

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ versei 1233

TÓTH KRISZTINA verse 1237

MARNO JÁNOS verse 1238

NÁDAS PÉTER: Ez a verőfényes nyári délután – Egymástól alig arasznyira
(*Két fejezet a Párhuzamos történetek című regényből*) 1241

KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 1265

CSENGERY KRISTÓF versei 1267

BODOR BÉLA: Városablak (*regényrészlet*) 1269

DRAGOMÁN GYÖRGY: Ugrás (*novella*) 1274

MELIORISZ BÉLA versei 1278

ACSAI ROLAND verse 1279

*

Kertész Imre Nobel-díjas

GÁCS ANNA: Mit számít, ki motyog? (*A szituáció és az autorizáció kérdései*
Kertész Imre prózájában) 1280

SCHEIN GÁBOR: Összekötni az összeköthetlent (*Megjegyzések Kertész*
Imre prózájához) 1296

*

SZÉCSÉNYI ENDRE: Kant és a politika problémája (*tanulmány*) 1304

*

Bródy-díj 2002

MIKOLA GYÖNGYI: Vidéki elbeszéléseink (*Laudáció Grecsó Krisztián*
Pletykaanyu című könyvéről) 1321

ILIA MIHÁLY: Egy távollévő szavai a Bródy-díj átadására 1323

*

JÁSZ ATTILA: Fonalvezetés (*Tóth Krisztina költészetének alakulásához, a*
Porhó-kötet kapcsán) 1324

TÓTH ÁKOS: „Líra az elzárt hegyeknek” (*Marno János: A fénytervező*) 1331

2002

DECEMBER

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrassy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára:** Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekeşárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprém:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar,** jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – **Írók Boltja,** VI., Andrassy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

250,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLV. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata,

a Baranya Megyei Önkormányzat és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felélős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 1500,- Ft, a II. félévre 1250,- Ft,

egy évre belföldre: 2750,- Ft, külföldre: 8000,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK LÁSZLÓ kapta a 2002. évi Radnóti Miklós Költészeti Biennálé *Költői Fődíját* irodalmi munkásságának elismeréséül, *Szakács Eszter* pedig a Társaság *Költői Díját* nyerte el. Az ünnepélyes átadásra október 26-án, Győrben került sor. Gratulálunk munkatársainknak!

*

A KNJIZEVNA REVIIJA című eszéki folyóirat meghívásának tett eleget *Bertók László* és *Ágoston Zoltán* november 7-én Eszéken. A *Jelenkor* és az eszéki folyóirat közötti együttműködés eredményeképpen a közeljövőben jelenik meg Pécsen, magyar nyelven a posztmodern horvát költők antológiája, Eszéken pedig a *Jelenkor* szerzőinek munkáiból adnak ki válogatást horvátul.

*

A MŰHELY folyóirat látta vendégül a *Jelenkort* november 21-én Győrött. Az esten *Bertók László*, *Garaczi László*, *Parti Nagy Lajos* és *Ágoston Zoltán* képviselte lapunkat.

*

AZ ÉS-ESTEK sorozatában *Parti Nagy Lajos* és *Banga Ferenc* *Kacat, bazzzo* című kötetéről beszélgetett a

szerzőkkel *Csuhai István* az *Élet és Irodalom* szerkesztője november 14-én Pécsen, a Művészetek Házában.

*

CSORBA GYŐZŐ *Római feljegyzések (1947-1948)* című könyvét, mely a Pro Pannonia Kiadó Csorba Győző-életműsorozatában látott napvilágot, mutatta be *Csuhai István*, a kötet szerkesztője és *Boda Miklós*, a kötet szaklektora november 20-án a Művészetek Házában. Közreműködött: *Dörömböző Lilla*, *Rendeki Gábor* és *Széphelyi Anikó*.

*

RAJNAILÁSZLÓRA, a közelmúltban elhunyt irodalomtörténészre emlékeztek *Az őszen művészet kísérlete* című posztumusz kötete kapcsán *Tiiskés Tibor*, ifj. *Rajnai László*, *Bebessi Károly* és *Szirtes Gábor* november 28-án a Művészetek Házában.

*

LITERA címmel új internetes irodalmi folyóirat indult október 16-án *Keresztury Tibor* főszerkesztésében. A portál folyamatosan frissített hírek, tudósítások mellett havonta közöl interjúkat, lapszemlét, könyvajánlót és nyomtatásban még nem publikált új műveket kortárs szerzőktől.

Szerzőinkről

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegén él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Csengery Kristóf (1957) – költő, zenetörténész, Budapesten él.

Bodor Béla (1954) – költő, író, kritikus, Budapesten él.

Dragomán György (1973) – író, Budapesten él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Acsai Roland (1975) – költő, Budapesten él.

Gács Anna (1970) – kritikus, Budapesten él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Szécsényi Endre (1965) – esztétorténész, a PTE BTK Esztétika Tanszékének oktatója, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Ilia Mihály (1934) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatán él.

Tóth Ákos (1977) – a Szegedi Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének PhD-hallgatója, Szegeden él.

BERTÓK LÁSZLÓ

Ó, ennivaló szörnyetegeim

*Fogpiszkáló, olló, gyógyszer, szemüveg,
zsebrádió, radír, telefon, levelek, s persze,
ceruzák, tollak, papírok s mi minden még
az asztalon... Ó, együgyű(?) hústorony
dinoszauruszaim, nektek könnyebb volt-e
átcsörtetnetek a dzsungelen a mindennapi
tennivalóitok elvégzéséhez, a kedvenc
ételetekig, a paradicsomkert divatos
napozóhelyéig, a vízig? Elakadtatok-e ti is
egy-egy gyümölcscsel teli bokornál, fánál?
Szöszögtetek-e néha a lábatok alá vetődött
krokodillal, mivel? Vagy olyan erős vágy
(ösztön? tapasztalat? elrendelés?) sodort
benneteket a biztos irányba, hogy semmi sem
zökkenthetett ki, téríthetett el, s meg sem
álltatok odáig? Ó, aranyosak, hatalmasok,
kikapcsoltátok-e közben a rádiót, a tévét,
a telefont, a számítógépet? Bevettétek-e
a gyógyszert, amit evés előtt kell? Nem
felejtettétek-e otthon a fogpiszkálót,
a szemüveget? Hozzádörgölődtetek-e
néha egymáshoz? Akadt-e köztetek, aki
köpött a megszokásra (a rendre, az
érdekeire), s egyszer csak kivált a sorból,
s merőlegesen a menetirányra elvágatott,
vagy leült (lefeküdt) egy sziklára, s nézett*

*hosszan a semmibe, hogy vajon a
dinoszauroszok által ment-é előbbre a világ?
Volt-e, aki folyton elakadt a részleteknél,
mert nem tudta eldönteni, hogy ceruzával,
tollal, vagy rögtön a gépbe írja-e, hogy
nem jut eszébe semmi? Ó, ennivaló
szörnyetegeim, hagynátok-e, hogy itt,
az asztalomnál lopjam a napot, vagy folyton
menekülnöm (rejtőznöm) kellene előletek, hogy
el ne kapjatok, ki ne pusztítsátok a fajtámat?
(Nem, nem a bűneim miatt, hanem csak.)
Köthetnék-e veletek kölcsönös
(megnemtámadási?, együttműködési?) szerződést,
hogy amíg (ideiglenesen) a földön állomásoztok,
ugyanolyan jogai lesznek a kisebbeknek és a
gyöngébbeknek is, mint a nagyobbaknak,
erősebbeknek? Betartanátok-e, kedveseim?
Ó, milyen jó szeretni benneteket, akik már
nem tesztetek túl a képzeletüinkön, olyanok vagytok,
mint mi, emberek... Ó, milyen jó, hogy
kipusztultatok...*

Húsz perc hiányzott

*Húsz perc hiányzott, mondd, már csak
húsz perc (húsz?, miért húsz?), csak annyi
kellett volna, hogy kiforogjon a beszéd,
kikerekedjék a lehető legjobb, a tökéletes,
az igazi, a megnyugtató kép, vagy legalább
a lehetségesnek az a része, ami
a meggyőzéshez (a meggyőződéshez?, a
keretbe foglaláshoz?, a kiakasztáshoz?)
szükséges, a tisztább, csak kicsit homályos
(kicsit világos?) tábla, amelyet nézni,
mi több, felmutatni (mutogatni) lehet, amely
nem fekete-fehér, hanem vagy fekete,
vagy fehér(?), vagy kápráztatón színes, és
magához láncolja a tekintetet, lefegyverez,
csatasorba állít, amit mindenki hazavinne,
sőt, hazavisz, kifüggeszt, magáévá tesz...
húsz perc (húsz?, miért húsz?) a másfél
órához, ami tehát mégsem volt olyan,*

*amilyennek egyébként mondd, hiszen
csak a csúcsponthoz (a lehetségeshez?, a
tökéleteshez?) hiányzó részre (részekre)
hívta fel a figyelmet, nem okozott
beteljesülést, kielégülést, még csak
megtisztulást (katarzist?) sem, s most akkor
nem tudom, örüljek-e, hogy a hiányt,
a saját hiányomat (ami máskor s közelről
többnyire kisebbnek tűnik), sikerült
feléleszteni benned, s így a következő
pillanatot, sóhajtást, hajszálat lesz hová
befeszítenem, vagy szomorkodjak, hogy
az általam érzékeltnél sokkal több,
mint mondd, hús percnyi (hús? miért
hús?) hiányzik (hiányzott) még (már?)
abból a szövegből?, igyekezetből?,
meggyőző egyértelműségből?, életből?,
műből? (miből?), ami számodra kíváncsú?*

Mintha attól indult volna meg

*Felül, mélyet lélegzik, hosszan benn tartja a
levegőt, lassan engedi ki, megismétli néhányszor,
visszafekszik, úgy érzi, képtelen megállítani a
vágát, amit a szíve produkál, csak amikor
élesedik a kép, s a lovakon a szerszám díszait
s a habot, sőt a képzelet szülte végtelen mezei
kocsiút porát is látja már, akkor gondolja, hogy
mintha attól indult volna meg a mellében a
fogat, hogy eltűnődött, hogy milyen jó most,
hogy semmi baja, hogy igazi baja talán nincs is,
csak beképzeli magának, belehergeli magát,
s hogy talán csak a testét (az idegeit?)
kellene rendben tartania, hogy szinkronban
legyen a lelkével, ahogy meg van írva, s ahogy
a szüleitől, aztán meg úton-útfélen mindenkitől
hallotta (okosan ülni a bakon, pontosan indulni,
időben odaérni, szárazon tartani a puskaport...),
s mintha akkor, amikor idáig jut az
okoskodásban (a közhelyekben?), mintha akkor
durranna a pisztoly, s kezdenének rohanni
a paripák, s mintha valaki egyre nagyobb dühvel*

ütné-verné, sarkantyúzná őket, hogy aztán már megállni se tudjanak... vajon attól jön-e elő a baja, mert jelet kap, hogy a szörny ott lapul, leselkedik a közelben, s mindjárt ráugrik, leteperi, megbúbolja, megöli, s hogy már a viadal kezdetén teljes fegyverzetben (stresszben) legyen? (netán a támadó maga adja a jelet, s követeli ki, hogy jó előre vele foglalkozzék?)... vagy attól, hogy képezeleg, s azt meri gondolni, hogy minden rendben, s ilyenkor elég egy kóbor szűnyog mélyrepülése, egy messzi érfal megfeszülése, egy otromba időjárási front közeledése (híre), hogy elbizonytalanodjék, összezavarodjon, s átláthatatlanná, kezelhetetlenné, megoldhatatlanná váljék a helyzet, kitörjön a pánik, hogy a valóság fékezhetetlen erői a világ gondolattalan(?) egyensúlyát helyreállítsák?

Mindenszentek

*Tavaszkodott, araszoltunk a parcellák közt,
egy őszes úr előreengedett a sorban.
A tömeg közelebb akart furakodni,
mintha várná az eredményhirdetést.
Számháború a dátumokkal: mindenki lefelé
tartotta homlokát. Megtudtuk, ki esett ki.*

*Az elhunyt lányának bemutatkoztam:
olyan a videón, mintha gratulálnék.*

*Nyár vége volt, hogy újra csak temettünk.
A gyászbeszéd alatt a galléromra
telepedett egy sáska, mint egy zöld színű bross.
Ahogy leszállt a koporsó a mélybe,
ment a nyakamon lassan fölfelé,
és mint egy hírnök, a fülemhez hajolt,*

*aztán felröppent. Némelyik platán
lombja fakult már, de tűzött a nap.*

*Pöndör levelek kéregető kezével
volt már tele az út, amikor harmadjára
mentünk búcsúzni. A kongó urnatemplom
egy pályaudvar alagsorát idézte, ahová
testvérünket megőrzendő csomagként, földre szegzett
szemmel betettük a Föltámadásig.*

*Forgolódtunk, hogy hol van a peron.
Kifelé mindenki bedobta a pénzt.*

*Ahogy suttogva haladtunk a lépcsőn,
megláttam Őt: egy másik, távoli
világ gyerekkorában egyszer egyidősek
voltunk. Emlékszem átizzadt hajára.
A szeme a régi, de a teste! A teste
idegen, formátlan és halandó.*

*Fölsimert ő is. Lemaradtam, ne kelljen
fogadnom a nemköszönését.*

Térdig Aranyban

„De nyújtánók a percet, míg vetetlen
a szörnyű csont, ha rajta mindenünk.”

(Arany János: *Magányban*)

Mit intézel. Alva haladsz át
az Alkotáson, az úttest nyákos,
nem szólsz magadhoz, a haragot
őszintébbnek tartod. És célra-
vezetőbbnek. (Hívén, hogy célod
ismer téged.) Ősz van, éjszaka, egy,
de mégsem ezért. Arannyal
tápláltad egész álló nap az elméd,
fél lábbal fenn a konyhaszéken, mely
borulékony, mint az ég. Esendő.
Mint egy (fél) térd. És itt sem állhatsz meg
a hasonlattal, ha lendület visz, ha félsz,
leszámolhatnék magaddal mint mással,
vagy akár egy nagy ismeretlen kényszer,
melynek amúgy nem szívesen engedsz,
hisz tartalmával (ld. ég) az is csak
egy „poshadt fazék”.* S hát persze, feszélyez,
hogy ars poétikád csaknem ez; szó
sincs eszméletvesztésről (benne),
haladsz a tudatod nem túl fényes
világánál alva, s elhagyva a Márvány-
hidat (melyhez visszatérsz még alább),
s dúdolván magadban, Arannyal át-
ítatva (mint elbeszélted fentebb). Némán.
Kihalt az utca, ahogy mondani szokás,
s mint mások szokásának a rabja,
némely körülményt szinte elismételsz.
Mintha örömet szerezne vele. Ahogy
a költészet előírja ezt. Sziszegsz.
Mint egy földalatti árok, ér, mely ál-

* Ld. Aranynál is a lábjegyzetet a *Vojtina ars poétikája* alatt.
Olla potrida. A. J.

mában magához tér és fölkel, ám
 valami nem stimmel, hajlítgatja térdét,
 fájdalomához mégsem társul részvét,
 szédül csupán, szidván, amit észlel,
 s vigyázattal, magába ne essen.
 Mert teste mélyebb, mint egy fazék.*
 Tartalmát tekintve meg egyenesen
 kimeríthetetlen. Ember nem alkothat
 képet róla...** Volnál csak tiszta hasonlat,
 mint a víz, a szél vagy a nap, előtte
 felhőtakaró, könnyű pléd vagy súlyosabb
 égkőboltozat, csak ebből ne volnál leginkább;
 ebből, amit föld néven emleget a világ.
 S az éghez képest főleg! Fejre állsz
 a gondolatra tőle.*** Fejed fő
 az Alkotás levében, lábad alá-
 merülve az égbe – felejtet a járását.
 Ott fenn, a hígban,**** nincs is hova tovább,
 térded nyílik, kibomlik a kóranyagú
 virág, lótuszban fülelsz, tűrve illatát,
 mely nehéz és úgy szúr, mint a gyanú;
 párája talán a húgynak, mely a pár-
 nádba ivódva huzatán foltot hagy,
 amilyet egykor egy festőnél láttál.
 Vén volt és nő. Holland sapkát viselt,
 fejéhez nőve már, az ura tisztviselő
 régen a vasútnál;***** s a folt épp az ő
 fejére ütött,***** a férj arcára, mely
 oly lágyan omlott a lámpafényben ön-
 magába, útjára bocsátva a bút
 s a derűt. Ültél egypár órát náluk
 a barátoddal, ki szintén a vasút

* Mélyebb talán még az álmnál is. Mit tudhat erről fent az ember.

** „...Istent pedig nem izgatja,
 mióta kivágta őt, hírével, a sár-
 ga porba. Amelyből, ettől fogva (vagy ennél fogva) ön-
 erőből, maga által vétetik; mélyén
 tudva, hogy művelete képtelenség.
 Kihullik tőle a haja. S a feje megég.”
 (kivágat a főszövegből)

*** Más szóval: fonalad elszakad, elszakadsz Aranytól, az olvasásnak befellegzik egy percre.
 **** Visszatérés Aranyhoz, fejből.

***** Tehát egy korábbi rezsimben, valamelyik kisvárosban, nem itt, az egyvágányú (habár igen kies) településen.

***** Nem a legszerencsésebb szó: ütött; de még furcsábban hatott volna a hajazott, mondjuk, a fejére hajazott.

mellett nőtt fel. Most utána vagy, éjjel,
ellenségek között (ld. egészen fönt),
s a reményben, ha egyet elintézel,
a többtől is mentesül a föld.*

*Nyomban. Aranyban mérve az időt,
itt, a Márvány-híd s az Alkotás között,
mert ezen túl nem enged a járvány,
mely térdedből az orrodba költözött.*

*Oda a porcod. Köpdösheted;**
ami az idővel elkoptattatott:****

*Aranyt azért még egyszer felütöd,
reggel, mint egy átműtött dél után –
meg nem mondja, hogy mennyit aludtál,
senki. Ott kezded megint, a Magányban-
ban, hol a halasztást esdi az ember,****
mielőtt eldől, hogy vesztével mit nyer
a mérleg. Mert mindene mégis a nyelv,
mely folyvást az egyensúly mérlegét
(k)ölti benne (a testében), s az ég
tudja tovább.*

* A vasút itt már a költészet metaforája is, nem Arany, hanem József Attila után, egyúttal valóságos helyszín, úgy a megidézett település helyrajzát, mint a vers közvetlenül szóban forgó útvonalát illetően.

** Fújhatod.

*** : nem fénylik többé, akkor sem, ha arany.

**** Ld. a mottóban.

Párhuzamos történetek

Ez a verőfényes nyári délután

Nem tudom, miként kezdődött közöttünk, de a Weisz Ilonka mindig itt várt, ezen az első emeleti lépcsőfordulón.

Régebről ismertem őt, mert Violának és Szilviának volt a közös barátjánője. Olykor átjött hozzájuk a Damjanich utcába, néha kijött velünk a Ligetbe. Velem soha egy szót nem beszélt.

Mintha ott se lennék.

Viola és Szilvia mindezt azzal indokolta, hogy a Weisz Ilonka engem kifejezetten utál, és ne is csodálkozzak, ha átnéz rajtam. Ők ezt ki se tudják beszélni a Weisz Ilonka fejéből, mert amikor már majdnem meglágyítanák, akkor én megint elég lelketlenül viselkedem. Nekik ezt el kell viselniük, az én lelketlen viselkedésemet, mert ők az én unokatestvéreim, s az ember a rokonaitól sok mindent elvisel, még a lelketlenségeit is, de az Ilonkától ne várjam el, hogy a lelketlenségemet elviselje. És arra kérnek engem bizalmasan, hogy legalább vele ne viselkedjek lelketlenül, ha már velük ilyen lelketlenül viselkedem.

Amiről nagyon szívesen le is mondtam volna, csak az volt a baj, hogy nem értettem egy szót sem az egészből.

Bámultam őket, ahogy ezt az egész értelmetlenséget belecsacsogták a számba, és a Weisz Ilonka közben a lábát lógázva úgy tett egy másik padon, mintha nem tudná, miről van szó közöttünk. A Damjanich utcában így beszéltek, és ezt a Dembinszky utcában értették, én viszont nagy bajban voltam a szavaikkal. Másféle szavakat használtak és tényleg másként viselkedtek egymással az emberek, mint a Stefánián. Nem tudtam elképzelni, hogy milyen lehet a lelketlen viselkedés. Vagy mit kéne annak érdekében tennem, hogy ne legyek lelketlen. És azt sem értettem, hogy mi a csudának kéne valakit meglágyítani, meg nem értettem, hogy mit jelent az irányomban való meglágyítás. A vasat lehet meglágyítani, vagy sajtra, vízre, tavaszi szellőre mondjuk, hogy lágy. És ahhoz, hogy valakit meg lehessen lágyítani, elébb keménynek kéne lennie. A Weisz Ilonka kemény nem volt, hanem egy közönséges, nagyszájú kislány.

Csak éppen valamiért utált, ami eléggé megzavart, valamennyire meg is fogott az utálatával, de nem volt mit tennem vele.

A Stefánián erre inkább azt mondja az ember, végül is neki kell jobban tudnia.

Meglehet, hogy óráról jött, amikor én éppen órára mentem, és legnagyobb meglepetésemre láttam, már nem utál annyira. Valamit szólt hozzám, vagy mit tudom én, valamit kérdezett, mindenesetre udvariasan válaszoltam. Nem értettem, miért változott meg hirtelen. Régebben tünetőn elfordította a fejét, ha véletlenül találkoztunk a lépcsőházban vagy valamelyik lépcsőfordulóban, s hogy

ne lehessenek kétségeim, olyan pofát vágott, mint akit a pusztja jelenlétem láttán az undor fog el.

Vagy már akkor eltervezték, hogy mit tesznek, s ezért lett barátságosabb velem, közönséges számításból. Attól kezdve azonban mindig mondott valamit a tanárnőről, az óráról, Szilviáról, Violáról. Egyszer aztán azt mondta, hogy menjek föl hozzájuk, mire vége lesz az órának, műszakba fog menni az édesanyja.

Neki ingyen adott órákat a tanárnő, és még gyakorolni is hozzá járt, hiszen nem volt zongorájuk.

A sok ágytól egy pianínó se férne be a lakásukba, mondta Viola, meg pénzük se lenne rá.

Ennek a zsúfoltságnak az elképzelése inkább visszariasztott attól, hogy fölmenjek, pedig még többször megismételte a meghívást.

Ugyan, tette hozzá Szilvia, bőven lenne rá pénzük, ha rendesen beosztanák. Nekünk is csak azért jut mindenre pénzünk, mert apuci vigyáz, hogy be legyen osztva rendesen.

Mindent csak eltékoznak, ez, hallod, egy tékozló társaság.

De csak neked mondjuk el, bizalmasan.

Az Ilonkának soha semmi pénzért nem mondanánk a szemébe.

De az az igazság, hogy ezeknek még arra sincsen pénzük, hogy egy tetves pianínót béreljenek.

Ilyesmit nem mondott volna senki a Stefánián. Ha pedig ilyen gőgösen és hivalkodón beszélnek, akkor miért nevezik magukat a Weisz Ilonka legjobb barátnőinek.

Nekem mindig úgy tűnt, hogy az Aréna úton van a határ a két városrész között. Sok mindent nem értett, ha átlépett az ember ezen a határon.

A Weisz Ilonkák hárman voltak testvérek, rajta kívül még két nagyobb fiú, a Weisz Ernő és a Weisz Dezső, környékszerzte híres vagányok, akik inkább kerültek az iskolát, ő azonban olyan kiváló és ragyogó zenei tehetségnek számított, akit a tanárnő nem engedhetett elveszni. Sokan tisztelték ezért a házban a tanárnőt, önzetlen léleknek nevezték. Igaz, a fiúk minden péntek délután fölcipelték neki a fát és szenet a pincéből, az édesanyjuk pedig súrolt a tavaszi és őszi nagytakarításkor, s ezzel lerótták a hálájukat, de az Ilonkának ez az egész zongorázgatása nem érdekelte őket. Tulajdonképpen az édesanyjukat sem, volt annak elég baja.

Jómagam nem beszélgettem ilyen dolgokról senkivel, ám Violától és Szilviától sok mindenről értesültem. Olyan benyomást keltettek, mintha soha nem is hagynának fel a locsogással. Amint egyikük elhallgatott, a másik már folytatta, néha meg úgy beszéltek rá egymás szavára, hogy hirtelenjében egyiküket sem lehetett megérteni. Mindenkiről fontos dolgokat tudtam meg tőlük, nélkülük még azt sem tudtam volna, hogy hol lakik a Weisz Ilonka.

Ha jött a zongoratanárnőtől, akkor azért találkoztunk ezen az első emeleti lépcsőfordulón, mert az ő lakásuk a harmadikon volt ugyan, de a hátsó lépcsőházból nyílt. Egy idő után aztán nem mondta többé, hogy óra után menjek föl hozzájuk a harmadikra. Már csak azért sem mehettem, mert bárki láthatta volna a házból ezt a titkomat. Óra után előbb lement a *mezzaninra*, átment a kottáival az udvaron, és ott kellett fölmennie a harmadikra.

Nevezték cselédlépcsőnek is.

Szilvia azt állította, hogy ő bizony belehalna a szégyenbe, ha mindennap a cselédlépcsőn kéne fölmennie a saját otthonába.

Még be sem fejezhette, Viola már mondta is rá a magáét, méltatlankodott.

Még hogy belehalnál, ugyan, miért beszélsz ilyen butaságokat. Miért kell egy cselédlépcsőből rögtön nagy *gezereszt* csinálni.

Nem tudja, hogy ki beszéli a nagyobb butaságokat, kiáltozott erre Szilvia, igenis te csinálod a nagyobb *gezereszt*. S vajon olyan félvállról venné-e, ha idege-
nekkel kéne közös vécére járnia.

Hogy oda ne rohanjak. Csak azért mondd, hogy védjed az édes kis Ilonkádát.

Úgy beszéltek, mintha előre tudnák, hogy a másik mit akar mondani, ám amikor kimondja, akkor már nem lennének rá kíváncsiak.

Nem emlékszem, hogy ebben a házban lettek volna cselédek. A cselédeket messziről fölismerte az ember. Ezt a cselédlépcsőt is úgy magyaráztam meg magamnak, hogy a Weisz Ilonka édesanyja régebben biztosan cseléd volt, hiszen a tanárnőhöz is súrolni járt, s ez a lépcső nevén valahogy megmaradt.

Amikor elmeséltem a nagyanyámnak, hogy van ez az Ilonka, akit a zongoratanárnő ingyen tanít, és még azt is megengedi neki, hogy nála gyakoroljon, a nagyanyám bölintott, azt mondta, hogy ez igazán nagyon derék, akár mi is segíthetünk, mert akkor ennek a kislánynak ezentúl mi fogjuk állni a kottaköltségeit.

Majd ír erről egy levelet a zongoratanárnőnek, a szükséges pénzt pedig alkalmadtán mindig magammal viszem.

Valahogy próbáltam tiltakozni, hogy ezt senki nem kérte tőlünk. Halálosan szégyenkeztem a nagyanyám buzgósága miatt, megbántam azt is, hogy elmeséltem. Hiszen csak azért mondtam el, hogy ne utáljam a Weisz Ilonkát annyira, amennyire ő utál.

A nagyanyám nagyon szigorúan nézett le rám.

Kérdezte, hogyan gondolom, vajon milyen segítség lenne az, amit kérni kell. A segítség éppen azt jelenti, hogy az ember kérés nélkül megy elébe.

Pedig én előre éreztem, hogy ez így nem lesz egészen jó. A Weisz Ilonka ettől engem még jobban fog utálni. Akkor már jobb, ha mégis elmondom a nagyanyámnak, amit tulajdonképpen nem akartam elmondani.

Kérdeztem tőle, nem baj-e, hogy engem utál a Weisz Ilonka.

Mondta, már miért ne lenne baj, ez bizony nagy baj.

Akkor pedig inkább ne vegyük meg a kottákat neki.

Sokáig nem is válaszolt, ő is gondolkodott.

Valakinek a rokonszenvét bizonyosan nem lehet megvásárolni semmivel, és igazam van, nem szabad olyan látszatot kelteni, mintha ilyesmire törekednénk. De végül is két különböző dologról van szó, s ezeket ésszerű elválasztani. Ezzel az adománnyal mi egyszerűen Ilonka tehetségének áldozunk. És ezt ő majd úgy oldja meg, hogy az Ilonka nem fog tudni róla. Én viszont legyek azon, hogy ne utáljon, s gondolkodjam el, vajon mit véhettem ellene.

Mégis reméltem, hogy a levelet elfelejti. Állandóan azon mulattak a nagyapámmal, hogy mi mindent elfelejtene.

De nem felejtette el, a szép vajsárga, merített levélpapírján megírta a levelet a zongoratanárnőnek. Azt mondta a nagyanyám, hogy valamiben fog maradni, és ezért nem fogja megtudni a Weisz Ilonka. A levelet nem ragasztotta le, hiszen a

tartalmát nem kellett előlem eltitkolnia, mégsem mertem megnézni ezt a szót. Itt volt megint egy szó, ez a valami, amit nem értettem. Néha használták, hogy akkor ebben a kicsodában maradnak, de nem tudtam sem megjegyezni, sem megérteni, hogy miben. A cselédség is egy olyan szó volt, amit nem nagyon sikerült megértenem. A zongoratanárnőnek volt egy bejárónője, de cselédje nem, holott a lakásában volt egy egészen kicsi cselédszoba, ahol senki nem lakott. A nagyszüleimnek viszont volt cselédje, a Török Rozália, mégse jutott senkinek az eszébe, hogy úgy beszéljen róla, ahogy Irén nagynéném a Damjanich utcában vagy Ágnes nagynéném a Teréz körúton a sajátjaikról, akiket elég gyakran el kellett zavarniuk.

Egy ilyen utolsó dögöt, mondta Szilvia, az édesanyánk minden jóindulata mellett sem lehetett tovább tartani.

Felettből előkelő ábrázatot vágott hozzá, ami talán jobban zavart, mint az utolsó dög.

A nagyanyám engem mindig halkan arra kért, hogy Rozáliával legyek a lehető legfigyelmesebb. Vagy éppen keményen figyelmeztetett, hogy máskor ne bosszantsam föl a Rozáliát ennyire.

Vele jobbnak kell lennem, mint bárki mással, mert mi néki nagyon, de nagyon sokat köszönhetünk.

A barátnőinek is azt mondta, amikor teánál a cselédjeikről beszéltek, hogy na, nem, Róza egy kincs.

A nagyapámnak pedig azt mondta egy este, miközben hirtelen fölneézett a könyvből, amelyet éppen olvasott, ő nem azon csudálkozik, hogy életben maradtunk, hanem csupán azon, hogy egy ilyen lényt vezérelt hozzánk a jósors, és ezért maradtunk életben. Az a tanulság, hogy ne cserélje föl az ember olyan könnyedén az okot az okozattal.

Ha erről beszéltek, akkor a nagyanyám egy kicsit mindig könnyezett.

Erről viszont azt volt szokása mondani, én a jóságot egy kicsit mindig megkönnyezem.

Sokáig Róza kísért az órákra, hogy a veszélyes Aréna úton ne egyedül keljek át. Mikor hetente kétszer nekivágtunk délután, mindig olyan érzésem támadt, hogy a nagyszüleim házát örökre elhagyom. Nem tiltakoztam, de előre fájt. A Stefánia út a végtelenben ért bele a Városligetbe. Onnan pedig még hol volt az átláthatatlanul széles Aréna út, el sem tudtam előre képzelni, olyan messzire. Az iskola a Hermína úton még elérhető távolságra volt tőlünk, akkor is, ha egyedül mentem, ám a Damjanich utca vagy a Teréz körút már inkább a Föld másik oldalán. Azért valahogy mindig elértük. Közben állandóan a fejünkre sütött a nap, vagy szél fútt, hideg volt, vagy volt a levegőnek valamilyen rettenetes tulajdonsága, amit minden lépéssel le kellett volna győznöm; mégse ment. Sűrű volt vagy túlságosan érdes, úgy mentünk benne, mintha nem sikerült volna miatta előbbre jutnunk. Amikor ilyen érzésem támadt, hiába fogtam Róza erős kezét. Inkább azon igyekeztem, hogy ne vegyen rajtam észre változást. Erről aztán végképp nem merészeltem volna senkinek beszélni, a levegőről, mert úgy vettem észre, hogy másokat a levegő nem akadályoz semmiben, tán nem is érzik, amint ellenáll a menésnek.

Egyenesen örülnek, kifejezetten vidámak, ha végre elmehetnek.

Róza a vállára kapja a nagykendőjét, és rohan.

A nagyapám fűtyörészni kezd, a kutya tombol örömében, maga hozza a pó-

rázát, hogy menjenek, a nagyanyám pedig oly légies könnyedséggel veszi a taxiját, mint aki mennyei boldogság elébe néz.

Valami történni fog velünk.

Mindentől rettegetem, ami házunk magas lándzsakerítésén túl történhetik.

Ha busszal mentünk, mert befőzés volt, ablakpucolás, nagymosás vagy valami olyasmi, ami miatt Rózának nem volt sok ideje velem bandukolni, akkor valamivel jobb lett. Ilyenkor a busz helyettem gyűrte le a végtelent meg a sok valamit, ami a levegőben akadályozott. Akkor jobban tudtam bízni abban, hogy nemsokára visszatérhetek.

Alig fértek föl a buszra az emberek.

Ennek a busznak, a harminchetesnek, kinn a Kerepesi út sarkán volt az egyik végállomása, az Erzsébet térre ment, onnan meg át Budára. Hozzánk úgy érkezett, hogy teljesen tömve volt. Csak este láttam üresen menni a sötét fák között. Jöttek vele Kőbányáról, és jöttek valamilyen vonatról a vidékiek. Ha föl akartunk szállni, akkor nem volt mese, be kellett préselődni az idegen lábak és idegen hasak közé. Minden egyes megállóban egyre jobban megfeszült a prés. Mindenki fölszállt volna, de senki nem szállt le, a kalauz kiáltozott. Róza nem tudott az idegen testek nyomásától megvédeni. Ők megkapaszkodhattak, mert elérték vagy felérték a fogódkodót, én azonban süketen és vakon rázkódtam az élő húsok és az erős szagok között. Arra is ügyelnem kellett, hogy ne sodorják ki a kezemből a kottáimat.

Mikor gyalogoltunk, akkor mégse tudtam megállni, mondtam Rózának, jobb lenne buszon.

Leszállni azonban végképp nem lehetett egy ilyen buszról. Az István út sarkán kellett volna leszállnunk, de néha fönnragadtunk. Illetve ez a leszállás olyan kíméletlen törtetést igényelt, amit szégyenkezés nélkül nem tudtam megoldani. Torkukszakadtából ordítottak körülöttünk az emberek, a kalauz sem tudta lecsillapítani őket. Róza visszaordított. Taszigáltak, vissza kellett taszítanom, mert Rózát sem hagyhattam egyedül küzdeni. Könyököltem, alattomosan lábakra hágtam, rúgtam, hogy ne rúghassanak.

Amikor végre megszabadultunk, álltunk lihegve az üres járdán, s miként a felindult, tollászkodó állatok, igazgattuk magunkon a szétzilált ruháinkat. A dühünk, a felindultságunk is lassan csillapult. Amit megint nem tudtam megállni szó nélkül.

Mondtam, máskor inkább jöjjünk gyalog.

Ez azért sok volt Rózának.

Nem tudtam olyan óvatos lenni, hogy ne hívjam ki valaki haragját vagy elégedetlenségét.

Dühöngött, hogy döntsem végre el, mit szeretnék. Egyszerre két dolgot nem lehet, és lassacskán az idegeire megyek én is.

A járda közepén kiáltozta, hogy nem volt-e nekem épp elég mára ez a sok tébolyult. Mert neki elég volt, és igazán fegyelmezhetném magam.

Azt is észrevettem, hogy a kötelező fegyelmezettség miatt minél óvatosabban szólok, minél körmönfontabban fogalmazok, annál sértőbbnek vagy bosszantóbbnak találják. Az unokatestvéreimmel persze soha nem volt ilyen bajuk, holott rólam mondták, hogy mennyivel jobb gyerek vagyok, mint ők, mert nem vagyok olyan orcátlan és szemtelen.

Nehéz volt ilyen jónak megmaradnom, ha egyszer ez sem bizonyult elég jónak.

Hozzászórtak, hogy nem keresek kifogásokat, nem makacsodom, mindenbe azonnal beletörődöm, bármit is kívánjanak. Talán a nagyapám volt az egyetlen, aki nem kívánta tőlem, hogy még jobb legyek. Közömbös volt a jószágommal vagy a rosszaságommal szemben, semmit nem kívánt. Néha arra gondoltam, hogy ő is csak úgy csinál, mintha semmi nem érdekelné és nem érintené. Mint ahogyan nekem is örökösen úgy kellett tennem, mintha semmi ellen nem lenne semmi kifogásom. A többiek ezzel együtt is örökösen elégedetlenek voltak velem, minduntalan többet, még többet követeltek. De volt bennem valaki, aki miatt nagyon nehezen tudtam engedni az örökös kívánságoknak. Valamilyen akadály volt ez, nem tudom, mi vagy ki lehetett.

Engedni akartam, és miatta mégse ment.

Talán ezért vádoltak az unokatestvéreim azzal, hogy lelketlen vagyok.

Ezt az utolsó akadályt mégsem sikerült elhárítanom a jószág elől. Ha már túl illedelmes voltam, túlságosan halk, túlzottan előzékeny és figyelmes, akkor elkezdtem nagyon rosszul érezni magam. Mintha belőlük úznék gúnyt, s ettől aztán tényleg éreztem a kétszínűségemet és a gonoszságomat.

Még ha ilyenkor voltak is a legelégedettebbek velem. Én azonban tudtam, hogy hiába dicsérnek, hiába simogatnak, nem ilyen vagyok. Mint aki nem evett, nem ivott, és most szédeleg. Még egy pillantás, még egy szó, és nem is tudok olyan lenni, mintha ilyen lennék.

Persze nem vettek észre semmit, ami még fájdalmasabbá tette az önmagamnak játszott színjátékomat.

Nem reménykedhettem, hogy eljön majd egy másik világ, amelyben a sorsom kevésbé lesz hamis, viszont több mindent megérthetek abból, amit a hamiságaim miatt nem értek. Féltem a beígért nagy büntetéstől, hogy az egyetlen világ egy szép napon a fejemre dől, az örökös hamiskodásaimat leleplezik vagy hirtelen kiderül, hogy nem vagyok semmivel elégedett. Viola és Szilvia azt tehették, amit akartak, és még a Weisz Ilonka is kedvére hamiskodhatott.

Neki legalább volt anyja, aki alkalomadtán megvédte, hazudott és csapkodott miatta, és alaposan felpofozta.

Nekem azonban hálásnak kellett lennem a nagyszüleimnek és a rokonaimnak, hogy egyáltalán mellettük maradhatok. A hazugságot is jobbra magamnak kellett elvégeznem, de azért néha a nagyanyám átlátott rajtam, megszánt és segített a többieknek hazudozni. Én viszont rajta láttam át. Csak azért segített ki néha a hazudozásban, hogy ne tudjam ne szeretni, és még szigorúbb lehessen velem.

Arra a két évre, amíg a nagyanyámnak sikerült engem a rózsadombi intézetből visszaszereznie, alig emlékeztem. Mégis ennek a két évnek a megpróbáltatásai szabták ki minden szavam, illetve magát az úgynevezett jószágomat. Bármikor visszavihetnek, az igazság órája bármikor elérkezhet, és akkor megint nem leszek. Ha nem vagyok elég jó, akkor nincsen ember, aki megvédene, nem lehetek a terhükre. Akkor ismét elveszik a saját nevemet, amit a nagyanyámnak oly nagy nehézségek árán sikerült valamilyen hivatalokban visszaszereznie, és ahol egyáltalán nem úgy bántak vele, ahogy ő elvárhatta volna.

Erre az állapotra pedig jól emlékeztem, olyan volt, mintha lábadoznék, a láz zaja még éppen csak elcsitult. Nem az volt a baj, hogy az osztálytársaim és a taní-

tónók olyan nehezen tudták megtanulni, hogy most egy új nevem van, hanem gyakorta én magam sem tudtam, hogy melyik a valódi. A régi nevem maradt ismerősebb, akárha az lettem volna jobban én, habár erről tudtam, hogy nem az én nevem, hanem csak úgy adták azok a gengszterek, akik elhurcolták az Aréna útról az édesapámat. Akit soha többé nem látott senki, és a nevétől akarták a világot megfosztani.

Erre jól emlékeztem, mert megengedték, hogy az ablakból nézzem, amint elviszik.

A nagyanyám visszaszerzett tőlük engem, és a nevünket is visszaszerezte, azt mondta, sok pénzt fizetett érte, nagyon sokat, mert sok gazembert kellett megvesztegetnie, de mégis úgy feküdt rajtam a családi név és a valódi keresztnévem, mint az átok. Magam is nehezen tudtam elfogadni, hogy valójában az új nevem a régi, hiszen magam sem emlékeztem rá, hogy abban a rózsadombi intézetben adták volna a másikat.

Meg kellett újra tanulnom a régit, hogy most mégis ez vagyok.

Nem tudtam, hogy meddig lehetek még valóban ez.

Elég gyakran össze is kevertem a kettőt.

A valódi új nevem helyett minduntalan a régi jutott az eszembe, amelyik egyáltalán nem az én nevem volt, s hiába ordítottak és nevettek a többiek, hogy ez a kis hülye nem tudja a saját nevét megjegyezni.

Gyanakodtam, hogy azon a nevemen kívül talán azért sem emlékezem igazán erre az intézetre, mert valakivel összecseréltek, és valóságosan nem az vagyok, akinek gondolnak, vagy akinek én magamat gondolom. A nagyanyám véletlenül egy másik gyereket hozott el, mert azt hitte, hogy én vagyok. Igyekeztem kiérezni magamból, hogy ki vagyok, illetve tényleg az vagyok-e, akinek tartanak. Az volt a határozott gyanúm, hogy én el vagyok cserélve, és valami más vagyok. Nekik azonban semmit nem volt szabad erről megtudniuk, nehogy csalódjanak bennem, ha már egyszer ilyen szépen befogadtak maguk közé. Vagy legalábbis úgy tesznek, mintha felülnének ennek a hazugságnak. Résen kellett lennem, miközben halálosan szégyenkeztem a tudatos és megfontolt hamisságom miatt. Talán tudják is, hogy a nagyanyám milyen nagyot tévedett, s ha nem szólnak róla, akkor csupán őt kímélik.

Észrevétlenné tenni magam, vagy legalábbis hasznossá, ha nem lehettem teljesen észrevétlen és haszontalan.

Ezért is nem érdekelt, hogy lőnek, mentem a kenyérért. Végre bebizonyíthatam a hasznosságomat. Láttam, hogy Ágnes nagynéném mennyire félt az utálatos unokatestvéreimet vagy a férjét, és akkor én helyettük viselkedtem úgy, ahogy felnőtt férfiakhoz illő. Készségesen elhitték, hogy bátor vagyok és önfeláldozó, mert így volt kényelmesebb és biztonságosabb. Végső soron épp olyan számító voltam velük, mint ők velem.

Ezért is fájt annyira, amikor a Damjanich utcában vagy a Teréz körúton nagy veszekedések közepette, vagy éppen hidegen és kíméletlenül, mindig újra elzavarták a cselédeket.

Azt mondták, hogy nem becsülte meg magát.

Akkor tényleg úgy éreztem, jobb lenne, ha találnék a tisztítószeresek között egy gyorsan ható mérget, és rövid úton elintézném magam. Vagy ezért töltött el re-

ménnyel nagyanyám minden szava, amely Rózára vonatkozott, hiszen ő volt a nagy kivétel.

El nem tudtam képzelni, hová mennek azok a cselédek, akiket tovább nem tartanak.

És akkor én is hová mennék, hogyan találnék magamnak menedéket vagy valamilyen egérutat.

Egyszer kinn ültek a Damjanich utcai lakás balkonján a fehér napernyő alatt, én meg a virágosládák között bámultam ki a Vilma királynő út napverte fáira.

Délutánra járt, s odalenn a Moszkva Kertben ilyenkor már szorgalmasan terítettek a pincérek, csörögtek az edények és az evőeszközök, a zenekar pedig hangolt az ötórai teára. Nagy, csíkos napernyőket engedtek le az asztalok fölé egy kurblival, tekerték, pontosan úgy, ahogy a Margitszigeten a Nagyszállóban vagy a Casinóban.

Ez is egy igen furcsa kifejezés volt, hiszen nem azt jelentette, hogy öt órakor teáznak, hanem azt jelentette, hogy ötkor kezdődik a tánc.

Erre vártam.

Öt óra tízkor, amikor a második számot játszották, és még igen kevesen ültek az asztaloknál, mindenki tapsolni kezdett és kiáltozott, mert Hiller Hedda megjelent a kis színpadon, amelyet majdnem teljesen eltakartak a gesztenyefák lombjai. Azonnal duruzsolt, döngicsélt, bűgött a rekedtes, mély hangján a mikrofonba, majd mindig váratlan erővel kiénekelt egy lágy, de félhangokkal teli dallamot, s minden alkalommal csodálatosnál csodálatosabb új ruhákat viselt.

Irén nagynéném pedig úgy kiáltozott a hátam megett, mintha ő lenne a lány is, akit tegnap elcsapott, és most történne, amit előző este már végigcsináltak és átélünk.

Pakoljon, drágám, tűnjön el. Öt percet adok magának, amíg összeszedi a vackait. Hová tudok menni, édes nagyságos asszony, ilyenkor éjszaka. Még tíz óra sem volt, és akkor azt mondja nekem, hogy édes és éjszaka. Legalább addig tesszen megengedni, amíg új helyet találok. Menjen a híd alá, angyalom, ahová akar, csak azonnal kotródjon.

Halkan kérdezte a nagyanyám, hogy tényleg így küldte volna el, vagy csak utólag bosszankodik ennyire.

Becsülte volna meg magát.

A nagyanyám azért jött, hogy engem elvigyen, s most itt volt ez a történet, mely láthatóan megütközést váltott ki belőle.

Nem képezed, hogy ezek után egy ilyen perszónával egyetlen pillanatig meg tudok maradni egy fedél alatt.

Hangja úgy távolodott tőlem a hangolással együtt ezen a balkonon, ahogy lassan bealkonyodott, aztán elsötétedett, és még hallottam ugyan a dobot, a trombitát, a szaxofont meg a zongorát, amint keresik a saját helyes hangfekvésüket, de mentem át, máshová, ahol már nem volt ilyen.

Szerencsére soha nem jöttek rá, hogy miért ájultam el a balkonon.

Mondták, ebben a melegben már megint órákig állt a napon ez a kis ostoba, és ezt máskor nem szabad. Túlságosan is érzékeny gyerek vagyok, amit azért meg lehet érteni. Nedves ruhák voltak a homlokomon és a mellemen, s még egy ideig ott feküdtem a lábuknál a meleg kövön. A Hiller Heddára vár, na, képzelheted. Aztán

becipeltek a szobába, hagytam, cipeljenek, bár úgy éreztem, hogy nincsen semmi különös bajom, mehetnék a saját lábamon. Lefektettek a díványra, mindenki körülöttem állt, s láttam rajtuk, hogy valamit föltétlenül kell velem csinálniuk. Szilvia és Viola felváltva rohangáltak a fürdőszobába, ők cserélték a borogatásokat. A nagymamám egy újsággal legyezgetett, Irén nagynéném számolta a pulzusom. Csupán az volt a kellemetlen, ahogy ez a verőfényes nyári délután a *jazz band* zenéjével együtt bezúdul a sok földig érő ablakon.

Hiller Hedda szerelmesen duruzsolt még egy kicsit a mikrofonba, valamiket mondott, amitől odalenn a kerthelyiségben minduntalan felnevettek az emberek, aztán csak a szaxofon kiáltozott.

Kérdezték, hogy most már jól érzem-e magam, mert van végre egy kis színem.

Mondtam, hogy nagyon jól, pedig nem is éreztem magam sehogy.

Kérdezték, nem nassoltam-e valamit ebéd előtt, amivel elcsaptam volna a gyomromat.

Mondtam, úgy gondolom, túl sok fény van itt.

Hogy értettem-e, mit kérdezett tőlem Irén. Azt kérdezte, hogy nem nassoltam-e.

Mondtam, értettem, de túl sok fény van itt.

Ők azonban most azt kérdezik, hogy ettem-e valamit ebéd előtt, amiről ők nem tudnak, s emlékszem-e erre.

Mondtam, hogy ebéd előtt egyáltalán nem ettem, erre nagyon jól emlékszem, és süteményt sem vettem el a tálalóról.

Erre megnyugodtak, de tartottam tőle, hogy megint elájulok, féltem magamtól.

Azért erősködtem, mert most nem a levegő lett teli, hanem a szokásosnál sűrűbb lett a fény. A nagymamám mintha megérezte volna, magához vonta a testemet, mondta, nem baj drágám, a lányok azonnal besötétítenek, s ezzel talán visszatartott. Jó volt, hogy végre kizárták a fényt.

Hagyjuk egy kicsit, suttozta a nagymamám, most el fog aludni.

S mintha tényleg el kéne aludnom.

Ám amint kimentek lábujjhegyen, s a lépteikkel nem ropogtatták többé a padlót, mégiscsak kinyitottam a szemem. Behúzták az ebédlőbe vezető szárnyas ajtót, sötét lett. És erről megint eszembe jutott az éjszaka, eszembe jutott a híd, és hogy ennek a lánynak, aki én vagyok, a híd alatt kell aludnia.

De akkor reggel miért hazudták azt nekünk, hogy a saját jószántából ment el.

Mindig volt egy igazság, amelyről később kiderült, hogy hazugság.

Állandóan gyötört, hogy nem az vagyok, akinek képzelem magam, s az sem én vagyok, akinek mások tartanak, és akkor valójában senki nem az, mint akinek mutatkozik, és nem csak én nem tudom, ki vagyok és kihez tartozom. Figyeltem mások gyötrődéseit, szerettem volna megérteni, ők miként döntenek el, hogy mikor és mit kell hazudniuk, vagy mi legyen, amit egy ideig közösen igazságnak tartanak. Később ezért is követtem mániásan azt a férfit a görgős deszkán a Teréz körúton, akiről nem lehetett tudni, honnan jött elő s hová tart minden reggel, vagy a hölgyet a nagy kalapokban, akinek arca sem maradt, e két lábon járó égési sebet.

Mintha nézéssel megfejlhetném a titkukat.

Rajtuk annyira látszott, hogy ők aztán nem ők, s ezért eszembe se juthatott, hogy ne lennének titkaik. Nem tágitott tőlem a képtelen gondolat, hogy az apám

nyomtalanul nem tűnhetett el, mint ahogy állítják róla, és az anyám sem hagyhatt minket el, ez is csak egy hazugság, hanem valami egészen más történt, és valóban ezek ketten ők. Anyám az ostrom alatt összeégett, de igenis életben maradt. Az apám pedig hősiezen kitartott az igaza mellett, s amikor látták, hogy vele nem mennek semmire, terhelő adatot belőle ki nem szednek, senkire nem fog hamisan vallani, akkor egy rohanó autóból egyszerűen kidobták az utcára.

Olyan volt, mint egy élő húscafat. Éppen csak el tudott mászni onnan.

Egy ismeretlen fogadta be, akivel a mai napig valahol a Hunyadi tér környékén lakik. Jó lenne, ha Hiller Hedda lenne az ismeretlen. Nem tudtam eldönteni, mi jobb, jobb-e nekem, ha ez az ismeretlen egy nő. Ha így képzeltem, akkor került tőlem az apám távolabb. Ezért néha úgy képzeltem, hogy férfi az illető. Ez volt a meggyőzőbb verzió, hiszen egy nő haza sem tudta volna cipelni magához a sebesültet.

A lábát már nem lehetett megmenteni. Az volt az igazság, hogy egyikük sem akart ilyen állapotban a terhünkre lenni.

Az anyám is ezért bujkált előlünk, s ezért tesz úgy, mintha a nagy kalapja alól felpillantva nem ismerne föl. Ám én is inkább elkerültem őt, mert nem tudtam elképzelni a pillanatot, amikor ezt az egész színjátékot mégis föladja, visszafogad, mikor először magához ölel. Rettogtem tőle, hogy eltaszítanám, mert ronda lett és elhagyott, és valóban gyűlölöm.

Persze sejtettem, hogy ez a nő, akit egy kicsit az anyámnak képzelek, tulajdonképpen ottmaradt azok között, akikre azon az októberi reggelen a Duna Mozi esőfogó tetője rászakadt. Másodszor kellett volna elveszítenem az anyámat. Valószínűleg nem azok közé tartozott, akiket élve ki tudtak még kotorni a törmelékhalomból, mikor a por eloszlott, és mindenki sikoltozott, menekült, segített vagy csak tehetetlenül ordított és bámulta a hihetetlen. Később a hullákat jótét lelkek átcipelték a Budai Nagy Antal utca sarkára, s akkor a törmelékek tején megszéppent veszekedések árán ismét visszaállt a sor a kenyérért.

Ott heverték egymás mellett, ahol a tank az imént megjelent.

A sorbanállók lassan lerugdosták a járdáról a törmeléket.

Túl nagy volt a zűrzavar, de nem láttam őt többé se a körúton, se másutt.

Valaki azt mondta, hogy ez a tető salakbeton, s csupán azért nem pusztultak el jóval többen, mert jóval könnyebb anyag a valódinál.

Inkább tovább szöttem magamban a történetet. Ezek szerint valamilyen könnyebb sérüléssel vitték volna el a mentők, mert valóban jött egy orosz katonai mentő, és elvitte a sebesülteket. Néhány nap múltán fölépült, ám nem volt kétsége, hogy fölismertem őt, s ezért december utolsó napjaiban a többi meneküléssel együtt elhagyta az országot.

A képzeletem valamennyire óvott a fájdalomtól, bár minél ügyesebben dolgozott, annál több kétségnek szolgáltatott ki.

Álltam ott az első emeleti lépcsőfordulóban, a falnak dőlve, kissé előregörbedve, enyhe terpeszben, mint aki öklendezni készül, de a saját okádékával nem kívánja összeszennyezni öltönyét, s vártam, csillapodjék a képzelet, ne őrjítsen a féltékenység és az értelmetlen testi vágy. Zsebeimbe mélyesztett ököllel fogtam össze a gombolatlan kabátomat. Mintha attól tartanék, hogy egy sötét lépcsőházban valaki meglátja, mi történik a nadrágomban. Szorítottam az öklömet a zse-

bemben, nehogy szétnyíljanak az ujjaim, nehogy rásimuljanak a fájdalmasan ágaskodó, forró faszomra, nehogy a meleg markom zárja magába.

Képzeletemtől azonban nem tudtam magam megfosztani. Az agyam sejtjeiről kellett volna levakarni az átkozott képeket. S ha nem megy, akkor itt voltam egyedül vele. Ők meg benn csinálják a meleg hálósobájukban. Nem a szemét láttam, hanem egyetlen szemvillanását, lehunyt pilláinak szomorúságát, vékonyan ívelő szemöldökét, mezítelen vállait. Hiszen soha nem is láthattam a vállait. Nem én voltam, aki látta, hanem velem együtt látta ez a gyűlöletes férfi. Legszívesebben itt, ennek az ismerős épületnek a hideg lépcsőházában bontottam volna ki a nadrágom hasítékát.

A fájdalmat valamennyire csökkentette a képzelet, ám egyedül az élvezet távolíthatta volna el ezeket a gyötrő képeket.

Ha megteszem, akkor bármily gyalázatra kész leszek, így éreztem.

És miért éppen engem kímélne meg a sors a gyalázatától.

Amit eddig tettem, az ostoba osonásom és a leselkedésem, épp elég gyalázatos.

Csak hogy az önmagára mért erkölcsi ítélettel nem tudja az ember sem eltéríteni, sem visszafogni ön magát.

Nincsen olyan megaláztatás, mely el tudná rettenteni a még súlyosabb gyalázatoktól. Mintha a nyers kéjvágy azt mondaná, bármit megtehetsz, a gyalázat még bőven fokozható, csak arra ügyelj, el ne süllyedj benne teljesen.

Tudtam, most már úgyse jönnek.

Talán a Weisz Ilonka jön, mondta a képzelet.

Nem jön senki.

Kibontottam a sliccemet, egyáltalán nem mohón. Ahogy megfontolt bosszúra készül az ember.

A veszély érzetétől mindig élesebb az élvezet, s nem tudom, miért van így. A fülemben a szél zúgásán, az ereszek zörrenésein és csattanásain is átlüktetett a vér. Ez volt a félelem, a kívánság, a reszketés szava. A vér dobogásában arra vártam, hogy a másodikról bármely pillanatban ajtó nyílását hallhatom, aztán a léptük könnyű kopogását a mintás kövön, a csevegésüket, a civódásukat, az élvezet évődésüket, bármit, akár a szerelmes duruzsolásukat. Biztos voltam benne, hogy nem jönnek, de nem tudtam mást tenni, még mindig vártam rájuk. És most már nem csak Klárára, hanem anélkül, hogy észrevettem volna ezt a lényeges és önkéntelen változást, vártam Simonra is. S ha jönnének mégis, akkor annyi időm azért biztosan marad, hogy nesztelenül meneküljek ki a házból előlük. Kimegyek a Ligetbe, így képzeltem el a menekülésemet.

Kinn, a viharban beveszem magam a nedves fák közé.

Addig azonban, akárha zsákmányomra lesve, ugrásra készen gubbasztanék egy sötét odú mélyén.

Fáztam és melegem volt, de az utolsó mozdulatot mégse merészeltem megtenni a nyitott nadrágomon. Az utcán ismét eldübörgött egy busz, az üres udvar hosszan visszhangozta a kockaköveken ugráló kerekek durva hangjait. A kezem azért ott volt a hasítékon, talán hogy továbbhaladjon, talán hogy visszagombolhassa bármikor. A tetők fölött sárgásan világított az ég. A harmadikon sem volt semmi fény a Weiszék három ablakán. Arra gondoltam, időközben nagyon szép

lány lett a Weisz Ilonka. Az első ablak volt a konyha, a másik kettő a szobáé. És ő lesz, aki meglep, mert most jön haza.

A képzelgéssel fölépít az ember egy kiszámíthatóbb világot, s aztán már nincsen ideje észrevenni, hogy mi minden történik, mert minden merő recsegés és ropogás, mikor romba dőlnek a számításai. Az első emeletről jöttek ugyan valami zajok, majd nevető női hang. Ezzel nem nagyon törődtem, bizonyára valamilyen konyhából szüremlett ki, de gyorsan visszagomboltam a nadrágomat. Aztán hallottam ugyan, hogy nyílik a zongoratanárnő lakásának ajtaja, de vissza is csukódott rögtön, csendesen.

Ezt nem értettem.

Mindenesetre úgy hallottam, mintha belülről csukták volna be.

És akkor elég sokáig nem történt semmi. Zúgott a szél. S mikor már végképp azt hittem, hogy csak a hiábavaló várakozásom folytatódhat, akkor női cipők átható kopogása közepette rám gyújtották a siralmas lépcsőházi fényt. Éppen csak világított, de kivilágított. Menekültem volna lefelé. Tényleg úgy, mint egy nyomorult bogár.

Utánam szólt, a nevemen szólított a visszhangos lépcsőházban.

Nem voltam biztos benne, hogy sikerült végiggombolni a sliccemet. Megdermedtem, mint aki csupaszon maradt, visszanéztem, és boldoggá tett a hangja. A bő kabát remélhetően mindent eltakart. Egyszerre nagyon sok mondandóm akadt és kérdéseim. Honnan tudja a nevem, de szégyenemben elállt a szívverésem. Mintha nem csak azt láthatná rajtam, amit tettem, hanem azt is, amit szerettem volna megtenni. Ő meg ott állt a lépcsők fölött egy hosszú, selymes fényű, finom szőrmekabátban, és láttam, hogy a diadal rögtön szétveti.

Kérdeztem volna, de tényleg nem volt hozzá lélegzetem.

Két kifordított kesztyűs kezét könnyedén a feje fölé emelte, mint aki kicsit játékosan, csipetnyi öngúnnyal fűszerezve kérdezi, hogy hát nem vagyok-e csodálatos, és mit szólok ehhez az átváltozáshoz, és a bundája is mennyire csodálatos, és nézzem, ha így kitárja a karját, akkor micsoda esése van. A fejét is úgy emelte meg, mintha koronát viselne, nézzem, micsoda csodálatos frizurát csinált. Bizony, csodálatos. Beteljesedett, amit kívántam. S az volt a legcsodálatosabb benne, hogy megint milyen könnyedén változtatta át magát, nem volt vége a meglepetéseknek. Mindent elfelejtettem, elfelejtettem a várakozás minden dühét és szégyenét, a feltételezésemet is elfűjták, hogy mindeközben mit csináltak volna a fürdőszobában vagy a hálósobában, az egész vádaskodásomat. Az egész értelmetlen életemet felejtettem el a szépségétől.

Azért észrevettem, hogy mennyire gyanútlan, hogy mennyire el van foglalva önmagával, vagy valamivel, amit nem ismerhetek, s ezért azzal sem törődik, hogy velem mi történt. Mintha nem is lenne rá kíváncsi, vagy nem rám lenne kíváncsi. Ezt azonban megint csak azonnal meg kellett bocsátanom. Velem tényleg nem történhetett semmi olyasmi, ami másoknak fontos lehetett volna, beláttam. Nem is siránkozhattam nagyon, s az örömet is jó volt rövid pórázon tartanom, ne ragadhasson el olyasmi, ami másokat megzavar. Hozzászoktam, hogy az érzéseimmel nem lehetek senki terhére, s mivel más választásom nem maradt, elhittem magammal, hogy én tényleg olyan vagyok, aki nemcsak nem kíván senki terhére lenni, hanem egyenesen azon van, hogy egy kicsit mindenkinek a kedvére tegyen.

S ő is mintha olyan szerepet szánt volna nekem a saját színjátékában, aminek az a lényege, hogy legyen jelen, de azért meg ne zavarjam semmivel.

Fekete, hegyes orrú antilopcipőt viselt, hihetetlenül magas sarkakon, s a szőrme alatt egy kereken kivágott, szorosan a testére öntött, dísztelen fekete ruhát, amely egyszerre volt puha és feszes, s a fennálló ízlés szerint botrányosan szabadon hagyta a térdeit, szinte a combjait. Hófehér nyaka, harisnyától fényes, világító lába, combjának és térdének ereje volt az ékszere. Minden lemeztelenítette, holott föl volt öltözve. Az ereje volt a legfeltűnőbb, hogy milyen erős test ez, s úgy hordja erejének arányait, mint egy páncélzatot. Örületes szőke haja volt az ékszere, melyet most tényleg egy sose látott frizurába tett fel. A szemének ragyogása, vérvörösre rúzsozott vastag ajka volt az ékszere. Nem mertem volna megérinteni, holott éreztem, a számba kéne vennem, megennem, ujjongtam tőle, és halálos zavarba hozott.

Már tudni lehetett, hogy a nők ilyen rövid ruhákat fognak hordani, ám nagyon kevesen merészkedtek még idáig, s rögtön belém is állt a félsz, hogy egy ilyen föltűnő nővel menjek el. Mintha ilyen frizurát soha nem láttam volna még, mégis valamilyen ismerősre emlékeztetett, nem tudtam, kire. Másfelől éppen ez esett jól. Önkéntelenül indultam volna, de talán csak a második lépcsőfokra jutottam el, mert tényleg két erő küszködött bennem. Lesöpörne a lábamról, ha megérinteném. Egymásba torlódó szavak maradtak, dadogások, amivel az ember valamiért mégiscsak mindig megpróbálkozik.

Kérdeztem, hogy akkor ő most valójában honnan jön.

És ő is rögtön ebbe kapaszkodott, a yers szavakba, mintha ezzel visszavehetné gesztusainak túlzásait.

Mondta, mi az, hogy honnan. Már honnan jöhetne.

És hát honnan tudja a nevem, kérdeztem. Ez elég őrült dolog, de én nem mutatkoztam be neki.

Honnan tudja, mindent tud. Illetve tudja, amit tudni akar vagy tudni kell.

Úgy indult el a lépcsőn, mint egy számító primadonna. Valami filmben, vagy mit tudom én, hol láthatta így. Ám önnön megmutatott szépségétől ugyanakkor azonnal zavarba jött. Ennél azért sokkal súlyosabb és komorabb volt az alkata.

És hol hagyta Simont.

Mondta, egyedül megyünk, mert Simonnak sürgős dolga támadt, dühöng. Most aztán tényleg összevesztek, nem beszélnek. Mondjuk, holnapig biztosan nem. Ha akar, jön utánunk, ha meg nem akar, akkor itthon marad.

Miközben a szavak tompán kongtak és visszhangoztak a faltokkal, firkákkal, repesznyomokkal teleírt falak között, úgy jött le a lépcsőn, mint aki jól kimért adagokban adja meg nekem közeledésének kegyét. Ostoba gyerekek éreztem magam tőle.

Mondtam, már Simonnak is elmeséltem, hogy ezt a házat elég régről ismerem. Kérdeztem, nem ismeri-e véletlenül a Weiszéket, ismeri-e Weisz Ilonkát. Miközben várakoztam, bőven maradt időm megvizsgálni a lakók névjegyzékét, s látom, még mindig majdnem mindenki itt lakik.

A gyerekes szóáradattól védekezően fölnevetett. Kissé megütődve kérdezte, hogy milyen Weiszék, és milyen Ilonka, és nagyon sajnálja, hogy ennyire meg-

várakoztatott, de azt hitte, úgylis lenn ülök. Nem laknak olyan régen itt, hogy mindenkit ismernének a házban.

Tovább magyaráztam, hogy persze, akkor egyszer majd szívesen elmesélem, most azonban sokkal fontosabb, hogy miért ebből az első emeleti lakásból jött ki, ha egyszer a másodikon laknak.

Mert egy barátnője lakik az elsőn. S hogy rendőrnymozó vagyok-e, mert úgy faggatom.

Nem gondolhatta komolyan, kérdeztem, hogy albérletben lakik-e a barátnője.

Ezen végképp elcsodálkozott, tiltakozott, miért kéne albérletben laknia. A saját lakásában lakik a barátnője.

De hát ebben a lakásban az én egykori zongoratanárnőm lakik, Helmer Adrienne.

Nem volt több lépcsőfok ezekhez a fölösleges mondatokhoz, mert ott állt közvetlenül előttem és fölöttem. Elöntött az illatával. Vissza kellett volna lép-nem, ám erre nem tudtam rávenni magam, inkább hülyén ott maradtam akadálnak. És azt se állhattam meg, hogy legalább az ujjaimmal, a kézfejemmel meg ne érintsem a szőrmét.

Mondtam, ez nerc, mint aki valamit szakszerűen megállapít, és a kezem bizony ottmaradt.

A mozdulatot oly hevesen viszonozta, mint aki erre várt, karomra tette kesztyűs kezét.

Ez bizony nerc, mondta halkan, mint aki titkot árul el, és honnan ismerem a szőrméket. Azért kérte kölcsön a barátnőjétől, mert látta rajtam, hogy mennyire zavar a tavaszi kabátja.

Miattam, kérdeztem ijedten.

Tényleg nem valami csinos jószág.

Kérdeztem, hogy miként vette észre, milyen jelét adtam, igen szégyellem, de nem válaszolhatott, mert szinte fölordítottam, hogy akkor most már tudom, mi volt olyan ismerős.

Ezt a frizurát biztosan az Adrienne csinálta meg.

Tényleg ő csinálta, de ezt meg honnan veszem.

Egymástól alig arasznyira

Honnan veszem, hát onnan veszem, hogy az Adrienne is ilyen frizurát visel. Ilyen frizurája rajta kívül nincsen senkinek.

Még arra is pontosan emlékszem, hogyan csinálják. Mert őszintén szólva nekem is nagyon tetszett az Adrienne haja. Először is a koponyatetőn fésülik kétfelé.

Néha az unokatestvéreim segítettek neki megcsinálni, mert nagyon szerettek a hajában turkálni, és én adogattam nekik a csatokat.

Tényleg gyönyörű haja van az Adrienne-nek, mondta kitérően, mint akit valami hirtelen megzavart. És hogy tudom-e, mitől őszült meg ennyire.

De olyan jólesett hirtelen beszélni, hogy erre a kérdésre elég udvariatlanul nem válaszoltam, hanem csak mondtam a magamét, hogy a lányok is hozzá jártak zongorázni, az unokatestvéreim, de sokkal nagyobb sikerrel, mint én.

Meg nekem sajnos abba is kellett hagynom a zongorázást.

Ingatta a fejét, úgy mosolygott rám, mint aki belelát ezekbe a tovatűnt időkbe, s mondta, nagyon furcsa fiú lehettem.

Simogatásra vágyakozó kézfejem még mindig belemerült a szőrme melegébe, kesztyűs keze még mindig a karomon pihent. Olyan volt, mintha mindketten csak erre figyelnék. Valami furcsa erő miként áramlik át, s ez menyire megnyugtató. És közben csupán azért beszélénk, hogy a másik ne vegye észre, milyen fontos ez. Ugyanakkor az arcán elmélyültek a furcsálkodás vagy az idegenkedés vonásai. Ragyogott, mosolygott, s mintha mégis távolodóban lenne. Még gyorsabban beszéltem, abban reménykedtem, hogy a lenyugvó napot megállíthatom.

Kérdeztem, miért gondolja, hogy furcsa lettem volna. Úgy emlékszem, nem volt bennem semmi furcsa, igazán.

Mert a fiúk általában nem szoktak ilyen dolgokat sem észrevenni, sem megjegyezni, ritkán adogatnak csatokat, és ősz hajú nőkről sem mondják, hogy tetszenek nekik.

Mondtam, a dolog ennél jóval egyszerűbb. Sokat voltam nők között, a nagyanyám nevelt és a cselédünk. A nagyapám legfeljebb néha sétálni vitt, ide, a Ligetbe. Férfiakról különben sincsenek emlékeim, nem nagyon kerültem a közellükbe. És ezért olyan dolgokat is megfigyeltem, amit mások talán nem. Vagy nem tudom, a lányok mindig jobban érdekeltek.

Erre fölnevetett, na persze, itt van rögtön ez a bizonyos Weisz Ilonka. Ha mesélnék róla, akkor biztosan jobban látná, hogy milyen kisfiú lehettem.

Ettől megrettentem, kényes téma volt. Legszívesebben rámásztam volna a mezítelen nyakára, ahogy hátracsuklott a nevetéstől, és a felragyogó, nedves, gyönyörű fogai között bemásztam volna a sötét szájüregébe. Olyan fogai voltak, mint egy vadállatnak. Nevetése azonban inkább csak ürügy lehetett arra, hogy kesztyűs kezét a karomról visszavonja. Nekem is vissza kellett vonnom a vágyakozó kézfejem, és még gyorsabban beszélnem, nehogy a kölcsönös visszavonás feltűnő legyen.

Mondtam, a szőrméket elég jól ismerem, mert van egy nagybátyám, akinek nagy szalonja volt a Belvárosban, bőrső, ők így mondják egymás között, s amikor a szalont elvették tőle, akkor otthon dolgozott.

Bőrső, ismételte meg a furcsa szót.

Meglehet, hogy a nerc is tőle van. Ebben az egész szőrmézésben van valami megmagyarázhatatlan. Csodálkozik az ember, hogy miért nem gondolkodik bele. De talán csak azért jutott eszembe, mert nem csak a szőrméitől, hanem tőle is idegenkedtem.

Kérdezte, mibe kellett volna belegondolniuk.

Ezek élő állatok, s ez olyan, mintha én rablógyilkosságot követnék el.

Közbevágott, mondta, a nagybátyám biztosan zsidó volt.

Valóban zsidó volt, sőt még most is az, de nem ezért utáltam.

Mindketten hangosan fölnevettünk, az összevegyülő nevetésünk hosszan visszhangzott.

És mintha tréfálkozó kedvem is ettől múlt volna el. Olybá tűnt, mintha ezt a nyomorult, sötét házat bántanánk meg a visszahangzó nevetéssel.

Valószínűleg őt is megzavarta a nevetésünk. Egy kicsit fájt.

Menjünk, mondta csaknem zavarodottan.

Mehetünk éppen, válaszoltam, de érdekelne, hogy ez miért volt neki olyan érdekes. Milyen szempontból érdekes. Tényleg érdekel.

Kérdezte, miért ne lenne érdekes, minden érdekes, ez is érdekes. Mint ahogyan az is érdekes, hogy ő egy hitehagyott katolikus. Ez egyáltalán nem érdektelen.

Lehet, hogy igaza van, tényleg minden egyformán érdekes, de akkor talán az is érdekes, hogy őt miért éppen ez érdekli. Hiszen kérdezhetett volna annyi mást. Kérdezhetette volna, hogy milyen színű szeme van a bácsikámnak, és akkor készségesen válaszoltam volna, hogy fekete színű, fekete szeme van a bácsikámnak vagy barna, illetve nem emlékszem, nem tudom. Vagy kérdezhetette volna, van-e bajsza és kopasz-e, és akkor válaszoltam volna, igen, valóban, a bácsikám kopasz, és csúnya kis nyírott bajsza van, undorítóan szőrös a teste, és a sok bőrtől meg szőrmétől bűdös.

Nem érti, miért lettem hirtelen ilyen ingerült.

Egyáltalán nem lettem ingerült.

Akkor nem érti, mit kívánok mindezzel mondani. Nem érti, mit állítok.

Úgy gondolja, hogy nekem kéne magyarázkodnom.

Nem, egyáltalán nem kell magyarázkodnom, készséggel válaszol minden kérdésemre, de reméli, hogy ez nem akadályoz meg bennünket abban, hogy elinduljunk.

Akadályoz vagy nem akadályoz, ez attól függ, válaszoltam elég élesen, hogy milyen magyarázatot kapok.

Hirtelen jött ez az erős s immár nem leplezhető indulat, kívülről tört ránk, mindkettőnket megbénított.

Miért éppen ezt kérdezi.

Kinn az udvar fölött csattogott a szél.

Dühödten és fölindultan, ijedten néztük egymást, de valójában azt a valamit néztük és kerestük egymáson, ami miatt nem bírtuk elviselni egymás szavait sem többé. Volt valami, amit sem ő, sem én nem tudtunk elszakítani, vagy legalább föladni.

Legyen vége most, ha egyszer semmi esélye, és nem lehet belőle semmi jó.

Bocsássak meg, mondta dühödten, tényleg mehetnékje van.

Ha nem kapok elfogadható magyarázatot, ragaszkodtam én a magaméhoz, akkor tartok tőle, hogy ez sok mindenben akadályozni fog.

Most éppen én akadályozom őt, ha nem venném észre.

Miben akadályoznám.

A szabad helyzetváltoztatásban, válaszolta ideges kis nevetéssel. De nem so-
káig, ezt higgyem el.

Csupán addig, nevettem vissza rá, amíg nem kapok magyarázatot. Vegye úgy, hogy ez lesz a szabad távozás feltétele.

Ő attól tart, hogy nekem üldözési mániám van. És attól tart, hogy ezzel majd egyedül kell megbirkóznom. Nem képzelem, hogy akár egy pillanatig is feltartóztathatom, hogy erőszakoskodhatok vele. Csak nem képzelem, hogy bármiféle feltételeket szabhatok.

Álltunk itt ezen a lépcsőn, ebben a hideg, homályos, lekopott és koszlott lépcsőházban, s ennek nem volt immár sem értelme, sem célja, sem szépsége, sem

kelleme. Ment volna, és mégse ment, mert annyira azért nem akart megsérteni, hogy egyszerűen eltoljon az útjából. Én viszont ezen az estén már ki tudja, hányadszor éreztem úgy, hogy nem szabad, hiába a boldogság minden csábító ígérete, nem szabad, egy pillanatra sem szabad vele maradnom, nem. Ha vele maradok, akkor valamilyen képtelen és kiszámíthatatlan szörnyűséggel jegyzem el magam, akkor végleg megpecsételem a sorsomat.

Ennek a másik férfinak a társaságát egy napig se viselném el.

Ugyanazt a játékot kezdte el velem, amit ők már ki tudja, mióta játszanak.

És ha elviselném, mit kezdenék a saját hazugsággal. Miként lehetne rendbe hozni. De még ha be is vallanám, hogy nem járok a Testnevelési Főiskolára, mit mondhatnék neki, hogy miért hazudtam ezt.

Egy olyan hazugság, amely mellett nem lehet megmaradni. Ám nemhogy nem tudtam elszakadni tőle, hanem minden pillanat, akár csönd volt, akár beszélünk, valami olyasmibe lökött bele, vagy valami olyasmiben taszigált tovább, ami az enyém volt és hozzá tartozott, és e kettőt nem lehetett szétválasztani.

Ennek a valaminek nem volt külső jele, helyesebben jól láttam én, hogy keresi az arcomon, a homlokomon kereste, a hajam sörtéi között kereste, s furcsa módon a tekintete minduntalan úgy pihent meg a vállamon, mint akit a következő pillanatban elűznek onnan is. És én is így, ilyen nyugtalanul és tétován a mezíten nyakán, a vastagon átrúszozott ajkán, melle halmán, világító térdén és gyönyörűen ívelt lábfejen.

Gyors utakon futott a tekintetünk, de nem találta, hanem mindig valami mást talált magának, egy idegen test szépségét találta. És akkor még azt is le kelljen nyelnem, hogy zsidózik. Még dühöttebbé tett, hogy mindeközben a faszom be-leragadt az alsónadrágomba. Egyetlen kövérke spermacsepp mindig kibuggyan, az előbőr csúcsán rögtön szét is kenődik, s aztán már hiába szűnik meg az erekció, a szétkenődött csöpp úgy viselkedik, mint valami ragasztóanyag. Oda kéne nyúlni. Az alsónadrágot le kéne róla választani. Feltűnés nélkül nem lehet vele mit kezdeni. És az efelett érzett düh valamiként összekapcsolódott bennem a zsidózás miatt érzett dühömmel. Ez bizony egy zsidó ház, ez bizony egy zsidó környék, minek költöztek ide, ha nem tetszik nekik.

Mit akarok én ezzel az érzéketlen vidéki úrilánnyal.

Le kellett volna nyelnie, hogy elállom az útját, nem engedem, úgy erőszakoskodom vele, ahogy a bárdolatlan férje, s a párhuzamban volt valami kellemetlen, amit tényleg nem tűrhettem, és nem tűrhetett. Nyűszített bennem az önzés. Egyedül akartam maradni, szakítani, véget vetni. Ilyen pillanatokban elfelejti az ember az ordító és sikoltozó magányát. Inkább senkit nem akartam. Elkecsereedett dühünk közössége valószínűleg ebből származott, hiszen tiltakozott ellenem, és tiltakoztam ellene. Tiltakoztam, hogy ennyire akarok valamit, amiről semmit nem tudok. Őt akarom, de nem tudtam, ki ő, s hogyan lehet egy embert akarni, ezt sem tudom. Akkor jobb, ha megy. Végül is elléptem előle, menjen.

Ő azonban időközben éppen az ellenkező következtetésre juthatott. Inkább megadja magát, lesz, ami lesz, földjára.

Mondta, ne is haragudjak, nem tud mindent egyszerre elmondani. Bármiként szeretné tudatni velem, van egy rettenetes szemérem, ami nem engedi. Elismeri,

hogy óvatlan volt a kérdés vagy meggondolatlan, vagy érteni véli az érzékenységet, higgyem el.

Közbevágtam, hogy igazán nem érzékenységről van szó.

Jó, akkor nem érzékenység, ez igazán nem érdekes. Igazán nincs értelme, hogy így beszéljünk. Ha van ember, akitől nem kell tartanom, akkor tőle nem kell tartanom.

Sajnálom, hogy ilyen nyers hangon beszéltem, s hallottam, hogy a hangom ijedtebben cseng, mint amilyen ijedt vagyok.

Ijedt legfeljebb attól lehettem, hogy egyetlen mondatát sem fogadtam el. Haladékot adtam neki, de valójában minden szavára lett volna éles válaszem.

Jöjtek, szólt vissza csöndesen. Egyszerre nem lehet, adjunk időt, mindent nyugodtan és rendesen el lehet egymásnak mondanunk. Az a benyomása, hogy mindketten halálos zavarban vagyunk, és csapkodunk.

Ez igaz volt.

Jobb híján elindultunk, olyanok lettünk, mint egy vert sereg. Oda lett a ragyogása, élesen kopogtak cipősarkai. Előre engedtem, ment lefelé a lépcsőn, kissé fölülről láttam rá a sápadt lámpafényben. Mintha csüggedt tagjait a szomorúság és a gyász végtelen sivatagján kéne átcipelnie. Mindez ismerős volt, úgy áramlott bennem, mint a vér, és fájt, nagyon fájt. Akárha valahonnan, ahol egy szemernyi jót nem lelt, hiába is reménykedett, valahová el kéne jutnia, bár ereje fogytán, és sejtelve sincs, hogy mi vár rá még ezen a másik helyen. Azt sem értettem, hogy akkor mi a fenének, és hová megyünk. Nem, nem reménykedik, de mintha minderről valamiként én is tehetnék. Ha nem megyek vele, ha nem kísérem el, ha nem oltalmazom, akkor elkarhozom. Mégsem részvét volt, amit iránta éreztem, hanem a dúlt kíváncsiság.

Oda volt a szépsége, bár nem mondanám, hogy a lénye ne így lett volna szívhez szólóbb és megkapóbb. Mintha pórusai hirtelen lelöknék a púdert, idegen anyaggá válna az ajkán a rúzs, a kölcsönbe kapott drága bunda úgy lógna a vállán, mint egy ruhaakasztón, és a pompázatosnak szánt frizuráján inkább a különcködés vágyának görcsös erőfeszítése ütne át. Elszürkült és nyers lett, csupasz és leplezetlen, elszegényedett. Amikor a lépcső tetején Helmer Adrienne bundájában megjelent, akkor megmutatta, hogy pompázatos lehetne. Most azonban látszott, hogy milyen üres és milyen hiábavaló minden szépelgő igyekvése.

Azt is észrevettem, hogy cipőjének magas sarkán kissé felszakadt, felgyűrődött a bőr. Ez gyakorta megesik ilyen cipőkkel, mert a sarok csak beszorul mindig valamilyen nyavalyás rácsba, lyukba, résbe. Testéből áradt a szemrehányás. Én pedig szemrehányóan bámultam a cipőjét. Valamit várt, valamiben nagyon reménykedett, és megint csak nem kapta meg. Mintha a levegőből kéne kiszagolnom a vágyait. Az illata volt az egyetlen, ami nem változott. Mentem utána, s megvettem miatta önmagam. A szolgálja lettem. Tíz perccel ezelőtt még nem voltam az. Miért vagyok én mindenki szolgálatára.

Árasztottuk egymásra a számonkérést és a szemrehányást, csaknem megfultunk benne.

Kérdeztem, észrevette-e, hogy ma este már másodszor használja teljesen értelmetlenül azt a szót, hogy halálos.

Egy szóval nem válaszolt, de tett egy egészen kis mozdulatot, amiből aztán egy

egész sor más mozdulat származott, s ezzel ismét csak elkápráztatott. Éppen csak megvonta a vállát, egyetlen éles, elutasító pillantással nézett vissza rám. Ostobaságokat beszélek. Aztán a bunda gallérját két kesztyűs kezével összefogta, valamennyire meg is emelte, mintha csak azért tenné, hogy most aztán már semmit, de semmit ne láthassak többé a nyakából, semmi csupaszt, és ugyanakkor szaporábbak és erőteljesebbek lettek a léptei. Ez volt a válasza. Így haladtunk át a bűzlő kapualjon, s így lépett ki előttem az utcára, ahol most erősebben tombolt a szél.

Két karját összekulcsolta a feje fölött, óvta a frizuráját. Szétnyílt a testén a mozdulattól a hosszú bunda, s amint nekiiramodott, két súlyos szárnya lustán csapkodott. Bármennyire idegenkedtem is ezektől a szőrméktől, ahogyan puha, egyenletes, hosszanti bordázata hullámozott a hátán, meg kell hagyni, lenyűgözött. A saját teste így lett egy állat testének a hasonlata. Aztán a járdaszélen hirtelen megállt, szembefordult, csaknem nekiütődtem, s ott álltunk a csapkodó szélben, egymástól alig arasznyira. Olyan érzésem támadt, teljesen meztelen. Nem számítottam rá, hogy autóval megyünk, azt hittem, csak becsukja az autójukat, buszra szállunk. Mint egy megnyílt héj, szétnyílt bundájából felém feszült ez a telt, erős, érett test. Az állatiasság megnyílt héjából feszült elő. Azon az estén már nem is tudom, hányadik alakváltása volt.

Illatát újult erővel verte belém a szél.

Alig valami választott el attól, hogy a fénylő szörme fénylő bélése alá csusszanjon mindkét karom, és végre magamhoz szorítsam a testét. Most bizony kacérkodott, hívott, csábított, úgy nyitotta ki magát, mint egy kagylót, mint egy fényes, mélybarna gesztenyét.

Kiáltoztunk, ordítottunk a szélben, és ez különösen jólesett, mert olyan volt, mintha egymás nevető szájába löknénk át a hangokat. A szél ne ragadja el.

Kérdezte, ordította, rá merném-e bízni az életem.

Nem szívesen, de gondolkodás nélkül, ordítottam.

Mert nincsen nagy gyakorlata a vezetésben, sőt egyáltalán nincsen semmilyen gyakorlata, ordította, s életemben először érezhettem közről szájüregének illatát. Rúzs volt benne, az édes nyála és tisztaság.

De remélem, hogy jogosítványa azért van.

Nevetett, hogy éppen csak sikerült megszereznie, és legalább három rendőrt csábított el érte.

Ordítottam, hogy gratulálok, ordítottam, hogy vele szívesen meghalok.

Szárnyra kelt az utca körülöttünk és elúszott. Fejünk fölé feszült az úttest fényes íve, csapkodtak, felíveltek a kopott homlokzatok, lábunk alá befordult a súlyos ég.

Visszaordította, be a nyitott számba, hogy igen, ágyban, párnák között, de nem az utcán, ő is, szívesen.

Illatát nem az orrom, ordítását nem a fülem kagylója fogta föl, egyenesen az ágyékomra tört, megragadta. Nem volt mivel védekezni ellene. Az állandó lüktetéstől kicsordogált a sperma. Mert a faszom hol elernyedtem valamennyire, hol valamennyire megmeredtem.

Ne, kérem, könyörgök, ne beszéljen így, s az ordításom immár nem a hangszálakat rezdítette, nem is érintette a torkomat, hanem a mellkas emelkedő és süllyedő mélyéből, a szívem lüktető húsából tört elő.

Már hogyan ne beszéljen, nevetett rajtam, kinevetett, és ordította, hogyan beszéljen.

Félek, ordítottam.

És ettől aztán a nevetésnek is vége lett, bólintott, hogy persze, ő is, érti. Szemének ragyogása egy hosszú pillanatra minden sötétségen átvilágított. Láthatott mindent, a jövőmet, a múltamat.

Fütyült, sípolt, lökött, csapkodott a szél, amíg a lépcsőházban álltunk, megújult erővel tört rá a városra. Volt előttem egy elkomorodó arc és egy test, mely feszült felém. Én is mindent láttam, szédültem belé. Láttam, milyen elhagyatott voltam közel húsz éven át, nélküle, s most ennek tényleg vége lesz. Úgy sajnáltam magam a múlt elhagyatottságomért, mint egy kisgyerek, szívet tépőn, sírósan, tehetetlenül. Mintha nem is merészném elhagyni az elhagyatottságomat, ez furcsa volt, elég furcsa. A szédülés pedig valóságosan emlékeztetett arra a régi pillanatra, amikor innét nem messzire, a Damjanich utcai lakás erkélyén, lassan minden elindult, eltolódott, és összecsúszott föld és ég. Nem akartam, nem értettem, miért jut eszembe valami, ami egyáltalán nem ide tartozik. És miért zavar meg. Miért ernyedtem el tőle. De talán hirtelen neki is meg kellett támaszkodnia, amitől még valószínűtlenebb lett minden. Amit érzek, azt látom is. Két karjával a frizuráját se óvta már a szél, könnyedén nekidőlt a kocsijuknak, én meg ettől a kifejezetten hívó mozdulattól azt hittem, beléajulok.

S hogy ez mégse történhessék meg, mint aki szavakba kapaszkodik, mondtam, ordítottam, szeretnék neki valamit elmondani. Szabályosan belélihegtem, mert úgy éreztem, hogy nem várhatok, és akkor most be fogom vallani inkább a hazugságomat.

Ne, most ne mondjak semmit, most semmit nem akar hallani, kiáltotta a szél ellenében nagyon gyorsan és nagyon élesen. Fél, tényleg fél, hogy valami olyasmi történhetik, ami visszavonhatatlan.

S ezzel mintha az én hatókörömből vagy a saját szédületéből tépné ki a testét, ellökte magát a kocsitól, kissé hozzám is ütődött, térde a térdemen, melle a mellemen suhant át, megperdült, megkerülte a kocsit, felrántotta a vezetőülés ajtaját.

Valami egészen másra számított, mint amit el akartam volna mondani. Hiszen csak azt szerettem volna bevallani, hogy tanítóképzőbe járok, és nem járok Testnevelési Főiskolára, és hazudtam, és nem tudom, miért, és vessen meg, őrizkedjen tőlem, és bocsásson meg nekem. Legszívesebben leborultam volna előtte. Ő azonban arra gondolhatott, hogy most nem akarja meghallgatni a szerelmi vallomásoamat. Féltreérthette a zavaromat, az elszántságomat, a mondatom hevesességét.

Ha szerelmi vallomást akartam volna tenni, akkor ez tényleg nem lett volna most egészen helyénvaló. Nem tudom, miért. Csak az lett volna igazán helyénvaló, hogy ne kelljen a hazugságomban megmaradnom.

Én is felrántottam a koci ajtaját, bezöttyentem mellé, de láttam az arcán, hogy immár nem lehet semmit mondanom, mert megint csak minden megváltozott. Végre kettesben voltunk, bezárva, kizártuk a szél őrült fütyögéseit és csatogásait, s ez olyan volt, mint egy nagyon tartalmas ígélet. A félreértés mégis olyanná tette a helyzetet, mintha valamiben véletlenül megbotlanánk, s egymáson esnénk át. Nekem ettől fékezhetetlen jókedvem támadt, nevettem. Már csak azért is, mert megspóroltam a kellemetlen vallomást, vagy legalábbis elodáz-

tam, s ez olyan kielégült fölényhez juttatott, amit ő végképp nem érthetett. Valami egészen mástól tartott és valami egészen másra számított. És ez valahogy egyszerre volt benne a tágra nyílt, csodálkozó szemében. Számomra váratlan, fenséges ajándék. Azt jelentette, hogy nem értek félre semmit, igen, szeret, a valomásomra vár, bár abban a pillanatban, amikor kinyitnám a számat e vallomásra, visszautasítaná.

Erre azonban hiába vár, és a nevetéssel sem tudott mit kezdeni.

Megbántottan rántotta el a tekintetét, fölgyújtotta a lámpát, a frizuráját kezdte igazgatni a visszapillantó tükörben, s a nyelve hegyével egyengette az ajkán a rúzszt. Az érthetetlen nevetésem fölényét valahogy ki kellett egyensúlyoznia. Furcsa volt látni, ahogy menekülésszerűen és azonnal magával foglalkozik. Mintha azt mondaná, hogy nem, most megingott ugyan, de a függetlenségét nem adja, miattam aztán egy pillanatra sem fogja elveszíteni. Ami nem azt jelentette, hogy nem szeret, hanem csupán azt jelentette, hogy most nem. Mégse bírta ki szótlannul, mert annál azért nagyobb volt a feszültség, s valamiként le kellett vezetnie.

Elmondhatnám neki, hogy mit találok ilyen mulatságosnak.

Megnyugtathatom, hogy nem a frizuráját, nem őt, hanem inkább a helyzetet.

Fölösleges megnyugtatom, mert nem lett izgatott, de érdekelné, hogy milyen helyzetre gondolok, vagy kinek a helyzetére.

Mondtam, valószínűleg egészen másra számított, mint amit én mondani akartam.

Kérdezte, ugyan mit akartam volna mondani.

Akkor most már mondhatnám-e, kérdeztem.

Már miért ne mondhatnám.

Az imént nem volt ilyen egyértelmű. Hiszen mondani akartam, nem engedte, megtiltotta, hogy mondjam.

Most engedi.

Most azonban nem tudom mondani. Előbb meg kéne indokolnia, aztán majd megfontolom.

Igazán nagyvonalú ajánlat a részemről. Ám akkor mégiscsak azt akartam volna mondani, amit ő elhárított.

Nem, tévedés, én valami olyasmit szerettem volna mondani, amire egyáltalán nem számíthat.

Meglepetés.

Bizonyára.

És akkor most találós kérdést fogunk-e játszani.

Nem, nem gondolom, hogy ilyesmit fogunk játszani.

Mert nincsen kedve velem hülye játékokat játszani. Ő úgy látja, túl könnyedén szeretném fölfogni az életet. És a magaméval azt csinállok, amit akarok, de nélküle, nem vele.

Mondtam, talán szerencsésebb lenne, ha most egy ideig nem beszélnék, mert félek, fölöslegesen bántjuk meg egymást.

Mondta, akkor végre valamiben megint megegyezünk.

Csak azt nem értem, mondtam, hogy miért kell mindenkivel ilyen hangon kötozködni.

Egyrészt nem kötozkodik, másrészt mit jelentsen, hogy mindenkivel.

Nem szeretnék belebeszélni az életébe, de van fülem és van szemem, látom és hallom, hogy a férjével szintén így beszél, és az üzletben sem beszél máshogy a férfiakkal.

Megható lesz, ha én fogom tőle a férjét vagy a férfiakat megvédeni.

Mondtam, magamat védem, nem a férjét, kérdeztem, vajon a saját hangját nem hallja-e. És honnan tudja, honnan tudhatná, tört ki belőlem a fojtott kiáltás, hogy én miként fogom föl az életem. Nem fogom föl sehogy, elárulhatom. És honnan tudja, hogy nekem milyen életem volt, vagy milyen életem van.

Nem tudja, válaszolta csöndesen, csaknem ijedten, én azonban nem tudtam már a dühöm féken tartani.

És minek állítja, hogy a férje, ha egyszer nem a férje. Minek ez a hazugság, ez a bújócska. Jól láttam a lakók névjegyzékén meg a lakásuk ajtaján a lánynevét. És ha lenne férje, vagy a férje lenne, akkor különben sem viselkedne így velem. Nem veszi-e észre, hogy milyen közönséges. Velem akarja féltékenységre tenni ezt a szerencsétlen férfit, amikor már amúgy is szétveti a féltékenységet.

Nem, ez nem így van, válaszolta türelmesen.

Nem hallgattam rá, mondtam a magamét, hogy nekem meg azt hazudja, hogy a férje, nehogy túl nagyok legyenek a reményeim.

Nem, ez nem így van, ismételte egyre csöndesebben. Nem lehet egyszerre mindent elmondani, nem lehet, mondta, s szórakozottan babrált a kocsisötét műszerfalán.

Csak jobb lenne valamit elmondani, mint állandóan félrebeszélni, és már megbocsásson, hogy ilyen erős szavakat használok, de hazudni.

Hogy tévedek, tévedek, ez nem így van, egyáltalán nem így, és tévedek.

De hát akkor hogyan van, erre lennék kíváncsi, és miben tévedek. És miért ne lehetne akár egyszerre is mindent elmondani. Ha akarja, akkor én egyszerre elmondok neki mindent. Vagy kétszerre.

Ne kiabáljak.

De kiabálok. Miért ne kiabálnék.

Mindkét karjával a kormányra dőlt, futtatta az ujjait a sötét műszerfalon. De nem mertem igazán ránézni, mint ahogy ő sem nézett rám. Vagy már el is felejtette, hogy itt vagyok. Ezen se csodálkoztam volna, mert magam sem tudtam igazán, hogy hol vagyunk vagy mi történik.

Iszonytató súlya lett, amit az ember egyáltalán ki tudott mondani, s annak még nagyobb súlya és fenyegetése, amit nem tudott. Tényleg úgy éreztem, hogy én most egyszerre és egyetlen mondatban el tudnám neki mondani az egész életem, s mindazt, amit valaha gondoltam vagy gondolok. Volt valami rettenetes, legyűrhetetlen egész. Nem volt hol belekezdeni, és megfelelő hangsúly sem volt hozzá. Mégis rá kellett volna bízni valamiként a másikra. Mindazt, amit nem lehetett elmondani.

Felnyögött, hogy kínozzom.

Mintha lenne egy óriási indulat, egy darabka leválna vagy kiszakadna belőle, s azt kiáltottam, hogy most kínozzom, mivel kínoznám.

Ugyanakkor mardosott a lelkiismeret. Meg akartam érteni, világosan akartam látni, vádaskodtam és kiáltoztam, mert nem volt erőm kiverkedni magam a nyomasztó hazugságomból. Sőt, egyenesen jólesett, hogy nem verekszem ki

magam belőle, hanem itt erősködöm, önkényeskedem és csattogok, még ha mélységesen szégyelltem is magam.

Miért bűn az, kiáltottam, ha világosan akarok látni.

Ugyan, válaszolta rosszkedvűen, ezek csak nagy szavak. Ki beszél itt bűnről, és mi az, hogy világosan. Ő ilyen szavakat nem ismer. Egyáltalán, miként merészelek ilyen szavakat a számra venni. Látja ő jól, hogy inkább szeretném valahogy megúszni. Ki akarok térni előle. Vettem egy nagy lélegzetet, utánaeredtem, de inkább ne lenne, ezt gondolom. És miért gondolom, hogy ne látna át minden kis trükkömön.

Ő miért gondolja, hogy én ne látnám át valamennyit.

Épp ezért mondta az imént, hogy túl könnyedén fogom föl az életet. Csupán erre gondolt. Azt hiszem, hogy szavakkal bármit meg lehet oldani. Különbösen nem akart volna megbántani. Tényleg nem tud sokat az életemről, bár egyet s mászt hallott erről.

Akkor igazán elárulhatná végre, hogy a nevem is honnan ismeri.

A Terikétől.

Milyen Terikétől, kérdeztem meglepetten, s azon vettem észre magam, hogy ismét csak bámuljuk egymást.

És megint úgy látom, hogy csodálatos.

És ilyen szépet én még nem láttam.

És ő is kalandozik az arcomon, mintha csúsztatná a tekintetét, sehol meg nem áll.

Hát a főnöknőjétől.

És a főnöknője meg honnan ismerheti az én élettörténetem, ha egyszer én nem ismerem sehonnan az ő főnöknőjét.

Honnan ismerheti, hát a saját nagynénikémtől ismerheti.

Erre igazán nem számítottam, de számíthattam volna, hiszen Nínó a kislányát kereste, és lehetőség szerint minden nőt megszólított, aki a karján számot viselt.

Idegen tárgy lett az arca a félhomályban. Az orrára és az ajkára egyetlen sárgás fény esett. Ártatlan kijelentése fölnyitott egy titkos világot, amelyben egymás háta mögött beszéltek meg az emberek egymás életét. Neki bizonyára nem volt se idegen, se taszító, se titkos ez a világ, inkább közeli és természetes. Valamiként kislányosabban vagy idétlenebbül hatott ebben a világban, s ez lehetett az egyik alakváltozás, amelyet eddig nem értettem. Két mondat között is változtatni tudott az életkorán. Hol idősebb volt nálam, hol meg gyermekem. Nem nagyon tudtam elképzelni egy olyan világot, amelyben a saját nagynéném rólam beszél egy idegennek, miközben egy másik idegen fülel. Tudtam ugyan, hogy ilyen világ létezik, mint ahogy azt is tudtam, hogy a valódi világban minden mondat merénylet és árulás, csak hogy számomra kizárólag olyan világ létezett, amelyben ilyesmi semmilyen körülmények között nem történhetik meg. S ezektől a furcsa érzésektől vagy gondolatoktól, mintha a másodperc töredéknyi idejére, végre valamit vele kapcsolatban is megértenék, de aztán mégse tudnám, hogy mit értettem meg.

Kérdeztem, mikor és miként beszélt rólam a nagynénikém, egyáltalán miként kerülhettem szóba közöttük, s vajon honnan ismerheti az én nagynénémet az ő főnöknője. De be sem vártam a válaszát, mintha rettegnék a válaszától, elfordultam tőle, s inkább kibámultam az utcára.

Az utca ismerősebb volt, mint az arca.

Nem, ő azt hiszi, hogy különben nem ismerik egymást sehonnan. Szeretnek egymással beszélni, hiszen körülbelül egyidősek is, a főnöknője nagyon későn szület. Hol erről beszélnek, hol arról, bármiről, akármiről.

Én meg nem is tudtam, mondtam, hogy a nagynéném hozzájuk jár vásárolni.

Nem csak a nagynénikém, mondta ezen az élénk és lelkes és kislányos hangján, hanem még az unokabátyám is.

Közben néztem az utcát, mert valamiért néznom kellett ezt az utcát.

Mondtam, nem, nem lehet, valakivel összetévesztheti, mert az unokabátyám még soha az életében nem tette be egy üzletbe a lábát. Legfeljebb a nagynénémet kíséri el.

Nevetett, hogy ebben is tévedek, mert szerdán jön és pénteken, mindig pontosan négy és öt között, s mindig ugyanazt a legdrágább desszertet veszi.

Desszertet, mondtam. Mármint az én unokabátyám, mondtam. Még egy skatulya gyufát sem vett soha, nemhogy desszertet.

Valami pedig biztosan van a dologban.

Én meg olyan meredten bámultam át a lámpák kilendülő, sárgás fénykörén, mint aki nemcsak látni nem akarja ennek az ismeretlen nőnek az arcát, de még a hangját is csak távolról kívánja hallani. Ezt az élénk, kislányos, távoli hangot, amelyet nem tudtam hová tenni. Egy másik világból beszélt át, s egyszerűen elviselhetetlen volt az elképzelés, hogy ezek szerint Ágost azért vesz náluk desszertet, hogy neki udvaroljon. Nem volt nő, aki elkerülte volna a tekintetét.

Az utca pedig el is ragadta a tekintetem. Mintha valamelyest elfelejteném, és akkor magam is eltévedek. Vagy éppen erre vágytam, nem tudom. Mindenesetre vágyakozni kezdtem arra, hogy kiszálljak, nekidőljek a szélnek, és hazamenjek a Stefániára. Visszatérni abba a hazába, amely számomra immár nem létezett. Látni a kert mélyén a hat kivilágított, íves, magas ablakot, s amíg Róza ki nem jön, hogy a kaput kinyissa, a kerítés hűvös lándzsáinak nekidönteni a homlokom.

Kérdezte, mire gondolok, vagy mit nézek annyira, vagy miért hallgattam el ennyire.

Mondtam, hogy valami eszembe jutott a gyerekkoromból.

Meséljem el.

Ez az, mondtam nevetve, és még mindig csak bámultam a Dembinszky utca lengő fényeinek alagútján át a semmibe, hát éppen az a baj, hogy magam sem tudom, mit kéne elmesélnem, mert annyi minden volt együtt hirtelen.

Vissza kellett néznom rá, és megkérdeztem, hogy ő végeredményben vidéki-e.

Ezt meg honnan veszem.

Nem veszem sehonnan, kérdezem.

Ő viszont kérdezi, hogy miért érdekel.

Mert ha vidéki, akkor talán el sem tudom magyarázni. Ez egy rögeszme, már gyerekkoromban volt egy ilyen rögeszmém, hogy az Aréna úton van egy határ, és egy egészen más világ, mint nálunk a Stefánián.

Kérdeztem, nem akarja-e, hogy megmutassam.

Lisszaboni poétikák

(Képek egy itinerariumból)

„Semmik vagyunk. Mesék: mesét mesélők.”

(Ricardo Reis: Semmiből sem lesz semmi)

*A költészet magasba von
S kimért akár a British Airways
A nyelv az út már senkié
Az égi lényeg itt is elvész*

*Pegazusomra begazoltan
Szállok föl reszket rossz inam
Lenéздегélem Európát
Rázkódva bezget Rossinante*

*Vagyok Don Quichotte de la Manche
Holtfehér sziklafal Dover
Röpi egy bátor Literátor
Nehézbombázó s egy baldóver*

*Alant a Big Ben tán a Tower
Ma költőt senki sem nyakaz
Nyugodhatsz Sir Walter Raleigh
Az élet félnyers versszakasz*

*A szárnyaló frász légbe fölkap
Létalkotó görcs visz tova
Gudbáj London magába szippant
Már Olysippo Lisboa*

*Ulysses most alapítja
Meg hét halmon Lisszabont
Pénélopé lepedőjén
Minden szálat visszabont*

*Vasárnap lesz százhet templom
Kürtől hajó harangoz
Meggzületik Dom Enrique
És Álvaro de Campos*

Fellegek közt elvitorláz
Vasco da Gama s Camões
Káprázatos ha Belémben
A toronyból kihajolsz

Fölragyog a Jeromos-rend
Fénylik Alfama s a Baixa
A Brasileira a Chiadón
Bronzabb Dom Fernando bajsza

Fád dallamok borongások
Bormérések jacarandák
Szaporodnak a poéták
Kik a Mindent akarandják

Benépesül a Pantheon
Szellemeit tűri még
Rímbe írják gyűl a műkincs
Műremek meg műrimék

Mánueli cirádákon
Mar kígyó a farkába
Megdicsőült kávéház a
Martinho da Arcada

Egy magányos sarokasztal
Meu mestre querido!
Rég leomlott Lisszabon mint
Babylon meg Eridu

Tömjén terjeng a mór várban
Rikoltoz négy fehér páva
Szél paskolja negyven arcom
Hús sugárzik hús még báva

Koldus kántál sikátoron
Líraiság süt át rézsút
Poétikák haldokolnak
Alkonyat rázza a Tejót

Alászállok a Rossión
Önmagamnak fattya bátyja
Pessoátlan a pillanat
Mint a mester nagykabátja

Pokolra megy személyesen
Minden személytelen lényeg
Senkik leszünk mesék habján
Hánytorgó kék csempefények

A felszín

*Valami kell, de hogy mi, nem tudom.
Valami nincs, és kínozt a hiánya.
Elindulok, megállok félúton,
alászálok, s látom: meddő a bányá.*

*Vagy nem is meddő? Én vagyok hibás?
(Mert a hibás, az mindig én vagyok.)
Hogy ostoba, aki túl mélyre ás?
Hogy ami kincs, a felszínen ragyog?*

*Ó, felszín! Téged megcsinítani!
Ó, bőr, ó, pelyhek, ó, kétféle hő
között a számtan! Él olyan, aki
meg nem borzong, ha hozzáér: ez ő?*

*Nem baj, ha nem vagy mély: elég közel
jössz. Hol tartottam? Valami kell...*

Üres és átlátszó

*Van, aki hisz, van, aki nem hisz. Én
hiszek is, meg nem is. Ma széna, holnap
szalma. Lehet, hogy már az elején
döntöttek rólam: szél dobálta csónak,*

*hányódjam a kételkedés vizén,
s kettős arcom legyen, akár a holdnak.
Apad és árad bennem a remény,
fogy s nő a bizalom. Néha a rossz csak*

*vékonyka árnyéksáv, mindent a fény
ural, máskor szorosan körbefognak
az ártó démonok. Lelkem edény,
üres és átlátszó tömlője voltak*

*és várhatóak: nincs tartalma más,
csak amit beletölt a változás.*

Harc a napokkal

*Rám viczorog a naptár: hét fogát
mutatja. Aztán meg hét másikat
egy újabb, vicsorító héten át.
Előttem jár vagy nyomomban halad,*

*üldöz vadul, lépéselőnyt nem ad,
végül beér, csápjaival fog át,
mint a polip. Ha rám néz, nem szabad
rá visszanéznem, pedig éjszakát*

*s nappalt vele töltök. Mint aki fát
lát csak, erdőt nem, én a napokat
látom – sok árva, torz majompofát –,
s fáradtan kérdelem: közben hol marad*

*az élet? Meddig tart a harc? Amíg
el nem fogyunk? Az utolsó napig?*

Városablak

Rogyion aranya*

Pofaszőr takarékosan bánt a levegővel, hogy addig is kihúzza valahogy, amíg ebben az elkedvetlenítő sehollétben kénytelen tartózkodni.

Amikor kilépett a semmiből és kinyitotta a szemét, már lehajtott fejjel caplatott a Lánchídon az Alagút felé. A szürke, repedezett, naptól olvadozó útburkolaton cifra nyomokat hagyott maga mögött. Annaira nem olvadt meg az aszfalt, hogy csakugyan beleragadjon kínai teniszcipője, mégis egyre ragacsosabbnak érezte a talpát, egyre inkább nehezeze esett a járás. A Dunából felszálló pára sem frissítette fel, inkább még fojtóbbá tette a kánikulában aláereszkedett poros, füstös levegőt. Megült, tömören, nehezen. Mozdíthatatlanul, tette hozzá magában. Aztán majdnem kiugrott a cipőjéből, amikor alvilági hangú gőzkürt bögött fel a lába alatt. Fenséges lassúsággal úszott ki a híd alól egy gőzhajó, tölcseréből ömlött a vajfehér gőz, és vastagon terült a sűrű, fekete füst fölé; alig szivárgott át rajta valami. Ahogy a hajó kiért a híd alól, lassanként felemelkedett liftaknányi kéménye, és végre a kürt is elhallgatott. Pofaszőr feltette a lábát a korlátra. A hídlábakon éppen csak liftezett a víz, de a meredek, kövezett partfalba épített keskeny, lépcsős lejáróban gejzírként vágódott a magasba az első hullám. A hajó már a Margit híd alatt járt, amikor eszébe jutott, hogy nem nézte meg a nevét. Vagy Kossuth, vagy Petőfi. A Kossuthot eddig csak a vízről látta, kajakból vagy négy párevezősből, a Petőfit pedig fentről, a rakpartról. Így méretre, alakra nem tudta összehasonlítani a kettőt.

Rogyion már ott ült az Alagút presszó előtt, és békésen sörözött egy pirosra mázolt kerek bádogasztalnál, melynek közepén lyuk jelezte a napernyő helyét. A találkozót nők szervezték, tekintettel arra, hogy Rogyionnak már két verseskötete jelent meg (plusz egy antológia bőséges válogatása), Pofaszőrnek pedig egy sora sem. Pártfogóra lett volna szüksége.

Rogyion minden gesztusa és külső jegye meglepetést okozott. Ruháját frissen mosták és vasalták, szakállát és haját összeborzolta ugyan a szél, de látszott rajta, hogy gondosan vágja valaki, feltehetőleg egy nő; és a kezét, még a körmét is tisztán tartotta. Az egész alak mégis a gondozatlanság és mocskosság összbenyomását keltette az emberben. Ahogy megpillantotta Pofaszőrt, olyan hirtelen pattant fel, nyújtott kezét, és szinte a megalázkodásig menő udvariassággal mutatkozott be, mintha ő lenne az ismeretlen, aki segítségért folyamodik.

– Nem igazán tudom, hogy mit vársz tőlem – mondta, amikor a sörök megérkeztek, és mindketten kifogytak az itallal kapcsolatos előírászerű észrevételekből. Pofaszőr elhúzta a száját.

* Fejezet egy regényből

– Azt a házi feladatot kaptam, hogy ezeket mutassam meg neked, mint híres költőnek – Rogyion csüggedten szemlélte a vaskos dossziét, és egyelőre igyekezett nem megérinteni.

– Én ezt most biztosan nem fogom elolvasni – mondta aztán mély meggyőződéssel.

– Persze, tudom – Pofaszőr együttérzően bólogatott. – Majd postán értesítesz. – Ezen végre röhögni lehetett. Rogyion hangja váratlanul elcsukló szopránba csapott. Pofaszőr aggódva pillantott rá, de nem volt semmi baj. Egyszerűen így nevetett. Aztán körülményes eszmefuttatásba kezdett a kéziratok sorsáról.

Nem volt valami gördülékeny társalgás. Rogyion valójában az egész napját rászánta erre az ügyre, mert tudta, hogy ha egyszer elkezd inni, bármilyen laza sörözésnek induljon is a dolog, aznap már nem fogja abbahagyni. Pofaszőrt pedig feszélyezte a tudat, hogy szívességet kér, ráadásul távoli ismerősök, női közbenjárók útján. Kisgyerekeknek érezte magát, akit anyukája a homokozóban alkalmas korú társa mellé terel.

– Hozhattunk volna lapátot és kisvödört – csúszott ki a száján, elég kínos pillanatban, mert Rogyion éppen egy nagyobb ívű gondolat közepén tartott, az irodalmi közélet kérdéseiről. Igaz, maga is meglehetősen unta már.

– Kis vödört? – Rogyion nem értette.

– És homokozóformákat – bólintott Pofaszőr. – Nekem még kis szitám is volt, hogy a kavicsokat kirostálhassam. Persze soha nem használtam. – Rogyion tétován körülnézett, aztán megállapodott valamin a szeme. Pofaszőr hátrafordult. A szemközti házban kőművesek dolgozhattak, nagy rakás homok állt a lejtő aljára borítva.

– Nekem ez az egész teljesen kimaradt – gondolkodott Rogyion. – Már magára a játszótérre sem emlékszem. Pedig biztosan vittek efféle helyekre. Ha visszagon-dolok, mégis csak benti játékok jutnak az eszembe. Ólomkatona. Villanyvasút.

– Vietnami gyártmány – bólintott Pofaszőr.

– Német. Még apámé volt. Attól kezdve, hogy az enyém lett, haláláig utált az öreg. Nem tudta megbocsátani, hogy kitúrtam a vagyonából. – Rogyion ezúttal szuszogva nevetett, és beleivott a sörébe. Pofaszőr alapjában véve nem szerette az erjesztett italokat, de azért igyekezett szorgosan kortyolni, ugyanakkor beosztással is, mert nem volt pénze még egyre, és nem akarta, hogy ez kiderüljön. Gyöngéd tekintettel követte Rogyion ujját, mely szórakozottan simogatta a verseket tartalmazó dosszié kibolyhosodott gerincét. Rogyion is az ujját nézte, bár nem figyelt rá, és a körmével a ragasztócsíkot kezdte felpiszkálni. Pofaszőr arra gondolt, hogy mégiscsak új dossziét kellett volna venni erre az alkalomra. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy nem lett volna miből. A sör miatt is át kellett szerveznie a heti étrendet.

Rogyion közben monoton orrhangon monologizált valamiről, amire nem lehetett odafigyelni, pedig később jól jöhetett volna.

Az ajtóban megjelent a felszolgálónő, egy tányér pogácsával a kezében. Pofaszőr ereiben megfagyott a vér. Szerencsére Rogyion éppen leejtette az öngyújtóját, és amíg a szék alatt kotorászott, Pofaszőr nagyon határozott gesztussal hártotta el a rágnivalót. A nő habozott, majd vállat vont és visszafordult.

– Mivel foglalkozol? – kérdezte Rogyion, amikor előkerült az asztal alól. Az

öngyújtóra barna rizsszemre emlékeztető piszok tapadt. Tanácstalanul nézett körül, de semmit sem látott, amivel lekaparhatta volna. Pofaszőr nem igazán tudta, hogy mit válaszoljon.

– Meghalt az apám – mondta végül. – Mostanában főleg azzal. – Időbe telt, amíg Rogyion megértette. Aztán bólintott.

– És egyébként?

– Egyébként kínai filozófusokat olvasok. Ókoriakat. Nagyjából Lao-cétől a legistáig.

– Az jó – bólintott Rogyion, de most már nem adta fel. – És miből élsz? – Pofaszőr bizonytalan mozdulatot tett.

– Lassan majd ki kell találni valamit. A nők azt hiszik, hogy a verseim majd hoznak valamennyit. Attól tartok, ezért kell elolvasnod őket. – Rogyion kuncogott. Aztán egy szélesebb mozdulattal a dosszié sarkába törölte az öngyújtót, majd onnan is lepöckölte. A barna valami a körmére ragadt.

– Egérszar? – érdeklődött együttérzően Pofaszőr.

– Lehet. De pont itt, ilyen nyílt részen?

– Talán hazafelé tartott, amikor rájött – találgatott Pofaszőr. Egy hangvillát emelt ki a dzsekije szivarzsebéből, lekaparta vele a piszkot Rogyion körméről, majd erőteljesen megpöckölte a villa másik szárát. Már el is tűnt róla. Széttárta a kezét, meghajolt, a hangvillát pedig visszasüllyesztette a zsebébe.

– Tavasszal volt egy kiállításom, és őszre is tervezek egyet – mondta aztán. – Ez az egérről jut eszembe. Olyan szobrokat akarok kiállítani, amelyek egyaránt állnak halott és élő anyagból. Bioplasztikáknak hívom őket. – Rogyion nem értette.

– Például kő és hús?

– Nem, dehogy. A hús már nem élő anyag. Eredeti, élő állatokat és növényeket dolgoznék bele a szoborba. Például csinállok egy fejet agyagból, amibe fűmagot keverek. Aztán jól meglocsolom, és a külsején kinőnek a fűszálak. Persze amikor a kiállítás zárva van, be kell csavarni nedves kender- vagy jutazsákba, hogy tovább nőjön és ne száradjon ki.

– Nagyon érdekes – unatkozott Rogyion.

– Ez azért jutott eszembe az egérszarról, mert lenne köztük egy mobilszobor is. Az a címe, hogy *A diktátor vakációja*. Lábakon álló, öntöttvas monstrum, az oldalán olyan hajtókarral, amilyen a darálókon van. Régi, festetlen öntvény, zománcozott, feliratos táblával az oldalán. Ilyen szövegekkel: *Álljon pontosan a kijelölt helyre!* Lenne a földre festve két lábnyom. *Markolja meg a fogantyút, és tekerje az óramutató járásával megegyező irányba!* Ahogy a néző tekerni kezdi a kart, az egy fogaskerék-fogasléc áttétellel lassan kezdi eltolni a szerkezet fedőlapját, szintén ormóttan, festetlen öntöttvas idomot. Amikor átjut a holtpontra, a dögnehez vaslap lebillen, és belezuhan egy horonyba. A néző előtt pedig feltárul a vasszekrény belseje. A hajtókar egy nagyobbfajta húsdarálóhoz csatlakozik, a tölcserében egy egérrel, melyet a látogató maga darált meg, miközben az utasításokat végrehajtotta.

– És hogy marad az egér a tölcserben?

– Egyszerű – magyarázta lelkesen Pofaszőr. – A daráló spiráljához kell rögzíteni egy acéldrótot, aminek a másik végén hurok van. Ezt át kell fűzni az egér gerincén vagy a medencecsontján. Zsákvarrótúval biztos át lehet szúrni. A hosszú-

ságát pedig úgy kell kimérni, hogy amikor lenyílik a tető, az egér feje még látszódjon a tölcserben, de a farok felőli vége már meg legyen darálva. Mert a dologhoz hozzátartozik, hogy a készülék alja nyitott, és amikor a tető lezuhan, a darálóból a trutymó ráfröccsen a látogató nadrágjára és cipőjére, meg persze körülötte a földre. Az is lehet, hogy egy másik egér már benne lenne a darálóban. Hogy több legyen az anyag.

Rogyion teljesen lepiszkálta a dossziéról a ragasztócsíkot, és most azzal volt elfoglalva, hogy minél kisebb gömböcskét sodorgasson belőle. Gusztustalan kis gombóc formálódott az ujjai között.

– Azért a diktátor vakációja...

– Értem, hogy miért – vágott közbe Rogyion. Megint hallgattak egy darabig. Aztán a part felé fordulva hozzátette: – Majd ne hívj meg erre a kiállításra. – Pofaszőr elhúzta a száját.

– Úgysem tudnám megcsinálni. És ha mégis, akkor betiltanák. A közízlésre tekintettel.

– Egyébként – folytatta Rogyion vontatottan – azt a címet is adhatnád neki, hogy *Isten vakációja*. Ha jól értem a dolgot.

Lassanként szedelőzködtek. Rogyion elhárító mozdulattal fordult el Pofaszőrtől, és kifizette a söröket. Amikor leértek a sarokig, Rogyion hátrapillantott, és szuszogva nevetett.

– Úgy látszik, nagy ember lettem – Pofaszőr hátrafordult. Két szórakozottan nézelődő férfi követte őket, átmeneti kabátban, a hónuk alatt újsággal. – Mostanáig csak egy személyi követőm volt. Megkettőzték az őrséget. Közel a török. – Pofaszőr udvariasan mosolygott. Ráismert arra a férfira, aki az ablakával szemközi kapualjban szokott ácsorogni, amikor otthon töltötte a délelőttöt. De nem mondta.

– Hová megyünk? – kérdezte aztán, mert Rogyion nyílegyenesen a tér közepén álló virágágyás felé vette az irányt. Márpedig ott a növényeken kívül semmi sem volt.

– Már az asztaltól figyeltem, hogy valami csillog a fű között, ahogy rásüt a nap. Lehet, hogy aranyrög. – A két átmeneti kabátos tanácstalanul topogott a járda szélén. Pofaszőr biccentett.

– Meglehet.

– Sőt – tódított Rogyion –, az is lehet, hogy egy gazdag külföldi nő a körforgalomban olyan éles szögben kanyarodott a hídra, hogy a lendülettől lerepült a nyakláncáról a medál, például egy Lajos-arany, ő pedig észre sem vette. – Pofaszőr szorgalmasan bólogott.

A fű között rozsdás söröskupakot találtak, hosszas keresgélés után.

– Ez lett volna? – morfondírozott Rogyion. – Ezen már alig maradt bevonat, tiszta rozsdá az egész. A föld is majdnem teljesen eltakarja.

– A fényvisszaverés ereje nem azon múlik, hogy mennyire ép és fényes a tükröző tárgy felülete. A ragyogás ereje azon múlik, hogy mennyire intenzív és tiszta a forrás, amiből a fény származik. – Pofaszőr hátratett kézzel ácsorgott, bokáig a büdöskék közti komposztban. Rogyion elismerően pillantott rá.

– Egy filozófus veszett el benned.

– A te kezedből pedig egy dosszié – Rogyion ijedten nézett végig magán, valami okból a farzsebét is megütögette.

– A francba. Az asztalon hagytam.
– Nem érdekes – Pofaszőr savanyúan mosolygott.
– Dehogynem. Visszamegyek. Merre mégy?
– Át a hídon – Pofaszőr az állával intett a túlpárt felé.
– Én végigsétálok az Alagúton. Megtűdőztetem a piócákat. De előbb beme-
gyek a dossziédért.

A búcsúzó kézfogásnál ugyanolyan alázatosan hajolt meg, mint amikor be-
mutatkozott.

– Keresni foglak.

Pofaszőr egyedül maradt a letaposott virágok között. Szétnézett, és olyan
gyorsan kelt át az úttesten, hogy az már menekülésnek is beillett volna.

A híd közepén lassított le, és a korlátra könyökölt. A híd alól kormányos
nyolcas bukkant elő. Felhallatszott a kormányos vezényszava: – Eeeegy-ketőőő!
Eeeegy-ketőőő!

Pofaszőr elővette a hangvillát, és ütögetni kezdte. Legalább tízszer erősen a
korláthoz ütötte, és mindannyiszor egy pillanatra a sodronyhoz szorította a nyél
végén lévő gömböt. Végül ott is tartotta. A rezgés hallhatatlanul futott végig az
acélkábelén. Odalent az egyik evezős forgatni kezdte a fejét. A tollak egy pilla-
nat alatt egymásba verődtek. A kormányos ordítva igyekezett rendet teremteni,
mert a hajótest vészesen billegett. Aztán összerendeződtek valahogy, és eveztek
tovább.

Pofaszőr könnyűnek érezte magát. Eltette a hangvillát, és megtapintotta a
pénzt a zsebében, amit végül nem kellett kiadnia a sörökért. Elővette, kisimította
és áttette a levéltárcájába.

A nyolcas kiért a híd árnyékából. A fényesre szidolozott sárgaréz evezővillák
felragyogtak a napfényben, mint egy ritka lánc aranyszemei.

Ugrás

Szabival arra elég hamar rájöttünk, hogy a kréta egyáltalán nem csinál lázat, ez csak egy legenda, mert fejenként másfél krétát megettünk, és nem lett semmi bajunk, pedig még a színes krétát is kipróbáltuk, Szabi megevett egy zöldet, én meg egy pirosat, de hiába vártunk másfél órát az iskola mellett a híd alatt, nem lett semmi bajunk, épp csak színeset pisiltünk, én pirosasat, Szabi meg zöldeset, a lázmérő trükköt pedig már nem mertük megcsinálni, engem anya a múltkor rajtakapott, hogy odadugom a lázmérő végét a kaloriferhez, Szabi meg két hete, a matekdolgozat előtt még rosszabbul járt, mert a kislámpa villanykörtejéhez tartotta, és a higany egy pillanat alatt úgy felforrósodott, hogy kirobbant a lázmérő végéből, úgyhogy Szabit a nadrágszíj csatos felével verte el az apja, szóval ez szóba se jöhetett, de valamit akkor is muszáj volt kitalálni.

Tudtuk, hogy ha másnapra nem betegszünk meg, akkor végünk, mert az iskolában agyon fognak verni a többiek, mert akkorra ki fog derülni, hogy az osztálypénzt, amiből zászló- meg transzparensanyagot kellett volna vegyünk a május elsejei felvonulásra, véletlenül mind elautomatáztuk a Bábszínház alagsorában, a játékteremben, mert Feri azt hazudta, hogy azokon az új gépeken minden harmadik játékos automatikusan nyer, mert azért automaták, és mikor először kipróbáltunk, tényleg nyertünk is egy tízest, de aztán csak veszítettünk, és a végén már csak vissza akartuk nyerni a pénzt, a harmadik százast tényleg csak azért váltottuk fel, hogy vissza tudjuk nyerni, amit elvesztettünk, majdnem sikerült is, de aztán a villogónál nem tudtuk eltalálni az ütemet, és épp, mikor megnyomtuk, akkor váltott át extraszuperbónuszról a semmire, úgyhogy az egész pénzt elvesztettük, és aztán hiába mondtuk a pénzváltónak, hogy az nem a mi pénzünk volt, és adja vissza, csak röhögött, és azt mondta, hogy a szerencsejáték, az már csak ilyen, és ha sokat jártatjuk a pofánkat, akkor kaphatunk rá egy párat, és ha nem akarunk többet játszani, akkor takarodjunk onnét, mert csak a fizető játékosok elől foglaljuk a helyet, na és mikor kiértünk a Forradalom Mártírjainak útjára, akkor egymásra néztünk Szabival, és mind a ketten tudtuk, hogy most már tényleg komoly bajban vagyunk, és akkor Szabi azt mondta, hogy legjobb lesz, ha kimegyünk az állomásra, felszökünk az egyik tehervonatra, és elmegyünk Petrozsénybe, beállunk bányásznak, mert azt hallotta, hogy ott gyerekek is dolgozhatnak, és senkitől se kérdeznek semmit, mikor munkára jelentkezik, mert a szénbányákban mindig szükség van munkásokra, én mondtam, hogy ő menjen, ha akar, de én nem megyek, mert nincs kedvem tüdőszilikózisban meghalni, hanem inkább betegedjünk meg, mert hogyha jól csináljuk, akkor az egész május elsejét megúszhatjuk, és akkor Szabi mondta, hogy jó, és hogy a kréta lázat csinál, úgyhogy mindjárt ki is próbáltuk, de semmit se ért, és a piros krétától is hiába pisiltem pirosat, egyáltalán nem nézett ki véresnek, meg a szaga se olyan volt egyáltalán, úgyhogy tudtuk, hogy valami

mást kéne kitalálni, és akkor Szabi azt mondta, legjobb lesz, ha elmegyünk a csorgóra, és megpróbálunk meginni annyi vizet, amennyit csak bírunk, mert ha elég gyorsan isszuk azt a jéghideg forrásvizet, akkor garantáltan kapunk egy szép komoly tüdőgyulladást, az meg legalább három hét kórház, ráadásul mindenki sajnálni fog, úgyhogy a pénz eszükbe se fog jutni.

A csorgónál alig volt valaki, csak négyen álltak korszókkal vízért, amíg megtöltötték, addig mi felmáztunk az ellopott szobor talapzatára, és hol Szabi csinált úgy, mint hogyha ő lenne a Forradalom Fáklyavivője, hol én, az volt a lényeg, hogy minél jobban előrenyújtsuk a jobb karunkat, mintha tényleg fáklya volna benne, és egyáltalán nem volt szabad megmozdulni közben, és a szobrot egyszerre csak egy murvaszemcsével volt szabad megdobni, de azzal se arcon, és aki tovább bírta, az nyert, és épp én voltam soron, mikor az utolsó sorbanálló is megtöltötte a korsóját, akkor Szabi belemarkolt a murvába és hozzám vágta az egész marékka, és mondta, hogy menjünk, mert vár a tüdőgyulladás, én meg mondtam, hogy jó, de kezdje csak ő, mert ő találta ki, és mert csalt a szobrosdiban, ő meg mondta, hogy úgyis tudja, hogy én gyáva vagyok, majd megmutatja nekem, hogy kell csinálni.

A víz vastag, vízszintes vascsövön folyt ki az emléktábla alatti falból, az emléktáblára az volt felírva, hogy itt enyhítette szomját Jáнку Zsjanu, a híres hájduk, a szegények védelmezője, mikor a pribékek elől menekült, meg az is, hogy gyógyvíz, terhes nők és szoptató anyák nem ihatnak belőle, úgyhogy mikor Szabi odahajolt a csőhöz, hogy elkezdjen inni, mondtam is neki, hogy álljon meg, ne siessen, nem olvasta a táblát, terhes nők nem ihatnak ebből a vízből, de Szabi ezen most egyáltalán nem röhögött, pedig máskor mindig szokott, mondta is, hogy ne hülyéskedjek, mert ez most halálosan komoly, úgy kell csinálni, hogy az ember oda-tapasztja a csőhöz a száját, hogy egyáltalán ne tudjon kifolyni rajta víz, de nem szabad egyből inni, hanem el kell kezdeni számolni, legalább százig el kell jutni, és mikor már olyan nagy a nyomás a csőben, hogy alig lehet megtartani, hirtelen ki kell nyitni a száját, mert akkor a jéghideg víz iszonyú gyorsan végigmegy a torunkon meg a nyelőcsőnkön, és rögtön megtölti a gyomrunkat, ettől aztán úgy lehül a szervezetünk, hogy garantált a tüdőgyulladás, és aki jól csinálja, az egyből elájul, de nem szabad felpofozni, hanem csak hideg vizet kell locsolni az arcába, mert attól majd egyből magához tér, én meg mondtam, hogy jó, de ne beszéljen már annyit, hanem kezdje már, mert ki kéne használni, hogy épp senki se jött vízért, mert ha meglátják, biztos nem fognak örülni annak, hogy a szánkkal próbáljuk befogni a forrás csővét, úgyhogy Szabi mondta, hogy igazam van, és akkor kezdi, leguggolt szépen a cső elé, és nekinyomta a száját a végének, hogy egy csepp víz se folyhasson ki, én meg hangosan számolni kezdtem, hogy ő is hallja, meddig kell megtartsa a víznyomást, és Szabi feje közben szép lassan pirosodni kezdett, először csak úgy, mintha elpirult volna a csúfalkodástól, aztán egyre vörösebb lett, még ötvennél se tartottam, de már olyan színe volt, mint a céklának, aztán meg lassan kékülni kezdett, behunyta a szemét, láttam, hogy két kézzel szorítja a csövet, már egész kék volt az arca, még csak nyolcvanöt-nél voltam, mikor egyszerre elengedte a csövet, a víz meg olyan erővel tört ki belőle, hogy Szabi hát-ratántorodott, tiszta víz lett a ruhája, láttam, hogy azért próbál inni, tátott szájjal kortyolt, de a víz a nagy nyomástól biztos belement az orrába, mert mikor megtöl-

rölte az arcát az iskolásinge ujjával, mondta, hogy ez semmit se ér, ez egy nagy hülyeség, mert egyáltalán semmit se érez a tüdejében, pedig annak most fájni kéne, úgyhogy akkor ez a módszer se fog beválni, de azért mondta, hogy ha akarom, én is próbáljam meg nyugodtan, hátha nekem sikerül, de ne akarjak ilyen túlnyomást csinálni a csőbe, elég, ha csak befogott orral iszok, amennyit bírok, úgyhogy mondtam, hogy jó, és odaguggoltam szépen a cső elé, fél kézzel befogtam az orrom, a másik tenyeremmel meg odairányítottam a vízugarat a számba, aztán nyelni kezdtem a vizet, elég hideg volt, de ahogy fogyott a levegőm, úgy éreztem, mintha melegeedett volna, és mire abbahagytam, már egész forrónak éreztem, mert annyira elfogyott a levegőm, én is majdnem hátraestem, de Szabi elkapott és segített felállni, szép lassan elmentünk az egyik padhoz, amelyiknek még a támlája és az üldőkéje is megvolt, és leültünk, éreztem, hogy szédülök, meg zúgott is egy kicsit a fejem, Szabi mondta, hogy elég szarul érzi magát, de ez szerintem csak a víztől van, attól, hogy olyan hirtelen ittunk olyan sokat, de a tüdőgyulladásához ez a víz mégse elég hideg, ettől legfeljebb hasmenést kaphatunk, az meg semmit se ér, és akkor éreztem is, hogy megfájdul a hasam, rá kellett szorítsam a tenyerem, de ahogy előregörnyedtem, szép lassan elmúlt, és akkor mondtam Szabinak, hogy ez a tüdőgyulladás-ötlet egy nagy marhaság, ebből nem lesz semmi, hogyha meg akarjuk úszni a botrányt, akkor valami mást kell kitalálni, valami olyat, ami biztos, hogy bejön, és akkor Szabi mondta, hogy igazam van, és legjobb lesz, ha eltörjük a lábunkat, én meg mondtam neki, hogy tiszta hülye, mert a lábtörést nem lehet szimulálni, de erre ő mondta, hogy nem hát, de a tüdőgyulladást se szimulálni akartuk, és ha tényleg meg akarjuk úszni ezt a pénz-ügyet, akkor szimulálással semmire se jutunk, láttam, hogy a kréta se ért semmit, hanem inkább menjünk fel az erdő alá, a félbehagyott építkezéshez, oda, ahol már nemcsak a csatornaárkot ásták ki, de a vastag betoncsövet is lefektették, mert ha arra ráugrunk, akkor biztos, hogy kitörik a bokánk, és mire a gipsszel járni lehet, az legalább egy hét, de én erre azt mondtam, hogy a lábtörés túl veszélyes, abból komoly baj is lehet, Szabi erre elkezdett röhögni, és úgy mondta, hogy gyáva vagyok, neki már kétszer el volt törve a lába, egyszer a feje is be volt már törve, és tudjam meg, hogy nem is olyan rossz, egyedül csak az nem jó benne, mikor köt a gipsz, mert az olyan forró, mintha égetne, de utána aztán csomót lehet lógni, és az is nagyon jó, hogy a gipsz alatt kötőtűvel lehet vakarózni, és ha esik az eső, akkor nem kell iskolába menni, a futást meg még egy fél évig el lehet lógni tornaórán azzal, hogy az embernek nem szabad terhelni a lábát, és ha nem merem megcsinálni, akkor mindenkinek elmondja, hogy milyen gyáva vagyok, hogy félek a lábtöréstől, de akkor én mondtam, hogy hallgasson, nem vagyok gyáva, és akkor Szabi mondta, hogy jól van, majd ugrás után megbeszéljük, és elindultunk az építkezés felé.

Nem tudtunk nagyon gyorsan menni, mert még mindig tele volt a hasunk vízzel, én minden lépésnél éreztem, hogy ott kotyog a hasamban, egyszer azért kellett megálljunk, mert Szabinak pisilni kellett, egyszer meg azért, mert nekem annyira felkavarodott a gyomrom, hogy majdnem hánytam, de aztán csak felértünk az építkezéshez, Szabi tudta, hogy hol lehet átmenni a deszkakerítésen, mert egyszer már járt ott bergmanncsőért meg karbidot szedni, mondta is, hogy ne féljek, mert az őrbódében már rég nem lakik senki, és a csatornaárkot nem volt nehéz megtalálni, mert egyik oldalon magasra volt hányva mellette a föld,

Szabi ment elől, felmáztunk a földhányás legtetejére, és onnan néztünk le az árokba, az árokban már benne voltak a vastag betoncső elemei, de nem voltak egymáshoz cementezve, és akkor Szabi mondta, hogy ő igazából megbánta, hogy így cserbenhagytuk az osztályközösséget, és nagyon sajnálja, hogy a többiek miattunk nem vehetnek majd részt a transzparensversenyen, pedig az az osztály, amelyik a legszebb transzparenst csinálja, kéthetes jutalomtáborozást nyer a tengerparton, és akkor mondtam, hogy én is sajnálom, mert nagyon szerettem volna eljutni a tengerhez én is, de aztán megint lenéztem a betoncsővekre, és az jutott eszembe, hogy ezeken nem fog folyni soha semmi, se víz, se csatornalé, mert ez a lakótelep itt sose fog megépülni, és akkor mondtam Szabinak, hogy azért ne aggódjon, mert ezt a versenyt úgyse mi nyertük volna meg, hanem valamelyik osztály a hármaskolából, mert mindent a hármaskola szokott megnyerni, mert oda járnak a pártaktivistáknak a gyerekei, az osztály miatt meg kár búsulni, mert olyan nem fordulhat elő, hogy egy osztály ne venne részt a transzparensversenyen vagy a felvonuláson, ha egyszer az van kiadva, úgyhogy majd az osztályfőnök biztos, hogy szerez valahonnan anyagot, és megcsinálják, mert ő se akar bajba kerülni, és akkor Szabi kérdezte, hogy ez biztos, én meg mondtam, hogy biztos hát, és most ugorjunk, mert ha sokat állunk itt, akkor inunkba száll a bátorságunk, és akkor Szabi mondta, hogy jó, és hogy számoljunk el hangosan háromig, aztán háromra egyszerre ugorjunk, és akkor mind a ketten lenéztünk még egyszer az árokba, látszott, hogy elég mély, onnan, ahol álltunk, megvolt vagy négy méter, és akkor egyszerre elkezdtünk mind a ketten számolni, de Szabi kettőnél megállt, és azt mondta, hogy csukjuk be a szemünket, és kezdjük előlről, úgyhogy akkor becsuktuk, és előlről kezdtük, de akkor hirtelen eszembe jutott, hogy ha mind a ketten leugrunk, és tényleg eltörjük a lábunkat, akkor nem fogunk tudni kimászni az árokból, és mondani is akartam Szabinak, hogy várjon, de mire kimondtam, Szabi már ugrott, ahogy kinyitottam a szemem, pont láttam, hogy annyira elrugaszkodott, hogy majdnem átugrotta az árkot, de az ugrás mégse volt elég hosszú, Szabi vállál nekicsapódott az árok túlsó falának, aztán leesett, be az árokba, rá a betoncsőre, nagyot kiáltott, aztán két kézzel az egyik bokájához kapott, és ott feküdt oldalra fordulva a betoncső mellett, és még mindig a lábát fogta, a nevemet kiabálta, nagyon hangosan, sírva jajgatott, és akkor én leszóltam neki, hogy várjon, mert mindjárt leászok, ő meg felnézett, tiszta könny volt az arca, és úgy mondta, hogy menjek az anyámba, gyáva szar vagyok, amiért hagytam egyedül ugrani, de akkor én mondtam, hogy hallgasson, mert láttam, hogy ő át akarta teljesen ugrani az árkot, egyáltalán nem is akart beleugrani, és ha nekem nem lett volna több eszem, mint neki, akkor most nem volna, aki elmenjen mentőért, de Szabi csak káromkodott tovább, és közben folyton mondta, hogy iszonyatosan fáj a lába, én meg megint leszóltam neki, hogy megérdemli, amiért így ki akart tolni velem, és várjon, mert hozok mentőt, pedig igazából meg se érdemelné, és elkezdtem futni vissza a blokkok felé, közben már tudtam is, hogy másnap az iskolába azt fogom mondani, hogy azért nincs meg a pénz, mert a felét a mentősöknek kellett adjam, hogy bevigyék szegény Szabit a kórházba, a másik felét meg az orvosnak adtuk, nehogy érzéstelenítés nélkül rakja helyre a Szabi törését.

Bujkáltam

*néha már unom az egészet
fej vagy írás nem izgat
de utálom ha védekezni kell
magyarázkodni hülyén*

*gyanakvás nélkül hittem el mindent
később már játékból is
hogyan etessenek csak
legyenek tőle boldogok*

*vonzott a barbár pompa
szabad akartam lenni
s bujkáltam különös szavak közt
nincs nálam nevetségesebb*

*mint tekintélyes pucér tomporok
sarokba szorítanak éveim
hogyan lett volna jobb?
véggépp nem tudom*

Szeretni akarlak

*ezek már téli csillagok
holnaptól fűteniünk kell
napközben is csukni az ablakot*

*távol dértől remegő réten
elkóborolt állat szimatol
a fa lombot álmodik zúzmarásan
hamar este lesz*

*s én szeretni akarlak ahogy régen
nem szavakkal játszani
mindenért egészen*

Ha

*beállt a szavak jege
ha rálépnék bírna-e*

Se szeptember, se áhítat

Bertók Lászlónak

*Se szeptember, se áhítat.
Nincs reggel, nincs az a nap.
Se vendégség, se percek szárnyai.
Mélyen alszik az, aki.*

*Olyan ez éppen, mintha.
Az utolsó troli ajtaja nyílna.
Most felszálló egy sem akad.
Most májusi eső aranyat.*

*Forró olaj serceg a járdán.
Minden lépést, mint fehérjét kicsap.
Bérleted lejárt, hány.
Napja nem vagy érvényes magad.*

*Nem érvényes a másik.
Mintha nem is ő volna.
Mintha nem is te volnál itt.
S felébredne, hogyha.*

MIT SZÁMÍT, KI MOTYOG?

*A szituáció és az autorizáció kérdései Kertész Imre prózájában**

A kritikus bírál, nem vitatkozik. Kertész Imre művei mégis rendre vitára ingerlik a kritikusokat, s nem csak *par excellence* értekező szövegei, esszéi, előadásai, ahol ez a kritikus retorika inkább magától értetődik,¹ nemcsak a *Gályanapló*, mely az esszé, a dokumentum és a fikció határvidékein íródott,² hanem azok a művei is, melyek fikcióként, szépirodalmi narrációként olvashatóak.³

Kertész kritikai fogadtatása ezen túl is zavarba ejtő, az itthoni recepció meglehetősen nagy szélsőségeket produkált. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának egyik legmeghatározóbb kritikus egyénisége, Bán Zoltán András Kertész prózáját a kortárs magyar regényirodalom centrumaként tünteti fel egy gesztussal – összegyűjtött kritikáit tartalmazó kötetében *A kudarcról* szóló írás elé egy Erdélyi János-mottót illeszt: „A művészeti koszorú sosem jöhet elég későn; azt meg fogja hozni az igazságos jövő; de írónak azt érni meg, hogy nélküle ugyan lehetnének regények, de nem volna regényirodalom: a legbüszkébb dicsőség.”⁴ A mottó első felét könnyű értelmezni: nyilván arra utal, hogy Bán megítélése szerint Kertészt értékén alul tartja számon, illetve nem tartja számon a magyar kritika, s szerinte egy eljövendő kor helyesbíti majd a tévedést. A második fele azonban keményebb dió: vagy azt sugallja, hogy Kertész prózája újraértelmezi, átrajzolja a magyar regényirodalom térképét, vagy azt, hogy regényei markáns hatást gyakoroltak a kortárs prózára. Bán hangsúlyos elismerésével szemben Kulcsár Szabó Ernő több tucatszerű szerzőt tárgyal vagy legalábbis említő irodalomtörténetében, melynek kánonját többek között a nyugat-európai irodalmi folyamatokhoz való közelség határozza meg, egyszerűen nem szerepel Kertész neve.⁵ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Kertész – aki Bán szerint prózájával irodalomtörténetet ír, noha ennek felismerése késik a hazai kritikában, Kulcsár Szabó szerint pedig nem tölt be említésre méltó szerepet a nyugat-európai tendenciákhoz lassacskán felzárkózó 1945 utáni magyar irodalomban – azon kevés magyar író közé tartozik, akik valóban jelentős nyugat-európai, ezen belül is elsősorban németországi ismertséggel és sikerrel büszkélkedhetnek, s az ő külföldi elismertsége jóval egyértelműbbnek tűnik, mint az itthoni.

* Részlet a szerző megjelenés előtt álló *Miért nem elég nekiünk a könyv* című kötetéből.

¹ Lásd például Heller Ágnes: „A holocaust mint kultúra: Kertész Imre könyvéről”, in: uő.: *Az idegen, Múlt és Jövő*, Budapest, 1997. 92–101. o.

² Dávidházi Péter: „Hányatott múlt az utószerkesztés révében: Sorsértelmezés Kertész Imre *Gályanaplójában*”, in: uő.: *Per passivam resistentiam*, 344–351. o.

³ *A kudarc*al vitatkozik Györffy Miklós: *Új magyar prózaszemle – nyolcvanas évek*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1992.; a *Kaddis a meg nem született gyermekért* című regénnyel pedig Radnóti Sándor: „Auschwitz mint szellemi életforma (Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*)”, in: *Holmi*, 1991. 3. 372–378. o.

⁴ Bán Zoltán András: „Diadalmas fiasco”, in: uő.: *Az elme szabad állat*, Magvető, Budapest, 2000. 143. o.

⁵ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1993.

A hazai recepció két szélsősége között találunk olyan értelmezőket, akik Kertész életművét, elsősorban a *Sorstalanság*ot az utómodern regényirodalom fontos, Nádas Péter és Ottlik Géza prózájával rokon vonásokat mutató állomásaként jelölik meg, de kanonizációjának kulcsát abban látják, hogy elutasítják Kertész más méltatóinak szerintük korszerűtlen, mimetikus s „a szerzői énre visszavezetett élményábrázolásra” támaszkodó értelmezési módját.⁶ Valószínű, hogy a szerzői én kérdésénél kell keresnünk a választ arra is, hogy Kulcsár Szabó számára miért nem bír jelentőséggel Kertész életműve. Irodalomtörténetének egyik mottóját Szerb Antaltól kölcsönzi: „...az irodalomtörténetnek, mint irodalom-tudománynak, az igazi területe a Nem-én, a személyfölötti szövevények az alkotásban.”⁷ A magyar irodalom 1945 és 1991 közötti szakaszának áttekintésében ez számára nem csak az irodalomtörténeti folyamatok megragadását jelenti az egymástól elszigetelt alkotók bemutatása helyett, hanem normát is: a személyesség, a vallomássóság Kulcsár Szabó Ernő szemléletében rendszerint hendikepet jelent a személyiséget elbizonytalanító, lefokozó, felbontó, szétíró szövegalkotással szemben. Ez az elképzelés az irodalomtörténet „haladási irányáról” nyilvánvalóan összhangban áll például Barthes sokat idézett gondolatmenetével a szerző haláláról, ugyanakkor elfedi azt, hogy noha Kertész életművében valóban centrális szerepet játszik a szerzőség kérdése, ez korántsem a személyiség problémátlan „átírhatóságát” jelenti vagy a tapasztalat nyelvi reprezentálhatóságának reflektálatlan hitét, sem azt, hogy Kertész szövegei arról a meggyőződésről tanúskodnának, hogy a szerzői én bennük magától értetődően állna az olvasó (vagy az író) rendelkezésére. Kertész számára a szerzőség kérdései elsősorban kétségkívül nem nyelvfilozófiai szempontból artikulálódnak, hanem a szerzői autoritás más perspektívái felől.⁸ Ez azonban a legkevésbé sem jelenti, hogy szövegei nem tartanak számot kitüntetett érdeklődésre.

A huszadik század végének irodalomelméletében az anonim textualitás kritikusai, a szerzőség kérdéseinek poszt-mortem vizsgálói azokra az elméleti és irodalmi törekvésekre próbálnak érzékennyé tenni, melyek a szubjektum dekonstruálásának romjain keresik a szerzői autoritás lehetséges forrásait, az irodalmi szerzőség partikuláris, történeti, földrajzi, társadalmi szituációhoz kötött stratégiáit. Kertész Imre életműve – beleértve a regényeket, a novellákat és az esszéket, előadásokat egyaránt – minden bizonnyal értelmezhető ezeknek a törekvéseknek a keretében, illetve a kortárs magyar irodalomban talán az ő prózája az, melyben ezek a kérdésfeltevések a legplasztikusabban és a legösszetettebben jelennek meg. Sőt úgy vélem, hogy, túl Kertész nyilvánvaló kötődésén a német modernizmus irodalmához, éppen ez a fajta érzékenység és érdeklődés nyugat-európai sikerének a kulcsa: a kelet-európai irodalom azon szerzői és művei könnyebben találhatnak a külföldi közönség érdeklődésére, melyek a térség történelmének, szellemi klímájának

⁶ Szirák Péter: „Emlékezet és példázat: a létezés negatív aspektusa”, in: uő.: *Folytonosság és változás: A nyolcvanas évek magyar elbeszélő prózája*, Csokonai, Debrecen, 1998. 85. o. Szirák Kertészről szóló tanulmánya nagyban támaszkodik Molnár Gábor Tamás *Sorstalanság*-elemzésére: „Fikcionalitás és történelemszemlélet (Kertész Imre: *Sorstalanság*)”, in: *Alföld*, 1996. 8. 57–71. o.

⁷ Kulcsár Szabó Ernő, i. m., 5. o.

⁸ Alapjában véve egyetérthetünk Molnár Gábor Tamással abban, hogy a *Sorstalanság*, mint a kor számtalan más irodalmi alkotása, azon a meggyőződésen alapul, amit Molnár Jausztól idéz, hogy „számunkra egyedül a nyelv megragadható, míg a világ léte megragadhatatlan” (i. m., 60.), illetve Szirák Péter hasonló értelmű kijelentésével, mely szerint *A kudarcban* „a nyelv közbejöttének utómodern tapasztalata olyan horizontban tűnik fel, amelyben a »nyelv előtti« érzéki élmény transzformálhatatlansága válik a beszéd, az irodalom, a művészet kudarcának legfőbb okává” (i. m., 88.). Ám azt aligha gondolhatjuk, hogy ez volna az a legfontosabb szempont, ahonnan Kertész szövegeinek – köztük a *Sorstalanság*nak – a jelentőségét beláthatnánk.

irodalmi dokumentumaiként is olvashatóak.⁹ S mellesleg a Kertész-életműnek ez az aspektusa – mely a két egymást követő totális diktatúra feltételét és lenyomatát jelentő intellektuális-morális-politikai kondíciók közepette megkonstruálható legitim szerzői pozíció(k) problémájával kapcsolatos – az a pont, ahol a kritikusok a leginkább vitába keverednek Kertésszel.

A következőkben először azt próbálom meg bemutatni, hogyan jelenítik meg és értelmezik a Kertész-művek azokat a kondíciókat, azt a szituációt, melyben szükségszerűnek tűnik fel a szerzői autoritás, a legitim beszédpozíció válsága, utána pedig azokat az autoritás-típusokat, melyekkel a szövegek élnek, s melyeknek ugyanakkor kétségbe vonják az érvényességét.

Ahhoz azonban, hogy továbblépünk, nem kerülhetek meg egy problémát, nevezetesen, annak magyarázatát, hogy Kertész Imre *életművét* tekintem az elemzés tárgyának, mely az esszéket és a fiktív elbeszélő műveket egyaránt felöleli. Erre aligha elegendő válasz az, hogy Kertész regényei maguk is rövidebb-hosszabb, a többi esszével szoros gondolati rokonságot mutató esszébetéteket tartalmaznak, hiszen ez afelé vinne el, hogy a regényeket, novellákat is diszkurzív szövegekként olvassuk. Az igazolást inkább a másik oldalon kell keresnünk: magukban az esszéekben sem problémátlan, „áttetsző” a beszélő identitása, az értekező szövegek és előadások legjava demonstrálja azt a folyamatot, ahogy színpadra lép, diszkurzív és narratív eszközök segítségével a szemünk előtt alakot ölt, megteremti magát az adott alkalom, helyzet, körülmény által létrehívott beszélő.¹⁰ És *vice versa*: a fikciós szövegek retorikája is sokszor előadásszerű – a narráció sokszor olyan keretbe ágyazódik, mely az elbeszélést létrehívó szituációra utal: *A kudarc* egész első fele ilyennek tekinthető, de a legmarkánsabban *Az angol lobogó*ban jelenik meg ez a gesztus. „Ha most netalán mégiscsak el akarnám mondani az angol lobogó történetét, amint erre néhány napja – vagy hónapja – egy baráti társaságban buzdítottak...” [9. o.]¹¹ – olvashatjuk a novella első mondatában, s az utalás a baráti társaságra, az elbeszélés létrehívójára

⁹ Balassa Péter fogalmazza meg a kelet-európai körülmények dokumentálásának és a nyugati közönség önmegértésének kapcsolatát Kertész s rajta kívül Krasznahorkai, Esterházy és Nádas nyugat-európai, elsősorban német sikerét magyarázva. A siker okait egyebek mellett abban látja, hogy írásaik „markánsan bemutatják az európai individuumban egyszerre premodern, illetve alig modern (magyar és kelet-európai) és a modernitásban kilátástalanná váló szituációját, hogy bemutatják a hiány metafizikáját, mindezzel még a nyugati metafizikai gondolkodásmód végjátékának és utójátékának állapotában vannak. Ennek a posztludiumnak jó néhány vonása éppen Kelet felől, e keleti írók felől érthető meg a Nyugat számára is, különösen a hozzánk legközelebb eső, német kultúra számára.” „A hang és a látvány: Miért olvassák a németek a magyarokat?”, in: *Jelenkor*, 1995. 7–8. 665. o.

¹⁰ Az egyik legjobb példa erre *A holocaust mint kultúra* című előadás eleje, ahol Kertész a bécsi zsinagóga előtt történt afférját meséli előadói helyzetének hasonlataként: „Épp ily irrelevánsan, idegenen és fel nem ismerten, mint a bécsi zsinagóga kapujában, állok most itt önök előtt is, Hölgyeim és Uraim”. [86. o.] Margócsy István a *Valaki másról* írva felrója, hogy Kertész ebben a könyvében túlságosan rábízta magát az olvasó róla szóló ismereteire. Kritikai megjegyzését érthetjük úgy, mint ami a más szövegekben jól kivehető én-konstruáló munkának az elégtelen voltára vonatkozik. Margócsy István: „Valami más... (Kertész Imre: *Valaki más*)”, in: *Élet és Irodalom*, 1997. június 6, 17. o.

¹¹ A Kertész-művek következő kiadásait idézem: *Az angol lobogó*, Holnap, Budapest, 1991. *A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt. Monológok és dialógok*, Magvető, Budapest, 1998. *Gályanapló*, Holnap, Budapest, 1992. „Hamburgi esszé”, in: *A gondolatnyi csend...*, 30–59. o. „Haza, otthon, ország”, in: *A gondolatnyi csend...*, 9–29. o. „A holocaust mint kultúra”, in: *A gondolatnyi csend...*, 85–103. o. „Jegyzőkönyv” – Esterházy Péter: *Élet és irodalom*, Magvető–Századvég, Budapest, 1993. „Táborok maradandósága”, in: *A gondolatnyi csend...*, 60–73. o. *Kaddis a meg nem született gyermekért*, Magvető, Budapest, 1990. *A kudarc*, Szépirodalmi, Budapest, 1988.

rendre visszatér, a fiktív közönség egyre határozottabb arcot ölt, s egyre komplexebbé válik az elbeszélte történet viszonya hozzá, s ezzel az elbeszélő szerepe, helyzete is. Kertész szövegeiben a gondolkodás, a beszéd, az írás és az én is szcenírozottan jelenik meg; a beszéd csak úgy, mint az elbeszélés, a beszélő csak úgy, mint az elbeszélő egyszerre terméke és értékelője, értelmezője a beszédhelyzetnek.

Persze általában is azt mondhatjuk, hogy a szépirodalmi és az értekező szöveg egyformán megkonstruálja beszélőjét, ebben az értelemben tehát nem lehet éles határvonalat vonni közöttük. Kertész esetében azonban az életműszervezés kérdését máshonnan is feltehetjük: esetében nem pusztán a szövegek tematikus vagy poétikai ismétlődéseiről, párhuzamairól van szó, hanem arról is, hogy feltűnően gyakran találkozunk bennük a korábbi művekből vett idézetekkel, mottókkal, hozzájuk fűzött reflexiókkal. Az, hogy Kertész regényei, elbeszélései gyakran példázatszerűek, többször is felmerül a kritikában.¹² Függetlenül attól, hogy a narrátorok, beszélők mennyire hajznak egymásra és mennyiben különülnek el egymástól, tehát anélkül, hogy a szövegek sorát feltétlenül egy és ugyanazon személy monológjaként olvassánk, az életmű folyama, fikció és értekezés együttese már *A kudarc*tól kezdve maga is példázatként tűnik fel: az autoritativ szerzői pozíció *work-in-progress* létrehozásának, keresésének példázataként.

Történelmi-földrajzi asztrológia

A kudarc első részének főhőse, az öreg, aki talán azonos a második rész írójával, régi feljegyzései között lapozgatva egy elmélkedésre bukkan, melyet a regény most már egyes szám első személyben idéz. A feljegyzések írója (talán maga az öreg fiatalon) Goethe önéletírását lapozgatja és kommentálja:

„Leemelek a polcra egy könyvet. A kötet dohos szagot lehel – egy bevégzett mű és egy beteljesült élet egyetlen áthagyományozható nyomát a légtérben: könyvszagot. »1749. augusztus 28-án délben, a tizenkét órai harangszóval jöttem a világra, Frankfurt am Mainban – olvasom. – A konstelláció szerencsés volt: a Nap a Szűz jegyében állott és éppen tetőzött; Jupiter és Vénusz baráti arcával fordult felé, Merkur sem ellenségesen, míg Mars és Szaturnusz semleges maradt; csak a Hold...« – Hát igen; megszületni így kell [...] A szerencsés pillanatot a kozmikus rendezkedés egyetlen születés számára készítette elő. A lángelme, a nagy alkotó így lép a földre, akár a mitikus hős [...] Minden tette, minden gondolata fontos, mert a Gondviselés motívumait hordozzák, valamennyi megnyilatkozása egy példaszzerű fejlődés szimbolikus jegyeivel terhes. »A költőnek – mondja majd később – legyen származása, tudnia kell, honnan ered.«

Azt hiszem, igaza van: tényleg ez a legfontosabb.

Nos hát, az én világrajövetelemkor a Nap az addig ismert legnagyobb gazdasági világválság jegyében állott, [...] egy Hitler Adolf nevű pártvezér roppant barátságtalan arccal fordult felém *Mein Kampf* című művének lapjai közül, a *numerus clausus*nak nevezett első magyar zsidótörvény konstellációm zenitjén állott, mielőtt helyét elfoglalta volna a többi. Valamennyi földi jel (az égiekről mit sem tudok) születésem fölöslegességéről, mi több: ésszerűtlenségéről tanúskodott [...]

Elég; kár az eredetemet kutatnom: Belecsöppentem egy folyamatba, amit a velem született csalóka időérzék folytán kezdetnek hittem.” [96–98. o.]

A Goethe-idézet és annak kommentárja egy ideáltipikus alkotói pozíciót jelenít meg, melynek, úgy tűnik, kulcsa valamiféle időnkívülség – kétszeresen is: egyfelől mert az al-

¹² Lásd például Szirák Péter idézett írását.

kotó nem a történelmi időben határozza meg helyzetét, másfelől – de feltehetőleg éppen ennek következményeképpen – művei révén képes „áthagyományozni” magát az utókorra. Erről a kétféle időről beszél a *Gályanapló* egyik utolsó passzusa is:

„Az embernek van egy förtelmes élete – a történelem –, és van egy nála sokkal bölcsebb, hatalmas világmeséje, amelyben istenséggé, mágussá válik; és ez a mese éppoly csoda, mint amilyen hihetetlen a történelmi, a »reális« élete.” [238.]

A *kudarcból* idézett részben azonban a szövegek matrjoskababa-szerű egymásba ágyazottsága és az általuk megrajzolt három figura: a nagy alkotó, akinek a Gondviselés csakis neki kiszemelt helyet biztosít a világtörténelemben, a magát vele szembeállító, saját helyzetére és történetére, feleslegességére reflektálni képes feljegyzésíró s az őt olvasó, írásra képtelen öreg hármasa egy hanyatlástörténet állomásait vázolja fel. E hanyatlástörténet során a diadalmas, jelentőségét és tekintélyét személyiségének egyediségében hordozó alkotó átadja a helyét a földrajzi-történelmi körülmények metszéspontjaként kiemelkedő, tradíció és egyéniség nélküli alaknak, ami szükségszerűen vezet az írás lehetetlenségéhez. Ezt a lehetetlenséget beszéli el és demonstrálja a regény első része: az öreg képtelen írni – tudjuk meg egy olyan szövegből, mely állandóan az önisméltás és az ön-reflexió zsákutcájába fut.

Azt mondhatjuk, hogy Kertész szinte valamennyi szövegének a „hőse” a tér-idő koordináták jelentette determinációk rabja, az önteremtésre képtelen *én*, egy olyan kor produktuma, melyben megszakadt a hősiességre, tragikumra képes individuum nagy elbeszélése. Se szövegek egyik mozgatórugója az a kérdés, hogy mit jelenthet írni ezek között a személyiséget felszámoló kondíciók között, hiszen Kertész gondolkodásában az irodalom csakis a determinációkon felülemelkedni képes személyiségek produktuma lehet. (Pontosabban – hiszen Kertész nem a forrás, az eredet értelmében felfogott szerzőségről beszél – a determinációk meghaladása írás és személyiség kölcsönös egymást-megszűlése révén képzelhető el.) Vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy – a „szerző halála”-diskurzus sok kritikusához hasonlóan – Kertész kérdése az, miként lehetséges, ki tudja elbeszélni az elbeszélésre képes személyiség felszámolódását. „A szubjektivitás masszív dekonstrukcióját jelentő kurrens trend” – ahogy Nancy K. Miller a kritikai szubjektumok problematikus megformálhatóságának hátterét nevezi¹³ – Kertész számára a történelem tapasztalata. A két egymást követő totális diktatúrát, és itt a *kettőn* különös hangsúly van, mert az ismétlődés, az egymást megerősítés kelet-európai tapasztalata Kertész szemében azzal a többlettudással ruházta fel az itt élőket, hogy a totalitarizmus nem félrecsúszás, nem baleset, hanem szükségszerűség, olyan világállapot, mely szükségszerűen következett be,¹⁴ ugyanakkor felszámolta, érvénytelenné tette, folytathatatlannak mutatja azt a tradíciót, ami hozzá vezetett. A kelet-európai történelem így Kertész interpretációjában sokszor valóságosabb, illúziómentesebb tapasztalatként tűnik fel, az általános európai mentális válság esszenciális kifejeződésékként, szemben a nyugati értelmiség Kertész szemében illuzórikusnak tűnő elgondolásaival a szabadság és az individualitás tekintélyéről szóló elbeszélés továbbmesélhetőségéről. A kelet-európai és a nyugat-európai tapasztalatokból következő eltérő értelmezést Kertész a *Gályanapló*ból vett idézettel magyarázza a *Haza, otthon, ország* című esszében – egy nyugati közönség számára:

„...engem az öngyilkosságtól (Borowski, Celan, Améry, Primo Lévi s a többiek példájától) az a társadalom mentett meg, amely a KZ-élmény után az ún. sztálinizmus képében bebizonyította, hogy szabadságról, felszabadulásról, nagy katarzisz-

¹³ Nancy K. Miller: *Changing the Subject. Reading Feminist Writing*, Columbia UP, New York, 1988. 99. o.

¹⁴ Lásd erről például *A holocaust mint kultúra* című esszét.

ról stb., mindarról, amiről szerencsésebb világtájakon értelmiségiek, gondolkodók, filozófusok nem csupán szavaltak, de amiben nyilván hittek is, szó sem lehet; amely nekem a rabélet folytatását garantálta, és így mindenféle tévedésnek még a lehetőségét is kizárta.” [9. o.]

A Gondviselés hiánya, a tradíció megszakadása és ezekkel összefüggésben a személyes tekintély válsága: Kertész gondolkodása jelenkorának kondícióiról a tekintélyről szóló olyan gondolatmenetekkel mutat rokonságot, mint például Hannah Arendté, melynek magának is az európai totális diktatúrák tapasztalata az egyik mozgatórugója. Nem lehet persze átsiklani a tény felett, hogy Arendt elsősorban a politika világában értelmezi a tekintély válságát, mi pedig most elsősorban a szerző autoritásának problémájára koncentrálunk. A párhuzam megvonása mégis kétszeresen indokolt – egyfelől azért, mert Arendt a tekintély válságát a politikai közösségben egy általános krízis aleseteként kezeli, s az, ahogyan az autoritás megrendüléséről beszél a mindennapok világában, elsősorban a nevelés területén, nagyon is egybecseng azzal, ahogyan Kertész számára kitüntetett kérdésként jelentkezik a szocializáció problémája. Másfelől pedig azt mondhatjuk, hogy a politikai közösség válsága és a szerző – mind a felhatalmazottság, mind a kitüntetett értelmező értelmében vett – autoritásának talajtalansága ugyanott gyökerezik Kertész gondolkodásmódjában.

Arendt így ír a *Mi a tekintély?* nyitó gondolatmenetében: „A válság mélységét és súlyosságát jelző legkifejezőbb tünet az, hogy olyan politika előtti területekre hatolt be, mint a gyermeknevelés és az oktatás, ahol a legszélesebb értelemben vett tekintélyt mindig is természetesnek és szükségesnek fogadták el, mert ezt nyilvánvalóan éppúgy megkövetelték a természetes szükségletek, azaz a gyermekek önállótlanága, mint a politikai szükségesség, vagyis egy kialakult civilizáció folytonossága, melyet csak úgy lehet biztosítani, ha a születéssel érkező jövővényeket végigvezetjük azon az előre elrendezett világon, ahová idegenekként lépnek be.”¹⁵

A nevelés, a szocializáció válsága mint a diktatúra feltétele és fenntartója Kertész gondolkodásában is centrális szerepet játszik, s nála is jól látható, hogyan kapcsolódik össze a kérdés a legitim tekintély hiányával. A *Hamburgi esszé* a morális és intellektuális autonómiával bíró személyiséghez kapcsolt *Bildung*-ot állítja szembe a huszadik századi történelem személyiségtagadó zsarnokságával, mely nem nevel, hanem konformizál. [31. o.] A *Sorstalanság* más európai lágerregényektől zavarba ejtően eltérő elbeszélésmódját, az egyidejű tapasztalat ironikus megidézését ebben az értelemben tekinthetjük egy *anti-Bildungsroman* narrációjának.¹⁶ A tekintély szabadságot, önkéntességet feltételez, ez különbözteti meg az erőszaktól – mondja Arendt. A *Kaddis a meg nem született gyermekért* a végletekig viszi azt a gondolat kísérletet, hogy ezeknek hiányában a tekintély csak zsarnokságként képzelhető el. A regény beszélője a gyermekvállalás elutasításával, azaz szimbolikus önkasztrációval tiltakozik a „tekintély-, az autoritárius apaelven nyugvó civilizáció” ellen. [166. o.] A tekintély ilyen felfogása magyarázza a beszélő negatív Isten-képét, s annak összekapcsolását Auschwitzal mint az autonóm személyiség tagadásának történelmi traumájával: „Isten nekem Auschwitz képében nyilatkozott meg.” [182. o.] A *Táborok maradványai* című esszéjében Arendt gondolatmenetéhez hasonlóan kapcsolódik össze a tradíció felmondása („a szerződésszegés”), a vallás válsága és az árván maradt ember kiszolgáltatódása a zsarnokságnak:

¹⁵ H. Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*, Módos Magdolna (ford.), Osiris – Readers International, Budapest, 1995. 101. o.

¹⁶ „A *Sorstalanság* valóban nevelődési regény, egy gyermekembernek a gyűjtőtáborhoz, mint normalitáshoz való szocializációjának története” – írja Radnóti Sándor, i. m., 373. o. A műfaj ebben a felfogásban a nevelődést mint negatív tapasztalatot is felöleli.

„[...] nem tagadhatjuk, hogy az ész XVIII. századi mítosza Európa utolsó teremtménye volt, amelynek elillanása vagy – témánkhoz inkább illő hasonlattal – elfüstölése lelki-szellemi árvaságra kárhoztatott bennünket. Amióta Nietzschétől megtudtuk, hogy meghalt az isten, igen súlyos probléma lett, hogy – természetesen a számítógépesített hatósági nyilvántartáson kívül – ki tartja számon az embert; magyarul szólva, hogy kinek a *tekintete előtt állunk*, kinek tartozik az ember számadással, a szó etikai, már bocsássanak meg nekem, de igenis a szó *transzcendentális* értelmében.” [62. o.]

Ha a nevelődés feltételei, vagyis az egymást feltételező tekintély és szabadság nem állnak fenn többé, Kertész komor látomásában csakis a helyzet zsarnoki konformizáló hatása, a „funkcionális ember”¹⁷ közreműködése lehetséges, ami egyszerre jelenti a morális és az intellektuális autonómiába, a *saját* döntésbe, a *saját* gondolatba vetett hit lehetetlenségét. „Erkölcstelen világban erkölcsösnek lenni is erkölcstelen” – olvassuk a *Jegyzőkönyv*ben. [16. o.] A *kudarcc* egyik hosszabb passzusa Ilse Kochkal kapcsolatban elemzi az erkölcsi autonómia képtelenségét. Ebben a részben az öreg megint csak korábbi feljegyzéseit olvassa:

„Aligha fordult meg [Ilse Koch] fejében valaha is a gondolat, hogy ha Isten nincs, akkor minden megengedett; ellenkezőleg, mindenek felett istenre volt szüksége – mégpedig olyan istenre, aki parancsolatokba foglalja mindazt, amit neki megenged. Kétségtelen: az erkölcsi világrend, amit Buchenwald kínált, gyilkosság volt, de világrend volt, és neki megfelelt [...] Egy helyzet létrehozta Buchenwaldot; Buchenwald – számos egyéb helyzet között létrehozta a táborparancsnok feleségének helyzetét; ez a helyzet létrehozta Ilse Kochot, aki – hogy így mondjuk – életet adott ennek a helyzetnek, és ezáltal ő is létrehozta Buchenwaldot, amely nélküle többé immár nem képzelhető el [...] Ilse Koch elfér egy közeparányosban, amely közte és a helyzete között vonható meg, egy képletben, amelyben ő maga akár nincs is jelen.” [56–58. o.]¹⁸

Az individuális ítéletalkotás és cselekvő döntés lehetetlensége ebben a gondolatmenetben értelemszerűen a „helyes” döntésre, vagy ha úgy tetszik, a hősiességre éppúgy érvényes. A fenti passzus a Kochot kitüntetett jelentőséggel szerepeltető *A nagy utazás* kritikája, s így az életmű önértelmező mechanizmusa felől olvasva a *Sorstalanság* szembeállítása Semprun regényével, mely összevetés alapja éppen az egyéni hősiesség lehetőségével kapcsolatos kétely lehet.¹⁹

A szituáció zsarnoksága mint a huszadik század attribútuma az intellektuális autonómia elképzelését ugyanilyen problematikussá teszi. Ez az aspektus ritkábban jelenik meg explicit módon Kertész szövegeiben, ugyanakkor ennek a látens kételynek a saját gondolat lehetőségével kapcsolatban még radikálisabb következményei vannak az írói autoritás tekintetében. A *Gályanapló*ban található például olyan szöveghely, mely a „szabad gondolat” lehetetlenségét vetíti elénk:

¹⁷ Lásd pl. a *Gályanapló* első feljegyzéseit, 9. o.

¹⁸ Hasonló értelemben állítja szembe a rossz kétféle értelmét: mint a morális világrend autonóm döntésen alapuló megszégését és mint a világrendben eljátszott, előre kijelölt szerepet Káin és Ábel történetében a *Világpolgár és zarándok* című írás. [93–103. o.] És a rosszat mint predesztinált szerepjátszást példázza a *kudarcc*ban Berg „Én, a hóhér...” című kézírata.

¹⁹ Spielberg filmje a holocaustról, a *Schindler listája* is elsősorban azért kelthetett kételyeket az európai közönség egy jelentős szeletében dokumentatív hitelessége ellenére, azért tűnhet puritán hangvétele ellenére is hollywoodiasan bombasztikusnak, mert az európai zsidóság megsemmisítésének eseményeit Oscar Schindler szemszögéből, azaz az individuális heroizmus elbeszélésének kulisszái között jeleníti meg.

„Az ember gondolkodó lény, csupán az a bökkenő, hogy nem ő maga, hanem valaki vagy valami más gondolkodik benne. Vagyis az az érzésem, hogy az ember azt gondolja, amit gondolnia *kell*: gondolatai determináltak.” [180. o.]

Intellektualitás és moralitás Kertész gondolkodásában azért nem választhatóak külön, mert mindkettő a szituáció, a kor és a hely jelentette meghatározottságokkal szembeállított individuális autonómia elképzelhetőségén áll vagy bukik. Ezért lehet ebben a szemléletben a *korszerűség* negatív fogalom. Ha pedig következetesen végiggondoljuk azt a tézist, hogy a hagyomány a jelenkor kondíciói között érvényét veszíti, a korszerűtlenség nem lehet pusztán egy konzervatív pozíció elfoglalása, inkább valamiféle kívülállást, transzcendens pozíciót jelent Kertész szótárában, a történelmi-földrajzi helyzet determinációját felismerő s azt tagadó *nonkonformizmust*. A szerzői autoritás kérdése tehát számára jobbra a legitim *kritikai pozíció* kérdésével azonos: ha egyszer születésünk esetleges körülményei megmáshíthatatlanul kijelölik azt a szellemi és erkölcsi szerepet, amit el kell játszsanunk, honnan meríthet tekintélyt az a kijelentés, hogy ez a világ „erkölcstelen”, hogy a saját magával rendelkező személyiség eltűnése a történelem színpadáról negatív fejlemény.

Bár a szituáció jelentette totális meghatározottság gondolatának a radikális végiggondolása, azaz az individuális létezéssel és az irodalmi szerzőséggel kapcsolatos szélsőségesen negatív következményeinek számba vétele gyakorlatilag az összes Kertész-szövegből kiolvasható, túlságosan leegyszerűsítő volna ezt feltüntetni az életmű egyetlen szolamának. A szituáció univerzalizása – nem földrajzi vagy időbeli értelemben vett univerzalizása, hanem hogy nem képzelhető el rajta kívüli pozíció²⁰ – inkább úgy írható le, mint egy szélsőséges elképzelés, gondolatkísérlet, mint az egyik opponens egy vitában, melynek Kertész egész eddigi életműve a színtere. Számtalan olyan szöveghelyre és narratív eszközre mutathatunk rá, mely a fentiekkel szemben a személyiség önteremtő szabadságába vetett hit felől értelmezhető. Ilyen a *Sorstalanság* elbeszélőjének tudatos azonosulása a regény végén mindazzal, ami vele történt, *A kudarc*, *A pad*, *Az angol lobogó* elbeszélőjének utalásai egy fordulatra, amikor kiléptek abból a folyamathból, aminek közreműködői voltak, az életműben állandóan visszatérő elem: az élés megtagadása vagy a *Gályanapló* utólagos fejezetekre osztása, mely a már idézett passzusokhoz hasonló vélekedéseket fölülírja az önteremtés, a személytelen sors alól való „kibújás” lehetőségének gesztusával.

Ez a vita gyakran jelenik meg az egzisztencializmus filozófiájával folytatott birkózásként. Dávidházi Péter a *Gályanapló* kapcsán a következőképpen foglalja össze Kertész kötődését a háború utáni francia egzisztencializmushoz: „Erre vall legbensőbb meggyőződése, miszerint lényünket végeredményben magunk *alkotjuk*, sajátunkká lényegítve a kívülről kapottat, s erre vall jellegzetes fogalomhasználata, miszerint a tömeget jelenti a legnagyobb veszélyt, az arctalan masszába süllyedés, a legnagyobb diadalt pedig a közelgő megsemmisülés tudatában is vállalt önformálás, saját magunk elkészülte, az egyedi módon átélt, vagyis a megélt egzisztencia felmutatása a halál pillanata, a halál mint végső szabadító eljövetele előtt.”²¹ A kapcsolódás sokszor idézet- vagy variációszerű: Camus Szisüfoszára utal a *Gályanapló* utolsó bejegyzése és talán *A kudarc* szereplőinek névsora: Köves, Sziklai, Berg is. Máskor áttételesebb kapcsolatot figyelhetünk meg: Sartre elképzelése a *Lét és a semmiben* arról, hogy az időpillanatok elszigeteltsége ruház fel minket azzal a szabadsággal, hogy adottságainkat, múltunkat meghaladva megválasszuk önmagunkat, nemcsak esszéisztikus passzusokban köszön vissza, hanem a narrációs technikát is

²⁰ „...a negatív tapasztalat univerzális világába a zsidóságom révén nyertem beavatást”, olvashatjuk a *Haza, otthon, ország* című írásban [26. o.] – eszerint a negativitás univerzalizálásában nincsenek kitérítetett, negatívabb és kevésbé negatív tapasztalatok.

²¹ Dávidházi Péter, i. m., 346. o.

párhuzamba állíthatjuk vele (az önidézés technikáira, illetve a múltbeli ének mint idegnek megidézésére gondolhatunk itt elsősorban). Ez a kötődés ugyanakkor kétségbevonást, elutasítást is jelent. A *Haza, otthon, ország* fentebb idézett szkeptikus gondolatmenete a szabadságról, felszabadulásról, nagy katarziszról álmodozó nyugati értelmiségiekről vélhetően elsősorban ugyanezekről a szerzőkről szól. A *Gályanapló* egy első, 1961-ből való feljegyzése a *Jegyzőkönyvből* korábban már idézett gondolatmenethez hasonlóan „a moralista” kritikáját fogalmazza meg: „Eljátsztatják vele szerepét, és azt hiszi, ő játssza.” Egy négy évvel későbbi jegyzetben, melyet a kötetben mindössze két oldal választ el a moralistáról szólótól, Kertész ezt írja:

„Sartre: nincsenek jelleme, csupán »csapdába esett szabadságok«, és a kiút módja az ember értéke. – A jellegzetes moralista. De regénytechnikai szempontból fontos észrevétel.” [13., ill. 15. o.]

Huszonhárom évvel később *A kudarc* is tartalmaz egy passzust, ami Sartre szabadság-felfogásának kritikájaként olvasható. Az öreg egy francia egzisztencialista antológiát lapozgatva így kommentálja az olvasottakat: „(ámbar kérdezhetné az ember – miként mondható az ily választás szabadságnak) (amennyiben tudniillik önmagunkon kívül nincs más választásunk).” [93. o.]

A szituáció jelentette totális meghatározottság és az önteremtés, én-transzcendentálás lehetősége tehát párhuzamosan futnak, állandóan vitában állnak egymással Kertész szövegeiben. A későbbi írások talán, s itt elsősorban a *Valaki más* című naplószerű kötetre gondolok, de ide számíthatjuk a *Gályanapló* későbbi passzusait is, egyre erősebb meggyőződésről tanúskodnak a tekintetben, hogy a determinációk meghaladása kivitelezhető lehetőség a szerző számára, s ennek a szólamnak a túlsúlya talán elvesz valamit ezeknek az írásoknak a komplexitásából, feszültségéből.²² Ennek az elmozdulásnak a nyugtázásával a továbbiakban a két szólam párbeszédére, paradox együttállására fogok koncentrálni, mivel úgy vélem, e kettősségnek köszönhető, hogy azt mondhatjuk, a szerző szituáltságából következő autorizációs válságról Kertész életműve adja az egyik legalaposabb diagnózist a kortárs magyar irodalomban – függetlenül attól, hogy diagnózisának radikális negativitása sokszor ingerel vitára.

A személytelen sors diadalmas sajátját tételét Kertész szövegeiben minduntalan beárnyékolja a fenyegetés, hogy maga a lázadás a meghatározottságokkal szemben – az alkotó szándékától függetlenül is – közreműködésé, a megtagadni kívánt struktúra, világlapot vagy politikai szisztéma igazolásává fordul át. A személyes szándékot felőrlő, saját javára fordító ördögi struktúra példázataként olvashatjuk a *Detektívtörténetet*, Kertész keveset idézett kisregényét egy dél-amerikai diktatúráról. S erről szól ez a *Gályanapló*-ból idézett vallomás is:

„Az itt élés szégyene. Abból a szemszögből, hogy elfogadtam a rabszolgaságot – abból a szemszögből egyszerűen, hogy élek. Vajon igazolnak-e valamit szellemi termékeim, amit én magam nem akarok igazolni? Rám ütötte-e végzetes pecsétjét a kor és a hely, annak ellenére, hogy az öngyűlöletig, akár az öngyilkosságig is

²² A *Gályanapló*-val kapcsolatban Dávidházi Péter fogalmaz meg kételyeket ennek az „önmegváltásnak” a koncepcióját illetően, a *Valaki más*-ról szóló írásában pedig Margócsy István kritikáját értelmezhetjük hasonlóan: „bár tény és betű szerint mindvégig az én szerepének elbizonytalanodásáról olvasunk, a mindenütt jelenlevő aforisztikusan lekerekített megfogalmazás, a metszően éles ítélező látásmód, a néha imperatívuszok, életparancsok felé is kinyíló önmegszólítás mégis egy roppant markáns, impozáns és koherens s véleménye alapján *biztosnak* is mutatkozó személyiséget hagy felsejleni.” Margócsy István, i. m., 17. o.

megtagadok bárminemű erkölcsi együttélést? Azzal, hogy itt maradtam, kivontam magam a tragikum, azaz a sors alól, és a komikumnak, a véletlenektől hemzseggő állami tömegsorsnak vettem magam alá.” [95–96. o.]²³

Ez az idézet még egy szempontot ad az írói autoritás kertészi koncepciójával kapcsolatban. Az autoritás mind a két értelemben fenyegetett: nemcsak a szerző felhatalmazottsága vált kétségessé, hanem szövegei sorsa, azaz értelmezői tekintélye is. E passzus szerint függetlenül attól, hogy az író saját maga számára alkothat-e autentikus szövegeket, azok az értelmezésben kiszolgáltatottnak annak a helyzetnek, amibe beleszületnek. Ez a probléma egy fontos szempontot kínál fel a kertészi életműre oly szembeötlően jellemző, néha már önmagába zártágnak ható önidézési technika értelmezéséhez. A korábbi szövegek idézése, mottóul választása, értelmezése aligha azon a meggyőződésen alapul, amit a szerzői intenció bírálói megkérdőjeleznek, nevezetesen, hogy a megírt élmények vagy a megírás élményének felidézhetősége tüntetné ki az írókat mint saját írásainak értelmezőjét. Kertész szövegeiben sokkal inkább azt látjuk, hogy a beszélők a korábbi műveket *idegenként* érzékelik, csakúgy, mint a korábbi ének fikcióit. A szövegek nem hogy nem idézik fel annak személyességét, amiről szólnak, hanem inkább elzárják az őket újraolvasó írójukat egykor sajátjának vélt tapasztalataitól, illetve a megírás-korabeli énjétől. Csak egyetlen példa *A kudarcból*: az öreg ezt olvassa a feljegyzésekben az első regényről:

„Személyemet tárggyá változtatta, makacs titkomat általánossággá hígította, kimondhatatlan valómat jelekké párolta – átplántálta egy regénybe, amelyet nem tudok elolvasni: idegen nekem, mint ahogyan elidegenítette tőlem azt a nyersanyagot is – a saját életem egy hasonlíthatatlanul fontos darabját –, amelyből keletkezett.” [84. o.]

Kertész igénye arra, hogy állandóan értelmezze és újraértelmezze korábbi szövegeit, inkább az aláírás felelősségének problémakörével kapcsolatos. Ebben a kontextusban az önidézés, önértelmezés olyan folyamatos Don Quijote-i erőfeszítésként tűnik fel, mely megpróbálja körülbástyázni azokat a szellemi termékeket, melyekhez Kertész valamikor „a nevét adta”, a kisajátítással szemben.

Visszatérve arra a kérdésre, hogy miért indokolt Arendt diagnózisát a politikai tekintély válságáról összekapcsolni a szerzőség kérdésével Kertész életművében, azt mondtam, hogy egyfelől kordiagnózisuk rokonsága miatt, másfelől pedig mert Kertész gondolatmeneteiben a politikai és az irodalmi értelemben vett tekintély válsága ugyanott gyökerezik. A tradíció érvénytelenné válása, folytathatatlansága, mely Kertész szerint is a totális diktatúrák alaptünete, az isteni gondoskodásba vetett hit eltűnése – egy olyan közösség helyett, melyet a magukat egy „világmese” részeként elképzelő, kritikai distanciára képes autonóm intellektuális és morális lények alkotnak önkéntes módon – Kertész víziójában a hely- és időkoordináták rabságában élő strukturális pontok tömegét termeli ki. Ebben a világképben a legitim politikai közösség számára ugyanúgy nincs talaj, mint egy legitim írói pozíció elfoglalásához.²⁴ Kertész szövegei olyan világot rajzolnak elénk,

²³ Bármilyen végletesnek tűnik is néha Kertész szkepszise a közreműködés megtagadásának elvi lehetőségével kapcsolatban, hasonlóan szkeptikus és önvádoló diagnózist vázol fel például Nádas Péter is a *Szegény, szegény Sascha Andersonunkban*. In: uő.: *Esszék*, Jelenkor, Pécs, 1995, 150–185. o.

²⁴ Az, hogy a szubjektum lefokozódása, centrumvesztése az irodalmi szerzőt és a politikai cselekvőt [agency] egyformán problematikus státusba hozza, a szerzőség elméletének baloldali politikai megközelítésében is megjelenik. Terry Eagleton ír például arról, hogy mindkettő meghatározásához valami olyan köztes helyzetre volna szükség, mely elszakad az önmagát felhatalmazó, „önmaga-szerzője”-ként elgondolt polgári-humanista szubjektum koncepciójától, de mégsem esik egybe a szubjektivitás karneváli, meghasonlott, önmagát félreismerő elgondolásával. „Self-authoring Subjects”, in: M. Biriotti–N. Miller (eds.): *What is an Author?*, Manchester UP, Manchester and New York, 1993. 42–50. o.

melyben a szerző felhatalmazásának forrásai kétségeseké váltak: megrendült a sorsát kezében tartó személyiségről alkotott elképzelés, nincs közösség, amely feladatot ruházna rá, ahogyan nincsen értő közönsége sem, érvényét veszítette az a kulturális hagyomány, amelynek a segítségével tapasztalatait értelmezhetné, s nem képzelhető el olyan transzcendens perspektíva, ahonnan nézve a szituáció jelentette meghatározottság fölé lehet emelkedni. A szerző tekintélyének paradoxona Kertész szövegeiben: azokon az alapokon kellene felépülnie, melyekről minduntalan azt olvassuk, nem léteznek.

Autoritások konfliktusa

A továbbiakban tehát azt próbálom meg felsorolásszerűen bemutatni, hogy a felhatalmazás milyen típusaihoz folyamodnak, melyek után áhítoznak, s melyeket utasítják el Kertész szövegei, s mennyiben tűnnek fel ezek problematikusnak a földrajzi-történelmi helyzet totális meghatározó erejének elképzelése felől. A következő típusokat veszem sorra: a vallomástétel, a tanúságtétel, a közösségi felhatalmazás, a válság bejelentése, az eltűnőfélben lévő tradíció magányos fenntartása s végül, mint válasz mindezek lehetetlenségére, a legitim beszédpozíció több szöveget átívelő kidolgozása. Még ha ez a kategorizálás kissé sterilnek és mesterségesnek hat is, reményeim szerint jó szolgálatot tesz annak érdekében, hogy lássuk, milyen kérdéseket mutatnak fel a szerző felhatalmazottságával kapcsolatban Kertész Imre szövegei.

A közönség hiánya, ami egyszerre jelenti a transzcendens tekintet, a Gondviselés hiányát és az értő közösség, a megértő hallgató hiányát, megakadályozza, hogy az önéletrajzi elemekben bővelkedő visszaemlékezések, annak elmesélése, hogy az évszázad közös menetelésében „egy bizonyos pillanatban – miért, miért nem – kiálltam a sorból”,²⁵ vallomássá válhasson. De a közönség hiányának a feltételezése értelemszerűen mindenféle beszédpozíciót, írói autoritást aláás Kertész szövegeiben. A *kudarc* első részében a gépies írás, a *Gályanapló* zárlatában a hallgatóság nélküli, ráadásul süket, maga számára is hallhatatlan zongorista (ön)arcképe vagy a *Kaddis* megállapítása, hogy isten híján az ember „jobb esetben önmagával folytat dialógust, vagyis magában beszél vagy motyog” [kiemelés az eredetiben, 34. o.] – mind az olvasó, hallgató nélküli beszéd komikus, önironikus pátoszát vetíti elénk. Ahogy Balassa Péter írja: „Kertész oeuvre-je [...] a panaszkodás leleplezése is, a magára maradt, s magányába belekavarodott individualitás belső kritikája is.”²⁶

Kertész elbeszélő – noha pontosan rögzítik azt a helyzetet, melyben mesélnek – mégis mintha légüres térben szólalnának meg. Feltűnő, hogy mennyire hiányzik ebből az életműből a *másik*, a beszéd potenciális hallgatója, milyen ritkán számol be interakcióról (ha egyáltalán beszámol), pozitív élményként átélt megérintettségéről, sikeres kommunikációról – kezdve a táborból hazatérő Köves Gyuri és az újságíró találkozásával a pesti villamoson.²⁷ Az *angol lobogó* elbeszélője mindvégig lebegtetni azt a lehetőséget, hogy fiatal közönsége számára érthetetlen a történet, tehát értelmetlen dolog elmesélni; s ahogy már fentebb idéztem, még a felkérésre készült előadások is utálnak néha arra a leküzdhetetlen idegenségre, ami a beszélőt elválasztja közönségétől. Voltaképpen azt mondhatjuk, hogy Kertésznek egyetlen olyan szövege van, melynek beszélője bensőséges, bizalmas viszonyt ápol hallgatóságával, s így vallomásként olvasható: ez *Kaddis a meg nem született gyermekért*, melyben a közönség paradox módon éppen a meg nem született gyermek.

²⁵ *A kudarc*, 98. o.

²⁶ Balassa Péter, i. m., 666. o.

²⁷ Az eltérő nyelvi világok végzetes átjárhatatlanságaként értelmezi ezt a jelenetet Szirák Péter: i. m. 84. o.

Hősünk olyan hallgatóhoz beszél itt tehát, aki lehetővé tenné „lelkivilága felmutatását valaki számára, aki szégyenkezik miattunk vagy értünk”, miközben a vallomás éppen e „közönség” létre nem hozásáról szól, azaz önmagát, saját lehetőségét számolja fel.

Az az autoritástípus, melyet a szövegek a leggyakrabban neveznek meg, s a kritika is gyakran említi Kertésszel kapcsolatban, a tanúságtévő autoritása.²⁸ A tanúságtétel, mely a személyes tapasztalatot volna hivatva elbeszélni oly módon, hogy az egy egész közösség számára nyersen érvényt és jelentőséget, egyszerre jelentené az Auschwitz-élmény felmutatását mint „a negativitás univerzális világának” mitikus eseményét, és a diktatúra alanyának tapasztalatát a személyiséget felszámoló erőkről.

„Az ember ugyanis dialogikus lény, szakadatlanul beszél, és azt, amit *elmond*, panasza, gyötrelmei nem pusztán ábrázolásának, de tanúságtételnek is szánja, s titokban – »tudat alatt« – azt akarja, hogy e tanúságtétel minőségé, e minőség pedig törvényformáló szellemi erővé váljon”

– olvashatjuk a *Táborok marandóságáról* című esszében a tekintet hiányáról szóló, már idézett rész folytatásában. [62. o.] A fel nem ismeréssel, a feledéssel és nem utolsósorban a tagadással szemben újra és újra megfogalmazott tanúságtételt azonban Kertész szövegei sokszor ugyanolyan problematikusnak, *elvileg* lehetetlennek tüntetik fel, mint az autoritás más forrásait. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a „nyelv közbejött” kétségessé teszi, hogy a tanúságtévő élet tapasztalata átlátható-e szöveggé,²⁹ vagy másképpen fogalmazva, hogy keresheti-e a szöveg valami rajta kívülin autoritása forrását. Hanem arról is, hogy Kertész szemében magának a tapasztalatnak a mibenléte vált kérdésessé a huszadik század történelme során. A *kudarccal* Ilse Kochhal foglalkozó része a személyiség pusztán strukturális funkcióvá redukálódásában, „lényegnélküliségében” látja a tapasztalat problematikussá válásának a kulcsát:

„Hogyan is volna hát közvetíthető ez a tapasztalat, amely éppenséggel tapasztalattá lényegülni nem tud és nem is akar, mert helyzeteinek – ezeknek az egyszerre túllontúl elvont és túllontúl konkrét helyzeteknek – a lényege a lényegtelen és mindenkor helyettesíthető személyiség, amelynek e helyzethez képest sem kezdete, sem folytathatása és semmiféle analógiája nincsen – s amely tehát az értelemhez képest valószínűtlen?” [58–59. o.]

„A tapasztalattá lényegüléshez”, ahhoz, hogy tapasztalatról egyáltalán beszélhesünk és tekintélyt követelhessünk neki, valamiféle külső, kritikai perspektívára lenne szükség, ahonnan értékelhetjük mindazt, ami történt velünk, s erre Kertész sokszor sarkított kordiagnózis szerint a szituáció fogsága nem ad lehetőséget.

Mindez persze arra is rámutat, hogy a helyzet determináló erejének azok a szélsőséges megfogalmazásai, melyekkel minduntalan szembetaláljuk magunkat Kertész szövegeiben, *pusztán megfogalmazódásuk által* hordozzák magukban saját kritikájukat. Mint ahogy a *Sorstalanság* ironikus olvasása, amire maga Kertész tesz javaslatot, sem volna elképzelhető, ha az élet és az írás, olvasás, gondolkodás csakis benne-létként volna elképzelhető. Ezt az ellentmondást oldja fel, pontosabban ezt a paradoxont hagyja működni a *Sorstalanság* elbeszélésmódja, A *kudarccal* megsokszorozott, állandóan elmozduló író-énje vagy a *Gályanapló* szövege, mely egyszerre öleli fel a korábbi Kertész-írásokat és tartalmaz olyan kijelentéseket, hogy „mintha sosem írtam volna semmit, elborít a szégyen, és idegen minden, legfőként én magam” [128. o.] – azaz Kertész prózájának azok a szerzői

²⁸ A tanúságtétel szempontjából értelmezi Kertész prózáját például Turai Tamás: „A hiten túl, a pusztulás előtt. Esszé Kertész Imréről”, in: *Jelenkor*, 1992. 4. 310–316. o.

²⁹ Azaz amire Szirák Péter és Molnár Gábor Tamás utal – lásd a 8. jegyzetet.

stratégiái, melyek a tanúskodás alanyát megosztott énként mutatják, a determinációnak való alávetettséget és a kritikai pozíciót paradox módon egyszerre elfoglalni kénytelen és képes lényként, aki a visszaemlékezéseiben idegen énekekre lel, akikkel részben mégis azonosságot vállal. Valami ilyesmiről beszél a *Hamburgi esszé* szép záró gondolatmenete:

„Az ember magasabb értelemben vett boldogulása a történelmi létezésen kívül rejlik – de nem a történelmi tapasztalatok megkerülésével, ellenkezőleg, azok megélésével, birtokbavételével és a velük való tragikus azonosulással. Az embert egyedül a tudás emelheti a történelem fölé, a totális történelem csüggesztő, minden reménytől megfosztó jelenléte idején a tudás az egyetlen méltóságteljes menekülés, a tudás az egyetlen jó. Csakis e megélt tudás fényében tehetjük fel a kérdést: teremthet-e értéket mindaz, amit elkövettünk és elszenvedtünk – pontosabban fogalmazva: tulajdoníthatunk-e értéket saját életünknek, vagy pedig elfelejtjük, mint az amnéziás betegek, esetleg elvetjük magunktól, akár az öngyilkosok.” [57. o.]

Ellentétben a vallomástevő és a tanú autoritásával, melyeket Kertész szövegei hol megalkotnak, hol lerombolnak, a közösségi felhatalmazás lehetőségét Kertész kategorikusan elutasítja. Bármifajta képviselőt, közösségi identitás, a mások nevében beszélés vállalása csakis egy legitim közösség keretein belül volna lehetséges, amit Kertész és hősei sehol nem lelnek fel. Az *angol lobogó* elbeszélője így kommentálja újságírói karrierjének kudarcát:

„és ezzel elvesztem a... majd' azt mondtam, hogy a társadalom számára is, de ha lett volna társadalom, illetve ha az, ami volt, társadalom lett volna, akkor elvesztem ennek a társadalomfélének, ennek a hol megvert kutyaként, hol éhes hiénaként üvöltő, mindig szétmarcangolható eleségre éhes horda számára.” [12. o.]

A politikai közösségnek ez a képe magyarázhatja, hogy miért tűnik fel a *Gályanapló*-ban Márai mint „a nemzet emigránsa” Kertész minden rokonszenve és vállalt rokonsága ellenére is komikus figuraként, Thomas Mann emigrációjával szembeállítva, akit Kertész egy legitim polgári kultúra örökösének tekint. [95–97. o.] A közösségi identitás vállalása az ő szemében csakis a külső kényszer elfogadása lenne, ezért is ragaszkodik ahhoz minden szöveg beszélője és elbeszélője, hogy zsidóságát szinte mindig csakis mint a negatív determináció esetleges példáját értelmezze, s mereven elutasítson minden más értelmezést és kérdésfeltevést zsidó származásával, a kelet-európai zsidóság identitásával kapcsolatban. A legélesebben, a legprovokatívabb módon talán a *Kaddis* következő passzusában jelenik meg ez az elutasítás:

„de lássunk tisztán, kiáltottam, igen, lássunk tisztán, hogy az asszimiláció itt nem egy fajnak – fajnak! nevetnem kell! – egy másik fajhoz való – nevetnem kell! – asszimilációja, hanem a fennállóhoz, a fennálló körülményekhez és a létező viszonyokhoz való totális asszimiláció, kiáltottam...” [192. o.]

Megjegyzem, a szerzői szándéknak ezek a kinyilvánításai, Kertész olvasási utasításai saját szövegeivel kapcsolatban persze aligha érvényteleníthetnek egy olyan olvasási szempontot, mely írásait – éppen a képviselőt, az azonosságvállalás hangsúlyos elutasításait szem előtt tartva – a kelet-európai nemzeti és etnikai identitás problematikája felől közelíti meg. Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy függetlenül attól, miféle közösséget képzelünk el, a közösségvállalás elutasítása konfliktusba kerül a tanúságtétel igényével, hiszen a tanúságtétel közösségi gesztus, egy közösség számára kíván „törvényformáló szellemi erővé válni”. Ez a konfliktus, csakúgy, mint a meg nem születésre ítélt hallgató megszólítása, Kertész retorikájának önfelszámoló karakterét erősíti meg, mely azt sugallja, hogy az írás a fennálló körülmények között szükségszerűen kudarcra van ítélve.

E kudarc felmutatásának, a válság bejelentőjének szerepe a következő autoritástípus, amelyhez Kertész szövegei minduntalan folyamodnak. A *Valaki másban* így ír az irodalomról mint a végromlás krónikájáról:

„A regényírás új technikája mindössze azon a belátáson alapul, hogy immár nem az író ragadja meg a világot (mint a megismerés tárgyát), hanem a világ ragadta meg az írókat (mint korlátlan önkénye tárgyát); ám ez a belátás pusztító változásokkal jár az úgynevezett irodalomra, erre a mind nehezebben vegetáló művészeti ágazatra nézve. Utolsó inspirációját ez a művészet még az emberi színvonal alig követhetően rohamos süllyedéséből meríti; de ez a megállíthatatlan süllyedés hamarosan elsöpör majd minden inspirációt – kivéve a pusztításét. Már most is: ki beszél irodalomról? Följegyezni az utolsó vonaglásokat, ennyi az egész.” [107. o.]

Az idézet azt is mutatja, hogy a válság felmutatója itt valaminek a végpontján gondolja el magát, egy megszűnőben lévő tradíció egyik utolsó emlékezőjeként, aki erre az emlékezetre hagyatkozva képes regisztrálni és bejelenteni a krízist anélkül, hogy a változtatás eszközei a kezében volnának. Az azonban, hogy miképpen hozzáférhető az érvénytelen né vált tradíció a szituáció agymosó uralma alatt, ugyanúgy kérdéses, mint a következő autoritástípus esetében, mely a válság felmutatójának pandanja.

A *Kaddisról* írt kritikájában Radnóti Sándor a következőképpen jellemzi Kertész viszonyát az Auschwitz előtti polgári kultúrához: „Kertész regénye természetesen ezeknek a perspektíváknak az iszonyatos összeomlásáról beszél, és mégis a megszólalás lehetősége e perspektívák fundamentumára épül [...] Látnunk kell az önmegsemmisítő, életellenes munkafilozófia radikalizmusának korlátait, pontosabban összefüggését azzal az Auschwitzot megelőző hagyománnyal, mely relativizálja. Mert az érem másik oldalán itt egy feladat kötelességtudata uralkodik, egy elvégzendő munkáé, melynek mindent alá kell rendelni, melynek útjából minden akadályt el kell hárítani. Visszhangzik a polgári munkamorál és kötelességetika komor pátosza.”³⁰ Ezt az előzőekhez hasonlóan paradox stratégiát, mely a nyugat-európai polgári kultúra felszámolásáról beszél, miközben gesztusait imitálja, a fenntartó autoritásának nevezhetnénk. A fenntartó, a válság bejelentőjének másik arca magára vállalja, hogy folytatja azt, ami folytathatatlan, hogy személyes gyakorlatával jelzi, mi az, ami eltűnőfélben van, miközben tudatában van e magatartás korszerűtlenségének a jelen kondíciói között. Gyakorolja a ráhagyományozott magatartásformákat, naplójába jegyzi egy letűnt korban keletkezett olvasmányait és azokkal kapcsolatos reflexióit, s közben hangsúlyozza meggyőződését, hogy mindez nem képes párbeszédre a mával, nem hathat megtermékenyítően saját korára, hanem a múlt afféle zárványát képezi a jelenben. Kertész szövegei néhol elfogadják és igenlik e magatartás „elitista” morális pátoszáát – például a *Gályanapló* következő, a „polgári» író problematikájához” fűzött jegyzetében:

„A világ megőrzésének, a világrend fenntartásának gesztusa: tragikái gesztus, elitgesztus. Am hogy hitelesen hasson, mélységes hagyományban kell gyökereznie, érvényes és megrendíthetetlen akaratban – tehát létező elitben. – A talajtalan hatalmi elit konstruktivitása viszont mindig álkonstruktivitás, amelynek tartalma roppant egyszerűen a dekonstruktivitás, magyarul a pusztítás.” [99. o.]

Ez megint csak jó példa arra, hogy a hagyományban gyökerező alkotó tekintély és a hagyománnyal kapcsolatot veszített hatalom szembeállítására meghatározó oppozíció Kertész gondolkodásában, legyen szó akár az irodalomról, akár a társadalomról. Ám a hagyomány letéteményeseként autoritást nyerő szerző legalább ennyiszor tűnik fel reménytelen, érthe-

³⁰ Radnóti Sándor, i. m., 375–76. o.

tetlen s az ironikus passzusokban pedig sokszor egyszerűen nevetséges, komikus figuraként. A fent idézett részlet éppen a Thomas Mann–Márai szembeállítás követi a kötetben, s ez a közelség könnyen arra csábíthat, hogy a Márai komikus szerepvállalásáról mondottakat részben Kertész saját hagyományfenntartó gesztusára is értsük.

A felhatalmazottság két fenti típusa egyformán arra az elképzelésre hagyatkozik, hogy a huszadik század szellemi tendenciái képesek vagy képesek lesznek maradéktalanul felszámolni s az emlékezetből kitörölni a saját sorsával rendelkező személyiség nagy elbeszélését. S így azzal a kérdéssel szembesítenek, hogy ha a jelenkor uniformizáló szocializációja valóban ilyen zsarnoki hatalommal bír, hogyan férhet hozzá bárki is másfajta tradíciókhoz, hogyan nyerheti el a válság bejelentéséhez szükséges távolságot. A kérdést a *Haza, otthon, ország* például így fogalmazza meg: „De honnan valók ezek az értékek – faggattam magam oly gyakran –, ha körülöttem mindenki megtagadja őket, és honnan ered az ezekbe az értékekbe vetett bizalmunk, ha a gyakorlati életben kizárólag a cáfolatukkal találkozunk?” [22. o.] Az *angol lobogó* felkínál egy lehetséges választ, s mint látni fogjuk, olyan választ, mely burkoltan cáfolja azt a premisszát, hogy az a történelmi helyzet, amibe beleszületünk, valóban olyan univerzális hatalommal rendelkezik, ami felszámolja minden választás lehetőségét.

Az *angol lobogó* elbeszélője visszaemlékszik fiatal felnőttkorának arra a szakaszára, amikor operába kezdett járni, s ebben lelt „metafizikai vigaszra” – az idézet így folytatódik:

„egyszerűen szólva, soha többé, a legmélyebb katasztrófában s e katasztrófa legmélyebb tudatában sem élhettem többé úgy, mintha nem láttam és hallottam volna Richard Wagner *A Walkür* című operáját, mintha Richard Wagner nem írta volna meg *A Walkür* című operáját, mintha ez az opera és ennek az operának a világa a katasztrófa világában is nem állna fenn mint világ.” [43. o.]

Az a helyzet univerzalizitását relativizáló erő, amit az opera jelent, egy későbbi ponton újra megjelenik: az elbeszélő beszámol Thomas Mann Goethe- és Tolsztoj-tanulmánya iránti rajongásáról, majd az Olasz Intézetben vett órák élményéről, melyek – az elbeszélés rendjében szó szerint is – az ötvenhatos forradalomban folytatódnak. A kulturális hagyománynak, a műveltségnek olyan reprezentációja rajzolódik itt ki, melyet még ha elnémítottak, megtagadottak tüntet is fel, mégsem állítja róla, hogy érvénytelenné, élettelen zárvánnyá válna, sőt potenciális felforgatóerőt tulajdonít neki. Ez a szemlélet alternatívát jelent azzal a diagnózissal szemben, melyben a szituáció olyan démonivá növelt meghatározó erőként artikulálódik, mely képes teljesen egyszólamúvá sorvasztani azokat az intellektuális-kulturális forrásokat, melyekhez hozzáférhetünk. S így kétségessé teszi azt is, hogy a totális diktatúra maradéktalanul adekvát metaforája volna a modernizmus végét élő Európa egzisztenciális kondícióinak.

Végül az autoritás kivívásának arra a formájára szeretnék utalni, amit *work-in-progress*-szerű keresésnek neveztem, vagyis az életműépítés sajátos stratégiájára Kertész szövegeiben. A hosszú idézetek beemelése korábbi írásokból, vagy szövegrészeket olyan szcenírozása, mintha azok korábbi feljegyzések részletei volnának, ami *A kudarc*, a *Gályanapló* és több esszé beszédmódjára jellemző, a gyakori visszautalások a korábbi művekre és azok keletkezési körülményeire, valamint az összes Kertész-művet összekapcsoló tematikus rokonság vagy már-már egytémájúság az életmű darabjait naplószerű folyamatra kapcsolja össze. Egy ilyen naplószerű olvasásban az egymással vitában álló passzusok, az önmagukat felszámoló beszédhelyzetek, a hol azonosságvállalást, hol idegenséget sugalló önidézetek afelé mutatnak, hogy a gnomikus kijelentések, a végtelen ítéletek ellenére sem fogalmazható meg definíciószerű válasz arra, hogy miként gondolható el a szerző pozíciója a huszadik század második felében. A szövegek éppen az ambivalenciák, paradoxonok, viták, a járhatatlannak bizonyuló utak soha le nem záruló bejárása révén pró-

bájlák megteremteni, pontosabban folyamatosan létrehozni, fenntartani autoritásukat. A Kertész-életmű mint folyamat ebben az olvasatban elsősorban nem egy személyiség önmegismerésének vagy megalkotásának színtere, hanem a saját lehetőségeit, felhatalmazottságának forrásait kereső beszéd színrevitele. Néha – elsősorban a *Gályanapló* és a *Valaki más* egy-egy részét olvasva – az lehet az érzésünk, hogy az írás ezeken a pontokon olyannyira anyagtalan,³¹ olyan sok feloldhatatlan kétségbe ütközik, hogy már nem is érdekelt másban, mint saját maga fenntartásában, folytatásában. De ezek a részek, Kertész kifejezését idézve, „a motyogás”, írásmódjának koncepcionális határait jelölik, s nem az életmű végpontját.

Ha lezárásképpen visszakanyarodunk Kertész Imre ellentmondásos helyzetéhez a hazai kritikában, akkor a bevezetőben mondottakhoz még azt is hozzátehetjük, hogy Kertész olykor a katasztrófizmusig pesszimista világszemlélete és irodalomfelfogása (mely értelmezőit gyakran ingerli vitára) s az ezzel szorosan összekapcsolódó, esszé és fikció határán mozgó szerzői stratégiái, úgy tűnik, nem találhatnak visszhangra a mai fiatalabb prózaírók műveiben. Azt mondhatjuk tehát, hogy Bán Zoltán András mottóját, mely arra utal, hogy Kertész életműve a mai prózaírás valamiféle energiaközpontja lenne, inkább a hódolat kifejezéseként kell értenünk, mint irodalomtörténeti kapcsolatok belátásaként. Kertész írásait, magánbeszéd és magányos beszéd voltukhoz makacs következetességgel ragaszkodó szövegeit nem is hiszem, hogy folytathatóságuk felől kellene megérteni és jelentőségüket értékelni. Fontosabbnak tűnik a komplex kérdésfeltevésre figyelni a prózájában, mely egyszerre elemzi és demonstrálja azokat a dilemmákat, paradoxonokat, utakat és apóriákat, melyek mindig ugyanahhoz a problémakörhöz érnek vissza. Oda, hogy milyen szerzői-poétikai stratégiák révén értelmezhetők és közvetíthetők a huszadik század európai történelmi tapasztalatai, melyek megrendítették a kreatív személyiség elképzelését mind a társadalmi együttlélés, mind az irodalmi-művészeti alkotás területén.

³¹ A *Valaki más* anyagihiányáról lásd a *Beszélő Kvartettjét*, 1997, 7.

ÖSSZEKÖTNI AZ ÖSSZEKÖTHETETLENT

Megjegyzések Kertész Imre prózájához

Vári Györgynek barátsággal

Az árnyékról fogok beszélni. A tűz árnyékaról, amely – Kertész Imre esszéjének címét idézve (*Hosszú, sötét árnyék*) – hosszan és, ahelyett, hogy halványulna, egyre élesebben vetül civilizációnkra, miközben maga a tűz, amely emberi lényeket változtatott árnyakká, régen elhamvadt. Ezért aki az árnyékról beszél, a tűzhöz rögtön hozzágondolja a hamut is, a tűz maradékát, hiszen a tűz sohasem éget el semmit maradék nélkül, a teljesen eléggő áldozatot sem tünteti el, emészt fel nyomtalanul a láng. A holokauszt tehát olyan szó, amely a tűz és a hamu összetartozásában nevet ad a történelemnek, és egyszersmind vissza is vezet a történelembe, hiszen a náciizmus, amely a régóta összehordott gyűanyagot végül lángra lobbantotta, mélyen antihistorikus lelkesültség volt, egyfajta politikai vallás, amely alapjaiban akarta megváltoztatni, újrakezdeni és egyben befejezni a történelmet. A szellemről, a 19. századi német filozófia minden ragyogását és vészterhes vak-ságát önmagába gyűjtő fogalomról ezért mondhatja joggal Derrida, megkeresve benne a tűz és a hamu nyomait, hogy „a lángoló, az önmagán-kívül-lét, amely bevilágít és fénybe borít, de ugyanakkor pusztítani is tud, anélkül, hogy valaha belefáradna, és mindent fel-emészthet, egészen a hamu fehérségéig”.¹

A szellem fogalmában rejlő pusztító erők felfedezése után, amiről az elmúlt évtizedek újra és újra szörnyű leckét adtak, éppoly kétes és gyanús lenne a kultúra számára fenntartani a szellem végső győzelmének humanista igényét, mint elkerülni a szellem és származékainak gyanússá vált szavát. Ennek az igénynek az elvetése egyszersmind azt is megmutatja, hogy vannak dolgok, amelyeket nem tudunk beilleszteni kultúránkba, amelyek átszakítják elbeszéléseink rendjét, amelyek magát a történelmet hozzák rend-kívüli helyzetbe. Többről van itt szó, mint a halál esztétikai elképzelésének összeomlásáról, amit Jean Améry a szellemi ember (*der geistige Mensch*), a német kultúrталajból (*Bildungsboden*) táplálkozó értelmiségi egyik legfontosabb tapasztalataként emel ki *A szellem határain* című esszéjében, és abban a híres mondatban foglal össze, hogy „az Auschwitzban elszenvedett haláltól nem vezet híd a *Halál Velencéjéhez*”.² Mindezt néhány lappal később már-már a végső következtetések határozottságával erősíti meg: „A szellem a maga totalitásában illetéktelennek nyilvánította magát a táborban.”³ És ha így volt, mondja Améry, nem azért, mert „a szellemi ember” képtelenné vált a gondolkodásra, hanem mert elérkezett önnön áthághatatlan határaihoz, a halál teljes megismerhetetlenségében nyilvánult meg előtte.

Améry előbb idézett mondatával kapcsolatban Primo Levi sok más visszaemlékezés-hitelesíthetően jegyzi meg, hogy a „halál Auschwitzban parlagi, bürokratikus és hét-

¹ Jacques Derrida: *A szellemről*, Babarczy Eszter (ford.), Osiris-Gond, Budapest/Debrecen, 1995. 143.

² Jean Améry: *Jenseits von Schuld und Sühne*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1977. 39.

³ Jean Améry: i. m., 42.

köznapi dolog volt”.⁴ Mindehhez hozzátessz egy hihetetlen, a képzelet, a szellem legközelebbi rokonának szükösségét a mennyiség pusztá erejével bizonyító adatot: az auschwitzi krematóriumokból naponta több tonnányi hamut lapátoltak ki.⁵ És éppen a képzelet szükössége utal arra, hogy a történelemnek ama tablója előtt, amelyen hamuhegyek sora jelöli a hétköznapiak unalmas múlását, „a szellem illetéktelensége” kultúránk, az önmagunkról való tudás mindeddig elkerült határterületére taszít bennünket.

E rizómaszerű, meg-megszakadó határról visszatekintve a „szellem” sosem töltötte be e kultúra középpontjának szerepét, inkább a kerülés, a félrenézés retorikai eszközének bizonyul, amely fenségesnek vagy egyenesen valótlannak mutatta a halált. Amíg Hegel *A szellem fenomenológiájának* előszavában a halált a létező absztrakt tagadásának, tehát valami önmagában megragadhatatlan negatívumnak, végső soron valótlanságnak minősíti, addig Adorno ezt írja a *Negatív dialektika* lapjain: „Elméletileg kellene visszavonnunk a fizikai halálnak a kultúrába való integrálhatóságát, de nem a halál ontológiai értelemben vett tiszta lényege miatt, hanem amiatt, amit a hulla bűze kifejez, és amit holttestté való transzfigurációja elcsal.”⁶ Ugyanez mondható a holokauszt, a haláltáborok füstjéről, arról a fojtogató, keserű szagról, amely a krematóriumok kéményén szállt föl. Aligha véletlen, hogy e bűz a visszaemlékezők mindegyikének érzékeibe beivódott. Kertész Imre *Sorstalanság*-ában is a szag ad először hírt a krematóriumokról, habár a csalás és az öncsalás közegeiben: „Ekkor kellett, most már utóvégre komolyabban is, fölfigyelnünk a szagra. Nehéz volna meghatároznom: édeskes és valahogyan ragacsos volt, benne még kissé a már ismerős vegyszerrel is, de mindez úgy, hogy az előbbi kenyér, már-már féltem, netán a torkomba kéredzkedik tőle vissza. Nem volt nehéz megállapítanunk, egy kémény a bűnös, balra, a műút irányában, de attól jóval messzebb. Gyárkémény volt, mindjárt látszott, s így értesültek az emberek is az előjárónktól, mégpedig bőrgyáré, mint sokan már ezt is tudták.”⁷

A krematóriumok hamujának, a hullák bűzének integrálhatatlansága azonban nem jelent kevesebbet, mint hogy maguk a történesek nem integrálhatóak a történelembe, hogy a történelem, amennyiben az valóban a lángok nyomán megmaradó hamu, önmaga elbeszélhetőségén kívülre került. Mindezt nem egészen úgy gondolom, ahogyan az árnyak sorsát elmesélő Márton László fogalmazott, vagy legalábbis ahogyan regényének e bevezető mondatait első olvasásra talán hajlamosak vagyunk érteni. Ő arról beszélt, hogy minél inkább végbementek az embermilliókat árnyakká változtató bűncselekmények, „minél inkább elkövették őket elkövetők, annál kevésbé történtek meg, mivel banalitásaikkal együtt sem értelmezhetőek az emberi történet keretei között”.⁸ De vajon mit jelent a történet fogalma mellett az „emberi” jelzője, amely az értelmezhetőség kereteibe vonja a bűnt? Amint láttuk, a szellem önképe, amelyet a halál valótlanságának vagy negatívtásának tudatformájában alkotott meg hagyományunk, valóban nem képes befogadni, ami történt, amit emberek tettek emberekkel. A szellem szavát azonban mégsem állíthatjuk ilyen módon szembe a történetekkel, hiszen, amint azt a nemrég elhunyt Gadameről tudjuk, az értelmező tudat szükségszerűen történeti tudat, azaz nem valamilyen nyelvi művelet vagy a képzelet által kerül kapcsolatba a történelemmel, hanem a história, a történetek elbeszélésében keletkezik, mégha azt Gadamerrel vitázva nem hisszük is, hogy e folyamatosan keletkező és eltörlődő forma, amit emberinek nevezhetünk, a történeti ha-

⁴ Primo Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, Betlen János (ford.), Európa Kiadó, Budapest, 1990. 188.

⁵ Primo Levi: i. m., 158.

⁶ Theodor W. Adorno: „Negative Dialektik. Jargon der Eigentlichkeit”, in: GS, Band 6, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1984. 359.

⁷ Kertész Imre: *Sorstalanság*, Századvég, Budapest, 1993. 88.

⁸ Márton László: *Árnyas fűtca*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999. 9.

gyománnyal folytatott szabad kommunikáció eredménye. Éppen ezért nyugodtan elhessegethetjük magunktól azt az árnyat, amelyet Yerushalami idézett önmagára és a történetírára *Záchor* című könyvének végén. Borges egyik elbeszélését Yerushalami „az egész modern történetírás démonikus hasonlataként”⁹ értelmezi, főhősének, Funesnek, az emlékezőnek az árnyát pedig ott látja lebegni a történetírás minden részese fölött. Ireño Funes, ez az uruguayi fiatalember, semmit nem képes elfelejteni, mióta tizenkilenc éves korában leesett a lóról. Azt mondja, több emléke van, mint valamennyi embernek együttvéve, mióta világ a világ. Valójában azonban nem az a történetírás kérdése, hogy túl sokra vagy túl kevésre emlékezik-e, illetve hogy mennyiben válhat önmaga metatörténetévé.

E meggondolás mögött az a feltételezés húzódik, hogy a történetírás, egyáltalán az írás a megőrzés eszköze. A holokausztal kapcsolatban a megőrzés, megőrizhetőség problémája, az esemény kivételessége, a reáltörténelmet átszakító volta miatt különösen hangsúlyossá vált a visszaemlékezésekben. Primo Levi, Jean Améry és a hozzájuk hasonló túlélő emlékezők egész későbbi munkássága mintegy arra a félelemre válaszolt, hogy mindarról, amit átéltek, semmilyen emlék nem marad, a náci nyomtalanító munkájának sikerét igazolva anélkül hull ki a történelemből, hogy valaha is a részévé vált volna. James Young, aki 1988-ban kiadott *Writing and Rewriting the Holocaust* című könyvével, illetve a Yale Egyetemen azóta is működő dokumentációs központ megalapításával első ízben tette lehetővé a holokausztról szóló visszaemlékezések és a témával foglalkozó műalkotások módszeres irodalmi vizsgálatát, elemzésében abból indul ki, hogy a dokumentáció, amely a jelek által egy dolgot szándékozik a világba helyezni, valójában csupán jeleket képes közvetíteni.¹⁰ E dilemma feloldása érdekében a túlélő, aki irodalmi krónikásként saját magát és tapasztalatait is *post factum* létezővé teszi az írás által, miközben valóságként szeretné elismertetni elbeszélését, mintegy eliminálja szövegéből – vagy általánosítja benne – saját énjét, hogy maga a szöveg az igaz tanúság felszólításával fordulhasson az olvasóhoz. Ha ugyanis az események csak *post factum*, az irodalmi tanúságon belül válnak felfoghatóvá, a tapasztalatok sem választhatóak le az irodalmi előadásról, tehát a valóság, mint valami utópikus eszmény, elérhetetlenül távol marad tőlük. Young beszámol arról,¹¹ hogy az eseményeket igaz tanúként dokumentálni kívánó naplós és emlékiratírók majdnem elviselhetetlennek érzik a gondolatot, hogy az eseményeket éppen írásuk által feledtetik el, sőt hogy ilyen módon olyan események is elbeszélhetőek, amelyek nem történtek meg, vagy akár magát a holokausztot is koholmánnyá teszik.

Kertész Imre ugyanerről a félelemről számolt be Jean Améryről szóló, *A holocaust mint kultúra* című beszédében, amelyet 1992-ben mondott el a bécsi zsinagóga kapuja előtt, majd hozzátette, „ezt a szorongást kezdettől fogva szinte valamilyen metafizikai érzés hatja át, ami a vallásokra, a vallásos érzésre jellemző”.¹² Ez az érzés a beszéd szerint olyan paradox feszültségből ered, amely mintha visszamenőlegesen is a nyugati kultúra történeti alapjait fenyegetné. Kertész egyfelől azt állítja, hogy „Auschwitz az európai etikai kultúrán úgyszólván traumatikusan átesett ember legnagyobb eseménye a kereszt óta”, azaz egyfajta negatív kinyilatkoztatás, másrészt azt, hogy a túlélők utolsó nemzedékének eltűnésével, amelyhez maga Kertész is tartozik, „a holocaust eleven emléke kivész majd a világból”. Amiként az utóbbi kijelentés jó példája lehet a tanú és az emlékezet tropikus felcserélésének, azaz egyfajta mitologizációnak, addig az előbbi az árnyak bonyolult természetére hívja fel a figyelmünket: a holokauszt, amely ebben az elbeszélésben maga is árnyék, és a civilizáció jelenkori történelmére vetülve így ad értelmet az időnek, a felej-

⁹ Yosef Hayim Yerushalami: *Záchor*, Tatár György (ford.), Osiris, Budapest, 2000. 107.

¹⁰ James Young: *Beschreiben des Holocaust*, Jüdischer Verlag, Frankfurt am Main, 1992. 37.

¹¹ James Young: i. m., 45.

¹² Kertész Imre: *A holocaust mint kultúra*, Századvég, 1993. 33.

tés, vagyis a történelemből való kihullás szorongásának közepette egy másik árnyék, a passiótörténet, pontosabban a kereszt árnyékának rávetülésével válik jelentéssé. Az egymásra vetülő árnyékok, amelyek közül egyik sem eredetibb, mint a másik, hiszen például az újszövetségi teológia felületes ismerője is tudja, milyen nagy mértékben megváltoztatta a passiótörténet értelmezését a holokauszt tapasztalata, mintegy az elbeszélések elő-írásaiként válnak hatékonnyá, az elbeszélések formái a rájuk vetülő árnyékok által nyernek kontúrokat. Mielőtt azonban e sajátos árnyékjelenséggel részletesebben foglalkoznánk, térjünk vissza az elbeszélések jelszerű működésének problémáira.

A Jean Améry és a vele sok tekintetben vitatkozó Primo Levi nevével jelölt elbeszélői hagyomány emlékeztetőfogalmához képest Kertész Imre poétikájának egyik legjelentősebb újdonsága, amely minden bizonnyal nem e hagyományra, hanem közvetlenül Nietzsche nyelvfelfogására és Paul Celan költészetére vezethető vissza, annak belátása volt, hogy „a holocaustról, erről a felfoghatatlan és áttekinthetetlen valóságról egyedül az esztétikai képzelet segítségével alkothatunk valóságos elképzelést”.¹³ Mindez azt is jelenti, hogy az elbeszélő ebben az esetben sem számíthat a nyelvre mint kéznél lévő eszközre, magának az elbeszélésnek kell megalkotnia saját „törékeny nyelvét”.

A *Sorstalanság* jól ismert utolsó jelenetében, amikor a visszatérőt a jóindulatú újságíró szelíd erőszakkal az élményeiről kérdezi, mintegy elő is írja a csodálkozó és kissé zavarba ejtően viselkedő Köves Györgynek a választ. „A légerek pokláról” szeretne hallani, azaz az árnyékvilágból visszatérő beszámolóját várja az árnyak életéről és az őket árnyakká változtató „rémségről”. Köves, aki tulajdonképpen csak nemrég kapta vissza a nevét, megjegyzi, hogy erről aztán egyáltalán nem mondhat semmit, mivel a poklot nem ismeri, és még csak elképzelni sem tudja. Az újságíró tehát tulajdonképpen hasonló módon cselekszik, mint maga Kertész idézett esszéjében, egy mítosz árnyékát vetné az elbeszélésre, hogy ezáltal láthatóvá váljék, mi történt. Úgy tűnik, a holokauszt, e hosszú, sötét árnyék, valóban csak az esztétikai képzelet segítségével jelenhet meg olyan nyelvi jelként, dátumként (Auschwitz), amelyhez történetek tartoznak. Jelentésre azonban csupán más történetek, toposzok árnyékában tehet szert, mindeközben e jelentésség kiinduló feltételezése az, hogy Auschwitz egyedi, semmihez sem hasonlítható, ahogyan eddig a poklából sem tért meg utazó, és éppen e rend-kívülsége, metatörténeti jelentősége folytán léphet elénk a döntés kikényszerítésének igényével. Ennek ellenére úgy látjuk, felcserélhető – ha nem is problémátlanul és nagyon is súlyos következményekkel –, behelyettesíthető más jelekkel, azaz metaforaként viselkedik, messzemenően kitéve a metafora totalizáló erejének.

Azt tapasztaljuk tehát, hogy miközben a holokauszt, a krematóriumok bűze nem integrálható a történelembe, mintegy megszakítja annak rendes menetét, a beszéd metaforikus rendjébe beépíthető, és így végül mégis historikus tartalmakat nyer. És ez éppen a holokauszt árnyékvoltának köszönhető, ami maga is átértelmez bizonyos jelenségeket. Így terjesztheti ki az esemény jelentésségét Jevtusenko az oroszok szenvedésére, Szinjavszkij a Gulág foglyainak sorsára, Werfel az örmények tragédiájára, Celan a költősorsra általában, Sylvia Plath a német apa által okozott lelki megnyomorodásra, de nevezték már holokausztnak a palesztin menekültek fogságát, sőt a tömeges abortuszt is. James Young említett könyvében egy egész fejezetben foglalkozik azzal a kérdéssel, miként vált a holokauszt archetípussá. E fejezet ezzel a mondattal kezdődik: „Paradox módon egy esemény, amelyet példátlanak érzékelünk, amelynek nincs adekvát megfelelője, bizonyos mértékig maga is minden más esemény példájává válik, új metaforává, amellyel minden későbbi tapasztalatot mérünk, amelynek segítségével megértjük őket.”¹⁴

Amikor tehát Köves, de ebben az esetben írhatnám akár Kertész Imre nevét is, eluta-

¹³ Kertész Imre: „Hosszú, sötét árnyék”, in: *A holocaust mint kultúra*, 22.

¹⁴ James Young: i. m., 164.

sítja a metaforikus beszéd direkt retorikai tulajdonításait, felismervén ezek totalizáló jellegét, egyszersmind lemond arról is, hogy a holokausz nyelvi integrációja révén az eddigieknél talán pontosabb, de mindenképpen másképpen torzító árnyak jelenjenek meg a történelem képén. A holokausz árnyéka e megfontolás szerint a történelmen kívülről vetődik civilizációnkra, nem mintha nem a történelemben esett volna meg, ami történt, hanem mert e múlt, amiként Blanchot mondja, a krónikás tanú beszéde ellenére sem tud elmúlni, jelen idejű szituáció marad. Erre utal Kertésznek az a több helyütt megismételt kijelentése, hogy „a holocaust (...) – lényegi jellemvonása szerint – nem történelmi esemény, mint ahogyan másrészt, mondjuk, úgyszintén nem történelmi esemény, hogy Sínai hegyén az Úr egy betűkkel televéselt kőtáblát adott át Mózesnek”.¹⁵ Eltekintve attól, hogy e mondat messzemenően alkalmas arra, hogy a holokauszt eseményét a negatív ki nyilatkoztatás totalizáló metaforájaként értelmezze, azt a számunkra is fontos belátást hangsúlyozza, hogy az emberek más emberek által végrehajtott szisztematikus kiirtásában olyan ténnyel kell számot vetnünk, amely a történelemtől és a világról a szellem és az erkölcs fényében, az ésszerűség tisztaságában vagy az igazság rejtőzködő megtörténésének reményében alkotott addigi tudásunkkal teljesen összeegyeztethetetlen.¹⁶

Kertész értelmezésében Auschwitz metatörténetisége az „emberinek” olyan kollapsusát jelöli, amelynek lehetősége mindig megvolt a történelemben, ám e tudást el lehetett kerülni, és az elkerülés útját a szellem történetének nagy metaforái alapozták meg. Az elkerülés módja pedig a magyarázat volt, azaz az eseménynek egy kauzális rendbe való beillesztése, az emberi történés keretei közé való visszahelyezése: „De hogy visszatérjek, hová is? A véleményemhez – uramisten! –, valószínűleg azt mondhattam, hogy ez a mondat már pusztán alakilag is hibás, mármint hogy: »Auschwitzra nincs magyarázat«, hiszen ami *van*, arra mindig van magyarázat, ha természetsszerűleg csupa önkényes, téves, ilyen-olyan magyarázat is persze, de tény, hogy egy ténynek legalább két élete van, egy tény-élete, meg egy, hogy úgy mondjam, szellemi élete, szellemi létformája, ez pedig nem más, mint magyarázatok, mi több, a tényeket agyonmagyarázó, vagyis végső soron e tényeket megsemmisítő, de legalábbis elkődösítő magyarázatok halmaza.”¹⁷ A magyarázat nyelvi művelete tehát visszamenőleg is megsemmisítő táborba zárja az eseményt, az emberi történések, azaz a történelem megsemmisítő táborába. Mivel azonban Auschwitzra nem adható kimerítő magyarázat, mint ahogyan valójában egyetlen eseményre sem, azaz nem mondható, hogy bizonyos okokból egy meghatározott időpontban be kellett következnie, hogy „jönnie kellett”, mint egy vihar, nem tűntethető el a megtörténés szingularitása, lehetetlen vállalkozás a történelem normál menetébe tartozó – megértett – múltként tekinteni rá.

A holokauszt olyan történelmi esemény, amely korlátozhatatlanul nyitott a nyelvpolitikai tartalmakat hordozó metaforizálódás előtt, azaz a múlt megértésének nyelvi modelljeként könnyedén áthelyezhető más nyelvjátékokba, ugyanakkor megmarad a nem-értés kínos, provokatív realitásában. Ez a rendkívüli nyelvi kiegyensúlyozatlanság, amely a holokauszról való beszédeknek oly szembevethető tulajdonsága, metatörténelmi értelemben valóban a jelenben tartja, ami történt, miközben döntést igényel a jelenről: meg tudjuk-e tartani a maga történelmenkívüliségében, vagy visszahelyezzük a történelembé – pusztán balesetként, a dolgok rendes menetében beállt hibaként – azt a megkerülhetetlen és elkerülhetetlen tapasztalatot, hogy a születést érvényes törvény minősíthette halálbüntetéssel sújtott bűnnek, kivonva a bűn fogalmát a szabadság morális diskurzusából, ami egyszerre érinti kultúránk alapkérdéseit és „az emberi történésekről” alkotott fogalmainkat. Ker-

¹⁵ Kertész Imre: *A holocaust mint kultúra*, 45.

¹⁶ Vö.: Tatár György: „A kivételes állapot”, in: *Pannonhalmi Szemle*, 1999. VII/2. 39.

¹⁷ Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*, Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 61.

tész Imre prózája a döntésnek ebben a helyzetében és ezzel a felszólításával íródik, úgy azonban, hogy e döntés helyéül nem jelölhető ki más, mint az egyes ember élete, a történetes valamikori valóságos közege.¹⁸

Az Auschwitzról szóló beszéd azonban Kertész esetében is kiegyensúlyozatlan marad. Különösen érvényes ez a megállapítás a befejezhetetlenné tett magyarázat, az elbeszélés egész poétikáját meghatározó belső vita szövegeként íródott *Kaddisra*. A mű egyfelől a be nem vallott, az elkerült, a nem vállalt elhatározások összességeként beszél jelenünkről, arról a századról, „melynek során a számottevő cselekmények kizárólag bűncselekmények voltak”.¹⁹ Ezzel mintegy lebontja és a metaforikus mozgásokkal szembebeszegülve etikai, nyelvi, pszichológiai síkra helyezi vissza az Auschwitz névhez kapcsolódó mitologikus képzeteket, ugyanakkor finoman megkülönbözteti egymástól az ítélet és a döntés fogalmát: ami történt – Améry könyvének címével élve –, retrospektíve valóban túl van a bűn és a bűnhődés megítélhetőségén, de mint jelenbeli szituáció a bűnben való részesség döntése elé állít: „ki nem fogytok a magyarázatokból, csak hogy mentsétek lelkeiteket meg ami egyáltalán menthető, csak hogy a világtörténesek nagyszabású, operaházi fényében lássátok a közönséges rablást, gyilkosságot, meg lélekzufárságot, aminek így vagy úgy mind részesei vagyunk valahogyan (...), igen, csak hogy ne lássátok az előttetek, mögöttetek, alattatok és mindenütt tátongó szakadékot, a semmit, az űrt, vagyis valódi helyzetünket, azt, hogy mit szolgáltok, és az uralom, a mindenkori uralom mindenkori természetét, mely uralom se nem szükségszerű, se nem szükségszerűtlen, csak elhatározás, az egyes életekben hozott vagy nem hozott elhatározás kérdése, se nem sátáni, se nem átláthatatlan és lenyűgözően körmönfont, se nem nagyszabásúan magával sodró, nem, csak közönséges, aljas, gyilkos, ostoba és képmutató, legnagyobb teljesítményei idején is legföljebb csak jól szervezett.”²⁰

Az Auschwitzról szóló beszéd a *Kaddis* végtelen magyarázatában egy fontos ponton mégis rácsúsztatja a holokauszt dátumát egy megidézett alakra, miközben az elbeszélő választ igyekszik adni a bükkerdőben, „Buchenwaldban” elhangzó egyszerű kérdésre, hogy van-e gyereke, pontosabban, hogy miért nincs. A holokauszt dátuma a „megmagyarázhatatlan jelenség- és érzetkomplexum”, azaz az egyéni élet közegében kísértetként, szellemként kelt életre egy árnyékot, az apa árnyékát, amely kényszerítő erővel vetül az elbeszél életre, és ez a kísértet jut zsarnoki hatalomra a negatív kinyilatkoztatás, a mindenkori bűnösség mítoszában. A holokauszt árnyékának kísértetté változása mindközben egy másik kísértetet is visszahív a szövegbe, pontosabban szóhoz juttatja őt, hiszen mindvégig ott ült Kertész íróasztala mellett, ott fogalmazta levelét apjának és a *Törvény* című elbeszélést. A *Kaddis* fűgaszerű magyarázatszerkezete valójában nem Celan *Halálfűgáját* idézi, amelynek néhány sorát a mottó paratextusába emeli, hanem Kafka *Levél az apához* című munkáját, amely szintén egy megválaszolhatatlan kérdésre igyekszik felelni: „Nemrég egyszer azt kérdezted, miért állítom, hogy félek Tőled?” A *Kaddis* szavai mintha e kísértet szavai is lennének: „Az uralom kétségbevonhatatlan, kétségbevonhatatlanok a törvényei, melyek szerint élnünk kell, e törvénynek azonban sosem tudunk maradtalanul megfelelni: apánk és isten előtt mindig bűnösök vagyunk, mondtam a feleségemnek. (...) Zsarnokra volt szükségem, hogy világrendem ismét helyreálljon, mondtam a feleségemnek, apám pedig sosem próbált uzurpatori világrendem helyébe másikat állítani, közös kiszolgáltatottságunkét például, vagyis az igazságét, mondtam a feleségemnek. (...) Auschwitz, mondtam a feleségemnek, nekem az apa képében jelenik meg, igen,

¹⁸ Mindez szükségszerűen érinti a zsidóság fogalmát is, jelentsen e szó akármit: „az ember maga dönthet a zsidósága felől” (*Kaddis*, 126.).

¹⁹ Márton László: *Árnyas fűtca*, 9.

²⁰ Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*, 67.

az apa és az Auschwitz szavak bennem egyforma visszhangot vernek, mondtam a feleségemnek. És ha igaz az az állítás, hogy isten felmagasztalt apa, akkor isten nekem Auschwitz képeiben nyilvánított meg, mondtam a feleségemnek.”²¹

Innen tekintve azonban meglehetősen kétséges, hogy elbeszélhető-e a holokauszt meghozott vagy nem meghozott döntések eredményeként. A kísértetek nem a szellem, hanem az élet hétköznapi rendjébe illesztik, ami történt. Hiszen a döntés és a szabadság állapota olyan hermeneutikai körbe illeszkedik (ahhoz, hogy dönteni tudjak, szabadnak kell lennem, a szabadság azonban döntések meghozatalát vagy elkerülését jelenti), ahol a szabadság nem valamire vonatkozik, feltétel nélküli, mégis elválaszthatatlan marad attól, ami különbözik tőle, vagyis a feltételek sorától és mindazoktól a dolgoktól, amelyek lehetővé teszik, hogy beíródjék a történelembe, a jogba, a politikába. Az embert döntésképpessé tevő szabadság eszménye tehát abszolút, de a gyakorlata nem az, az élet feltételei közül nem léphetünk ki, amit mi sem mutat jobban, mint hogy egy parancsuralmi rezsimben a szabadság válását a végső helyzetben öngyilkossággal egyenlő. (A „parancsra tettem” érve minden helyzetet végsőnek tüntet fel.)

A *Sorstalanság* Köves Györgye az öreg Steinernek válaszolva mintegy az esszéíró Kertész Imrével szemben is hivatkozik arra, amiben az úgynevezett névtelen áldozatok és az úgynevezett névtelen bűnösök hétköznapijai valószínűleg közösek voltak: „Mindenki lépett, amíg csak léphetett: én is megtettem a magam lépéseit, és nem csupán a birkenauai sorban, hanem már itthon. (...) Semmi sem igaz, nincs más vér és nincs egyéb, csak... akadtam el, de jutott hirtelen az újságíró szava az eszembe: csak adott helyzetek vannak és a bennük lévő újabb adottságok.”²²

Ha Auschwitz Kertész értelmezésében nem tragédia, hanem éppen a tragédia lehetőségének elvesztése, akkor mindenekelőtt a döntés, a sors önkéntes és szabad megválasztásának lehetetlensége miatt az, és ez nem csupán a foglyokra, elhurcoltakra érvényes. Ahogyan a halál tömeghalál, a gyilkosság is tömeggyilkosság volt, technikailag megbízhatóan kivitelezett, személytelen aljasság. Köves György legközelebb, ha kérdenék, a lágeretek boldogságáról beszélne, Auschwitz idilljéről. Hayden White híressé vált esszéjében, *A történelmi cselekményesítés és az igazság problémájában* azt kutatja, hogy amennyiben a történelmi tények nem adóttak és nem csak egyféle módon elbeszélhetők („úgy, ahogyan az valóban megtörtént”), szelektálhatunk-e bizonyos események különféle elbeszélései közt, és ha igen, mi alapján. A „versengő elbeszélések” legitimációjának kérdése Auschwitz mint egészen speciális esemény esetében válik igazán súlyossá. A történelemben való élés lehetőségének helyreállítása érdekében meg szeretnénk találni benne az etikai imperatívusz ismeretelméleti megalapozását, ám ez mintha nem lenne lehetséges másként, csak szellemek, kísértetek életre keltésével.

Az a billegés, kiegyensúlyozatlanság, amelyet a szabadság és a szabadság történelemben való problematikus beíródását lehetővé tevő feltételek közt tapasztaltunk, a *Sorstalanság*-nak szinte minden passzusában, mondatában jelentkezik. Példaként hadd idézzek egyet onnan, amikor Köves György már hatvanadmagával az Auschwitzba tartó vagonban ül: „A vonatban ennél kényelmesebben ültem. De ha úgy tetszett, fel is állhattam, sőt még akár pár lépést is tehettem – például az edény irányába: ennek ugyanis a kocsi hátsó jobb sarkában volt a helye. Először azt a határozatot hoztuk róla, hogy lehetőség szerint csak kisebb szükség céljából alkalmazzuk. De hát, ahogy múlt az idő, sokan kényszerültünk úgy tapasztalni, hogy a természet parancsa mégis erősebb a fogadalmunknál, s aszerint is cselekedni, úgy mi, fiúk, mint a férfiak, no meg a nők között is, igen belátható módon, természetesen.” A szabadság és a rabság, az elhatározás és a kényszer, metaforikusan fogalmazva a pokol és az

²¹ Kertész Imre: *Kaddis...*, 182–183.

²² Kertész Imre: *Sorstalanság*, 207.

idill közti billegés retorikai alakzatait a regényben az ironia kettőssége határozza meg. Tehát a regény nyelve az árnyak és az árnyalatok szétválaszthatatlanságának²³ tudatában nem tesz pozitív állításokat Auschwitzról, a szempontok szüntelen szétmozgatásával radikálisan igyekszik elhárítani magától az áthelyezések, a behelyettesítések totalizáló tendenciáját. E nyelv minduntalan leleplezi saját retorikus torzításait,²⁴ esztétikai konstrukcióját, uralhatatlan mozgása semmilyen jelentésben nem rögzíthető. A *Sorstalanság* nyelve mindent leginkább a „természetesen” szó használatában teszi láthatóvá. E szó minden előfordulása egyszerre fejezi ki, hogy mindaz, ami történik, az élet koncentrációs táborbeli normalitásához képest érthető és elfogadható, viszont maga a koncentrációs tábor mint normalitás elfogadhatatlan. E szóban, amely a *Sorstalanság* nyelvének mintegy esszenciáját adja, ott húzódik az ironia hasadása, amely az esemény történelmenkívüliségének és történelemben való beírtságának törése szerint kettéosztja a rögzíthetetlen referencialitású kijelentéseket, és a két rész között éppen úgy nem tartható fenn a beszélgetés, éppen úgy nem vezethetnek el az Auschwitz név közös jelentéséhez, ahogyan a „természetesen” szó használatáról vitatkozó Köves és az újságíró között sem születhet megállapodás róla.

Mindezzel kapcsolatban azonban érdemes egy megszorítást tennünk. Kertész Imre prózája olyan sűrű, belső intertextuális hálóként íródik, amelyben a műfajok lényegében elhatárolhatatlanná válnak. A *Sorstalanság* szövege tartalmaz paratextuális önmeghatározást, és e mű regény voltát valóban soha senkinek nem jutott eszébe kétségbe vonni. A *Kaddis* esetében viszont az olvasatok egyfajta műfaji eldöntetlenségben kénytelenek megvalósítani a mű jelentéseit, miközben bármiféle elmozdulás, olvasói döntés az esszé vagy a kisregény javára lényegesen befolyásolja az értelmezést. Hasonló helyzetben találjuk magunkat a műfajilag látszólag sokkal definiáltabb *Gályanapló* vagy a talán legvitatottabb recepciójú Kertész-mű, a *Valaki más* olvastán. E könyvek ugyanis klasszikus értelemben nem naplók, címük egyszerre kínálja fel és vonja meg a Ph. Lejeune által emlegetett „önéletrajzi szerződés” lehetőségét. A műfajiság tehát Kertész legtöbb művében nem paratextuális besorolás, hanem bármikor módosítható olvasói döntés eredménye. Ennek tudatában vélem úgy, hogy az Auschwitzról szóló szellemelentítő beszéd rögzíthetetlenségét leginkább műveinek az esszé felé való eltolódása veszélyezteti, pontosabban – ha e műveket egy skálán helyeznénk el, amelynek egyik végpontján az egyértelműen regényként meghatározható *Sorstalanság*, a másikon az egyértelműen esszéként definiálható előadások helyezkednének el – a szövegek által létrehozott intertextuális hálónak az előadásokhoz kötött értelmezői felbontása.

Ha Auschwitz eseményében olyan erkölcsi imperatívuszt keresünk, amely kikényszeríti döntésünket, az összeköthetetlen kellene összekötnünk, és ez különösen érvényes akkor, ha – mint Kertész – a történetekben egyfajta negatívumot, akár a kinyilatkoztatás negatív megerősítését látjuk. Mindez még akkor is így van, ha Kertész prózája kizárja a retrospektív ítélet lehetőségét azzal, hogy a túlélőt – számos regénnyel és filmmel ellentétben – nem fenyegető és követelő kísértet képében visszatérő hősként ábrázolja. Hiszen a jelentést, amelyet a hős őriz, éppen a holokauszt zúzta szét. Ez az érv szól leginkább a fikció mellett, amint azt Geoffrey Hartmann *A leghosszabb árnyék* című könyvében hangsúlyozza, hiszen a töréssel szembesülő emlékezet nyelve csakis „a szavak és az események defamilizációján”²⁵ keresztül szólalhat meg, egyfajta nézői, megfigyelői magatartás közepette. Mindez stílári értelemben nem jelent mást, ahogy a „természetesen” szó használatában láttuk, mint a tagadás tagadását, ami sosem rögzíthető állításként, megmarad az összeköthetlenség billegésében, a történelmenkívüliség és a történelem senkiföldjén.

²³ Kertész Imre: *Sorstalanság*, 122.

²⁴ Vári György: „Esztétikum, Auschwitz, történetfilozófia. Kertész Imre: A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt”, in: *Értelmezések az elmúlt századból*, Sensus Füzetek, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002. 153–182.

²⁵ Geoffrey Hartmann: *Der längste Schatten*, Aufbau Verlag, Berlin, 1999. 13.

KANT ÉS A POLITIKA PROBLÉMÁJA

„Az angol az embereket kalapokká változtatja,
a német viszont a kalapokat eszmékké.”

(Karl Marx: *A filozófia nyomorúsága*)

Az idén látott napvilágot magyarul egy válogatáskötet Hannah Arendttől, amely – a *Mi a politika?* címen összerakott kiadatlan töredékek mellett – tartalmazza a filozófus 1970-ben, a *New School for Social Research*-ön tartott híres előadásait Kant politikai filozófiájáról.¹ E Kant harmadik *Kritikájáról* szóló inspiratív mű újabb tétele az utóbbi években örvendően megszorodó magyar nyelvű Kant-irodalomnak.² A jelen tanulmányban néhány gondolatot szeretnék felvetni szabadság, politika és ítélőerő kanti és arendti értelmezéséről e könyv megjelenése kapcsán.

I.

Hogy a politika értelme vagy *raison de être*-je a szabadság, azt Hannah Arendt számos művében újra és újra elmondja. E gyakori ismételtetésnek nem titkoltan az az oka, hogy Arendt szerint Epiktétosztól és Szent Ágostontól kezdődően széles körben elfogadottá vált az a gondolat, hogy az emberi szabadság az individuum benső világához tartozik, s a gondolkodás vagy az akarat aktusaiban érhető tetten. Ezzel párhuzamosan filozófiai szempontból leértékelődik a politika, általában a *vita activa*, a cselekvő-tevékeny élet a magányos *vita contemplativá*hoz képest. Ez azonban nem volt mindig így, s Arendt szerint nem is kellene feltétlenül így lennie. Politika és szabadság szoros kapcsolatáról beszél a *Mi a politika?* több helyén is, de még részletesebben olvashatunk erről kitűnő *Mi a szabadság?* című esszéjében: „A szabadság vagy ellentéte először a másokkal folytatott érintkezésben, s nem az önmagunkkal folytatott érintkezésünkben tudatosul bennünk. A szabadság, mielőtt a gondolkodás attribútumává vagy az akarat minőségévé vált volna, a szabad ember olyan státusát jelentette, melynek következtében mozoghatott, elhagyhatta otthonát, beléphetett a világba és másokkal érintkezhetett tettek és szavak útján.” Az élet szükségszerűségaitól való felszabadítás önmagában nem elég a megélhető (politikai) szabadsághoz, szükség van „más, ugyanabban az állapotban lévő emberek társaságára, va-

¹ Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*, Mesés Péter és Pató Attila (ford.), Gond-Palatinus, Budapest, 2002.

² Ismeretes, hogy a közelmúltban a három kanti kritika új és megbízható fordításán túl több, mára már klasszikusnak számító Kantról szóló munka jelent meg magyarul, ezek közül is ki kell emelnem Martin Heidegger 1929-es *Kant és a metafizika problémája* (Ábrahám Zoltán és Menyész Csaba [ford.], Osiris-Gond, Budapest, 2000.) és Ernst Cassirer 1921-es *Kant élete és műve* (Mesterházi Miklós [ford.], Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001.) című könyvét. Ezekről némiképp eltérő módon Arendt előadásai a köznegsbergi gondolkodót elsősorban *Az ítélőerő kritikája* szerzőjeként mutatják be; hasonlóan Alfred Baeumler 1923-as irracionális-könyvéhez (*Az irracionális problémája a XVIII. századi esztétikában és logikában* *Az ítélőerő kritikájáig*. V. Horváth Károly [ford.], Enciklopédia, Budapest, 2002.).

lamint a velük való találkozást biztosító közös, nyilvános térre”. Szükség van tehát „egy olyan politikailag szervezett világra is”, „amelybe szavai és tettei által minden egyes szabad ember beilleszthette önmagát”.³ Már ennyiből is kitűnik, egyrészt, hogy Arendt a politikai szabadságot tartja az eredendő emberi szabadságnak, amelyből a belső szabadság (a filozófiai- vagy akaratszabadság) gondolata csak származtatottként jöhet létre, valami olyanként, ami már eltávolodik az emberi interakciók nyilvános világától, sőt a modern korban teljesen le is válik róla. Másrészt, hogy Arendt nem ért egyet a modern liberalizmus számos hívével, akik – nemcsak a totalitarizmus történeti tapasztalatától elrettenve, hanem már korábbiakról is – kijátsszák egymás ellen a politikát és a (személyes) szabadságot, s így fő törekvésük az, hogy az előbbi visszaszorítsák az utóbbi kedvéért. Holott csak a nyilvános szféra, a beszéd és közös cselekvés politikai színterén valósulhat meg a szabadság: „A politikailag szavatolt nyilvános szféra nélkül nem jön létre olyan világi tér, ahol a szabadság megjelenhetne.”⁴ Itt eszünkbe juthatnak a római sztoikusok,⁵ akiknél Arendtéhez nagyon hasonló politikafelfogásra lelhetünk. Hadd emlékeztessenek most csak Ciceróra: *ratio et oratio* – ész és beszéd, azaz a közös, minden ember számára elfogadható értékek és érdekek felfogására alkalmas ész, valamint az ezt fejlesztő, terjesztő és fenntartó beszéd az, ami minden emberi közösséget megszervez és működtet. Az észből ered az embertársaink iránt érzett jóindulat (a társak iránti vágy és a magány gyűlölete) és az igazságérzet is. Az ember, ha egy varázsütésre minden rendelkezésére is állna, ami jólétéhez és boldogságához szükséges, még akkor is „menekülne a magányosság elől, és társat keresne tevékenységéhez, oktatni szeretne vagy tanulni, másokat hallgatni vagy beszélgetni”⁶ – mondja Cicero a *De officiis*-ben. Azaz a tevékeny, a társas-kommunikatív élet emberhez illelőbb (vö.: *decorum*), mint a filozofikus (kontemplatív) magány. Ugyanakkor fontos látnunk, hogy a cicerói morál- és politikafilozófia középpontjában a *decorum*, a *honestum*, a *moderatio*, az igazságosság, a bátorság, a stabilitás stb. fogalmai állnak, s nem a szabadság.⁷ Az, hogy saját emberi természetükkel – és ily módon embertársaikkal is – harmóniában élők, erényes (*honestas*) és bőkezű (*liberalis*) polgárok alkotják az ideális politikai közösséget, mintegy előfeltételezi vagy elővételezi azt, hogy szabadok. A szabadság fogalmának középpontba kerülése – mondhatnánk, „üggő” válása – modern fejlemény, s ebben a vállalkozásban Kant kitüntetett szerepet játszik. „A kultúra feladata, hogy az

³ Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*, Módos Magdolna (ford.), Osiris-Readers International, Budapest, 1995. 156. o.

⁴ Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*, 157. o.

⁵ Már csak azért is a rómaiak, mert Arendt értelmezésében ők a Város köré szerveződő civilizáció megteremtői. Róma alapításakor (ez időszámításuk kezdete is) a szabadság szeretete volt a vezérelv, mely szabadság nem annyira a valamitől való megszabadulásként jellemezhető, mint inkább a valami teljesen újba kezdés spontaneitásaként. S ez, mint látni fogjuk, az általa propagált politikai gondolkodás egyik vezérmotívuma. Vö. pl.: *The Life of the Mind*, 2 vols. Harcourt Brace Jovanovich, New York, London, 1978. II. köt. 203. o. skk. Igaz, a görög polisz és polisz-polgár eszméje, valamint Arisztotelész talán a legfontosabb kiindulási alap Arendt politikai gondolkodásában, mégis, az arra való hivatkozás, hogy a rómaiakat is előszeretettel emlegeti, világosabbá teheti kapcsolódását – különösen a humanitás és a kultúra római fogalmain keresztül – a 18. századhoz és Kanthoz.

⁶ Cicero: „A kötelességekről”, in: *Válogatott művei*, Boronkai Iván et alii. (ford.), Európa, Budapest, 1987. 344. o. (kiemelés az eredetiben)

⁷ Ráadásul Thomas Hobbesnak, aki amúgy sem nagy barátja a sztoikus antik szerzőknek, valószínűleg igaza van, amikor megjegyzi, hogy a „szabadság, amelyet az ókori görög és római történelmi és filozófiai művekben, valamint azoknak írásaiban és beszédeiben, akik minden politikai tudásukat ezekből a forrásokból merítették, oly gyakran és oly nagy tisztelettel emlegetnek, nem az egyén szabadsága, hanem az államé”. *Leviatán*, Vámosi Pál (ford.), Magyar Helikon, h. n., 1970. 184. o.

embert szabadbá tegye és segítségére legyen a maga egész fogalmának betöltésében. (...) A morálisan képzett ember – és csakis ez – egészen szabad.”⁸ Schiller aligha írhatta volna ilyen magától értetődően ezeket a sorokat, ha nem támaszkodhatott volna Kantra.

Szabadság és politika (másként fogalmazva: egyéni morál vagy mozgástér és közösségi vagy állami érdek) viszonya számtalan kérdést vethet fel. Hogyan kerülhető el, hogy az állam törvényeit pusztán semleges játékszabályoknak tekintsük (Hobbestól Gauthier-ig), a társas kapcsolatokat játszmáknak, magunkat pedig csak racionális cselekvőknek? Vagy – s ez Arendt számára még égetőbb – hogyan kerülhető el az egyén szabadságának totalitárius „meghaladása”, amit mestere és egy életen át tartó szerelme, Martin Heidegger is képviselt, aki *A német egyetem önmegnyilatkozása* című rektori beszédében például a következőket mondja:

„Önmagunknak törvényt adni: ez a legmagasabb rendű szabadság. A sokat ünnepezt »akadémiai szabadság« kiutasíttatik a német egyetemről, mivel ez a szabadság inautentikus, mert csak tagadó volt. Túlnyomórészt gondtalanságot, a szándékok és hajlamok tetszőlegességét, a cselekvésben és cselekedni hagyásban való kötetlenséget jelentett. A német diákok szabadságának fogalma visszavezettetik most a maga igazságához. Belőle fejlődik ki a jövőben a német diákság kötődése és szolgálata.”⁹

Az önmagunknak adott törvényeknek való engedelmeskedésben megragadott szabadságfogalom világosan utal Rousseau-ra (és *prima facie* Kantra is). Heidegger itt éppen az individuális szabadságjogokban megnyilvánuló, később Isaiah Berlin híres esszéjében „negatívként” meghatározott (mert a túlzott állami beavatkozásoktól az egyént megvédeni akaró) szabadságfogalommal szemben foglal állást. Az a gondolat, hogy a szabadság az önmagunknak adott törvényeknek való engedelmisséget jelenti, Heideggernél elveszti minden individuális jellegét. A „német diákság” ad törvényt magának, s minden tag feltétlenül alárendeli magát e „kollektív” törvénykezésnek. Heidegger számára az individuális szabadság pusztán negatívitást, tetszőlegességet, parttalan tétovaságot jelent. *Valamire* kell szabadnak lennie a német diáknak: ez a pozitív tartalom határozódik meg a „kötődés” és „szolgálat” szavakban. Az individuális jellegnek el kell tűnnie az általános akarat teljességében. Mintha csak erről írná Arendt: a totalitárius ideológiák szerint „az emberek szabadságát fel kell áldozni a történelmi fejlődés érdekében, amelynek folyamatát az emberek csak akadályozzák, ha szabadon cselekszenek és mozognak”.¹⁰ A szabadság ebben a hagyományban tehát valahol a „közügyek látható terén túl”, egy nagy személynél történelmi folyamatban lelelhető fel.

Arendt teljesen másképp gondolkodik erről. Nagyon érdekes ebből a szempontból 1950. február 10-i levele Heidegger feleségéhez, amelyben a hármójuk közötti (érthető okokból) feszült viszonyt igyekszik megérteni és tisztázni:

„Ön kétségtelenül sohasem titkolta el [antiszemita] meggyőződését, s ma sem teszi, velem szemben sem. A meggyőződés azzal jár, hogy szinte lehetetlen a beszélgetés, mert az, amit a másik mondhatna, már eleve körül van határolva és (bocsánat a kifejezésért) katalogizálva van – zsidó, német, kínai. Mindenkor kész

⁸ Friedrich Schiller: „A fenségesről”, in: *Válogatott esztétikai írásai*, Székely Andorné et alii. (ford.), Magyar Helikon, h. n., 1960. 88–89. o.

⁹ Martin Heidegger: *Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus 1933/34*, Fehér M. István (ford.), Kossuth, Budapest, 1992. 68–69. o.

¹⁰ Hannah Arendt: *A sivatag...*, 60. o.

vagyok, s erre Martinnak is utaltam, hogy ezekről a dolgokról tárgyszerű politikai nyelven beszéljek; azt képzelem, hogy tudok róluk valamit; de csak azzal a feltétellel, hogy a személyes mozzanat kívül maradjon. A személyre szóló érvelés lerombol minden megértést, mert olyasmit von be a társalgásba, ami az emberi szabadságon kívül áll.”¹¹

Az utolsó két mondat érdemel különös figyelmet, vagy mondhatnám, értelmezői erőfeszítést, hiszen távolról sem tűnik magától értetődőnek. Arendt szavaiból úgy tűnik, a megértéshez, bármiféle konszenzus eléréséhez nemcsak a társas-politikai-, hanem a magánszférában is szabadságra van szükség. Csak szabad beszélők juthatnak el a kölcsönös megértésig, úgy, hogy a „személyes mozzanat” kimaradjon: mintegy felül kell emelkedni önmagukon, hogy a tárgyszerűséghez szükséges közös pozíciót elfoglalhassák. Hogyan is értheti Arendt ezt a személyes mozzanat nélküli szabadságot? A szintén posztumusz *Life of the Mind* egyik helyét hívhatjuk segítségül. Itt ismét arról beszél, hogy a politikai szabadság (a tárgyszerű politikai nyelven folytatott kommunikáció szabadsága) különbözik a filozófiai szabadságtól (az akaratszabadságtól). Az előbbi csak az emberi pluralitás szférájában létezik, így csak a polgár rendelkezhet vele, s nem általában az ember. A politikai szabadság csak közösségben mutatkozik meg, ahol az individuális akaratszabadságát szükségképp erősen korlátozni kell, ahol az együtt élő sokak szavak és cselekedetek révén érintkeznek egymással, s ezeket az érintkezéseket törvények, szokások, viselkedési minták szabályozzák. Élesen szemben áll ezzel a fajta közlekedéssel a magányos gondolkodás aktusa, amikor is önmagammal folytatott dialógust. Ez utóbbi csak kivételesen kedvező körülmények közepette terjeszthető ki valaki másra: egy barátra, azaz egy másik Énre. Arendt súlyos tévedésnek tartja azt, amikor az ilyen típusú intim (személyes) dialógust a nyilvános szférára akarják kiterjeszteni, s a mindennapi érintkezés vagy politikai kommunikáció modelljévé megtenni: a „barát” Arisztotelésznél, a „szeretett személy” Karl Jaspersnél, a „Te” Martin Bubernél mind magában rejtje ezt a veszélyt.¹² A „Mi” szférája, a pluralitás, azaz a legszélesebb értelemben vett politikai nem működhet a szükséges személyesség mintájára.

Ennek a megkülönböztetésnek egy másik aspektusa mutatkozik meg az immár magyarul is olvasható előadásaiban, ahol a Kant *Antropológia pragmatikus nézőpontból* című művének 53. paragrafusából vett idézet segítségével különbséget tesz kifejezés és kommunikáció között. Személyes indulataink, szenvedélyeink vagy érzéseink kifejezéséhez nem volna szükség beszédre, gesztusok is elegendőek volnának, míg a „*sensus communis* azért a sajátosan emberi érzék, mert tőle függ a kommunikáció, azaz a beszéd”.¹³ Kanttól idézi (az eredeti szövegben – a magyar kiadástól eltérően – az egész mondat németül is olvasható): „A háborodottság egyetlen általános ismertetőjegye a közös érzék [*Gemeinsinn*] (*sensus communis*) elvesztése, és hogy helyébe a logikai önfejlődés [*Eigensinn*] lép (*sensus privatus*).”¹⁴ Az, aki például zavart elméjű, még képes szükségletei, indulatai stb. kifejezésére, de kommunikációra már nem. „A *sensus communis* ellenben a közösségi értelmében vett közös érzék eszméjét kell érteni – idézi Arendt hosszan Az *ítélőerő kritikája* híres 40. paragrafusát –, vagyis egy olyan megítélőképességét, amely reflexiója során gondolatban (a priori módon) tekintetbe veszi mindenki másnak a megjelenítésmódját... (...) Ennek mármost

¹¹ Idézi: Elzbieta Ettinger: *Hannah Arendt – Martin Heidegger. Egy kapcsolat története*, Berényi Gábor (ford.), Osiris, Budapest, 2001. 90. o.

¹² Hannah Arendt: *The Life of the Mind*, II. köt. 200. o.

¹³ Hannah Arendt: *A sívatag...*, 347. o.

¹⁴ Hannah Arendt: *Lectures on Kant's Political Philosophy*, Ronald Beiner (szerk.), The University of Chicago Press, Chicago, 1982. 71. o.

az a módja, hogy az ítéelő a maga ítéletét mások nem annyira valóságos, mint inkább pusztán lehetséges ítéleteihez igazítja, s belehelyezkedik mindenki másnak a pozíciójába, amihez csupán el kell vonatkoztatnia a korlátoktól, melyek saját megítéléséhez esetleges módon tapadnak...”¹⁵ Így jutunk el a „kibővített gondolkodáshoz”, amely Arendt számára az egyik legfontosabb fogalom lesz Kant politikafilozófiai álláspontjának rekonstruálásában. Közbevetőleg és pontosítva: Arendtet ezekben az előadásokban nem egy filológiai megnyugtatóan alátámasztható Kant-olvasat¹⁶ megírása foglalkoztatja, sokkal inkább Kant bizonyos írásaiban meglévő politikafilozófiai lehetőségek kibontása.¹⁷ Innen az első pillantásra meglepő ötlete, hogy kiindulópontként *Az ítélőerő kritikáját*, azaz a kanti esztétikát és teleológiát választja saját „kantiánus” politikafilozófiai álláspontjának megalkotásához (alighanem elbűvölve ezzel már amerikai hallgatóit is), s nem az úgynevezett történetfilozófiai írásokat vagy az etikát, ahogy az korábban szokás volt. Akár Heidegger is idézhetné saját interpretációs módszerét illetően: „Kísérlet a ki nem mondotról való elgondolkodásra, nem pedig Kant odaszögezése ahhoz, amit mondott. A kimondott az a szükséglet szenvedő, amit a ki nem mondott tölt meg gazdagsággal.”¹⁸

II.

Tehát a mindenki más helyében gondolkodás képessége nagy jelentőségre tesz szert a politikai szféra megalkotásában. „A közölhetőség nyilvánvalóan a kiterjesztett gondolkodással függ össze; csak akkor vagyunk képesek kommunikálni, ha képesek vagyunk a másik álláspontjáról is gondolkodni. Máskülönben sohasem találkozunk a másikkal, nem fogunk tudni úgy beszélni, hogy a másik is megértse.”¹⁹ A *sensus communis*ként elgondolt kommunikáció egybeesni látszik a fentebb emlegetett tárgyszerű politikai nyelvvel, amely a közösségben meg tapasztalható szabadság letéteményese. Arendt több helyütt is Montesquieu-re hivatkozik, aki azt mondja, hogy a „politikai szabadság a biztonságban áll, vagy legalábbis abban a véleményben, amelyet az ember saját biztonsága felől alkot”, s nem az akarat szabad gyakorlásában.²⁰ Biztonságban kell magunkat éreznünk, s ehhez – a többiekkel együtt – ekként kell vélekednünk: közös tudásunknak vagy közös ítéletünknek egyeznie kell ebben a tekintetben. Ez a *sensus communis* egyúttal az ízlés, szélesebb értelemben tehát az ítélőerő témájához kapcsolódik. A belső természetét tekintve mindig is pluralisztikus ítéletet alkotó ízlés,²¹ az ízlés mint *sensus communis*, mint politikai közösséget konstituáló emberi képesség, feltételezi az ember inherens társiasságát. Arendt (s mindjárt a második előadásában azt sugallja, maga Kant is) e minden közösségi létezés *a priori*jából bontja ki a politikára, azaz a politikai közösségekre vonatkozó fejtegetéseit.

¹⁵ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*, Papp Zoltán (ford.), Ictus, Szeged, 1997. 218–219. o.

¹⁶ Vö.: Papp Zoltán: „Nincs és legyen (H. Arendt: *A sivatag és az oázisok*)”, in: *Holmi*, in press

¹⁷ „A »kiterjesztett gondolkodásmódra« való képesség teszi lehetővé az emberi ítéletalkotást; ezt, mint ilyet, Kant fedezte fel *Az ítélőerő kritikájának* első részében, habár felfedezésének politikai és morális következményeit nem ismerte fel.” In: *Múlt és jövő között*, 248. o.

¹⁸ Martin Heidegger: *Kant és a metafizika problémája*, 301. o.

¹⁹ Hannah Arendt: *A sivatag...*, 354. o.

²⁰ Montesquieu: *A törvények szelleme*, Csécsy Imre és Sebestyén Pál (ford.), Osiris–Attraktor, Budapest, 2000. 293. o.

²¹ Vö.: „Ahhoz tehát, hogy az ízlésítélet a maga érvényében ne *egoisztikus* legyen, hanem belső természete szerint (...) *pluralisztikus*, és hogy ekképp olyan ítéletként méltányolhassuk, amely megkövetelheti egyúttal mindenki helyeslését: ehhez az ízlésítélet alapjául valamilyen *a priori* (...) elvnek kell szolgálnia...” In: Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 201. o. (kiemelések az eredetiben)

Ezért is lehet szüksége éppen Kantra, ahogyan – más okokból – mesterének is hajdanán. Ha ugyanis igaza van Heideggernek, s Kantnál a „metafizika problémája” valójában a „létkérdés”, akkor a politika problémája a közösségekben-lét kérdése.

Heidegger maga is beszél a *Lét és idő*ben az együttlétéről (*Mitsein*), mint ami a jelenvalólét (*Dasein*) lényegéhez tartozó: „A világban-benne-lét tisztázása megmutatta, hogy puszta szubjektum világ nélkül közvetlenül soha »nincs« és soha nincs adva. És így végül éppily kevésbé van adva közvetlenül egy elszigetelt én a mások nélkül.”²² E mondatához lábjegyzetet is fűz, amelyben Max Schelernek a *szimpátia* fenomenológiai elemzéseit tartalmazó két könyvére utal. Heidegger szerint mindig is mások között élünk, nem válunk ki közülük, nem különülünk el tőlük. „Ez az *együttesség jellegű* (*mithaften*) világban-benne-lét az alapja annak, hogy a világot már mindenkor megosztom másokkal. A jelenvalólét világa *közös világ* (*Mitwelt*). A benne-lét *együttlét* (*Mitsein*) másokkal. Az ő világonbelüli magán-való-létük *együttesség-jelenvalólét* (*Mittdasein*).”²³ Legkevésbé sem arról van szó, hogy szükségünk van mások tényleges jelenlétére. Az együttlét ugyanis egzisztenciálisan határozza meg a jelenvalólétet, így még az egyedüllét is együttlét a világban (mint az együttlét deficiens módusza), s fordítva, akár társaságban is lehetünk teljesen egyedül. A jelenvalólét tehát az együttlét lényegstruktúrájával rendelkezik. S mivel a jelenvalólét létét Heidegger szerint a gond (*Sorge*) határozza meg általában, ez lesz az együttlét értelmezésének alapja is. Az együttlét esetében ez nem mint gondoskodás (*Besorgen*) – amivel az utunkba került eszközkhöz viszonyulunk –, hanem mint gondozás (*Fürsorge*) ragadható meg. A gondozás deficiens vagy közömbös létmódjainál (mint az egymással-mit-sem-kezdés) számunkra érdekesebb a két szélsőséggént bemutatott pozitív módusz. Az első a gondozásnak az a formája, amely a másik válláról leveszi a gondot (mintegy „beugrik” helyette). A gondozott így elvesztheti függetlenségét, és „uralom (*Herrschaft*) alá kerülhet”, még ha adott esetben ez az uralom hallgatólagos vagy rejtett is. A másik véglet az, amikor a jelenvalólét mintegy „elébeugrik” a másik egzisztenciális létképességének, hogy a „voltaképpen »gondot« visszaadja neki”. Tehát a gondot nem átvállalják, hanem megfelelő módon, autentikusan, visszaadják: „Ez a gondozás, amely lényege szerint a tulajdonképpen gondot (*die eigentliche Sorge*) – a másik egzisztenciáját – illeti, nem pedig *valamit*, ami a másik gondoskodásának tárgya, hozzásegíti a másikat, hogy a maga számára gondjában áttekinthetővé és a gond számára szabad legyen.”²⁴ A gondozás ezen formájában tehát felszabadítom a másikat, míg az előzőben éppen hogy uralmam alá hajtom.

Uralom és felszabadítás politikai minőségeire lelünk az együttlét heideggeri ontológiai elemzésében (a bemutatott két véglet némiképp Kant megkülönböztetésére emlékeztet, mely szerint tekinthetjük embertársainkat eszköznek, avagy – erkölcsösen – öncélnak is): „A mindennapi egymással-lét (*alltägliche Miteinandersein*) a pozitív gondozás két szélsősége – a beugró-uralkodó és az elébeugró-felszabadító – között marad, és sokfajta keverékformája van, amelyeknek leírása és osztályozása nem tartozik e vizsgálódásba.”²⁵ Kár, hiszen éppen itt állna elénk a politika problémája – azt is mondhatnánk, hogy Arendt valahol itt folytatja. Még csak nem is annyira Heidegger vélhető szándékaival ellentétesen, hiszen azt olvassuk három sorral lejjebb, hogy „a gondozást a *figyelmesség* (*Rücksicht*) és az *elnézés* (*Nachsicht*) vezeti”. A *Rücksicht* fordítható volna a másik tekintetbevételének vagy akár tapintatnak is (az „elnézés” pedig a másikkal szemben tanúsított türelemmel függ össze). S itt ismét a római sztoikusok juthatnak eszünkbe Marcus Aureliustól Horatiusig vagy Ciceróig, akik ezt a szociális (vagy szociokulturális) képességet minden közösségben élő ember számára nélkülöz-

²² Martin Heidegger: *Lét és idő*, Vajda Mihály et alii. (ford.), Gondolat, Budapest, 1989. 244. o.

²³ Uo., 247. o.

²⁴ Uo., 252. o.

²⁵ Uo., 253. o.

hetetlennek tartották; s ha görögül írtak, akkor *koinonoómosziinének*, ha latinul, akkor *sensus communis*nak nevezték. Mások tekintetbe vétele, tisztelete, együtt jár önmagam háttérbe szorításával, „moderálásával”, ami egyúttal a magam iránti megbecsülés felkeltésének is eszköze. E politikai, illetve társadalomfilozófiai tartalmak a *sensus communis* köré szerveződő modern (esztétikai) diskurzus visszatérő témái Lord Shaftesburytől Kantig;²⁶

„Az a hajlam, hogy jó modorunkkal (annak elrejtésével, ami lebecsülést kelthetne) magunk iránti tiszteletre indítsunk másokat, mint minden igazi társulás tulajdonképpeni alapja, azaz az *illem* adta ezen [ti. az érzéki ingert ideálissá tevő vonatkozáson – Sz. E.] kívül az első lökést az ember mint erkölcsös lény kialakulásához.”²⁷

A jó modor, az illem és az ízlés egymást átszövő 18. századi témái – amelyeket elsősorban az emberekből „kalapokat” gyártani, azaz decens polgárokat csiszolni akaró britek tárgyaltak – nagyon fontosak Kant és ezért Arendt számára is, hiszen a *sensus communis* konstituálta közösség létéről árulkodnak, egy olyan közösségi létről, amelyben a politika ismét a szabad emberi cselekvés és beszéd tere lehet.

Ezzel együtt Arendt néhol élesen szembefordul mesterével. Egyrészt figyelmen kívül hagyja Heidegger *Mitdasein*-jét, sőt azt állítja 1946-os *What Is Existenz Philosophy?* című esszéjében, hogy Heideggernél az autentikus „Önmaga” radikálisan elszakított mindentől és mindenkitől, virtuálisan elszigetelt mind a világtól, mind embertársaitól. Erre a fenti idézetek alapján is elég problematikus – s később azért jelentősen finomított – Heidegger-értelmezésre éppen azért van szüksége, hogy plasztikusabban szembeállíthassa a „(remélhetőleg) utolsó romantikus” Heideggert a kommunikációt és az emberi szabadságot gondolkodásának középpontjába állító Karl Jaspersszel;²⁸ valamint Heidegger mindentől izolált és ezért elidegenedett „Önmaga”-fogalmát Kant emberkoncepciójával (e „kalapból” lett „eszmével”), mely utóbbinak a humanitás az alapja – annak minden társas nyitottságával és valóságra érzékenységgel –, s ezért kulcsfontosságú Arendt politikafilozófiai gondolkodása szempontjából.²⁹

Másrészt, visszatérve a fenti összevetéshez, Heidegger gondolatmenete az együttlét-ről az „akárki” (*das Man*) és ezzel az „átlagosság”, „távolságtartás”, „egysíkúvá-tétel” elemzésének irányába folytatódik, hiszen a „jelenvalólét (...) a másokkal való együttlétben nem önmaga”.³⁰ Arendt ezzel szemben éppen a másokkal való együttlétet tekinti annak a terepnek, ahol valóban önmagunkká lehetünk: „[É]ppen a cselekvés és beszéd szférájára, vagyis a cselekedetek alkotta politikai világ az a terület, ahol a személyes minőség kerül előtérbe a nyilvánosság színe előtt, amelyben az mutatkozik meg, hogy »ki ő«, s nem pedig tulajdonságai és egyéni tehetsége.”³¹ Tehát a személyes (szubjektív) adottsá-

²⁶ Másutt részletesebben írtam erről, vö.: „Az ízlés mint *sensus communis*”, in: *Laokoón*, I. (2001), I.: <http://laokoön.c3.hu>

²⁷ Immanuel Kant: „Az emberi történelem feltehető kezdete”, in: *Történetfilozófiai írások*, Mesterházi Miklós és Vidrányi Katalin (ford.), Ictus, Szeged, 1997. 93. o.

²⁸ Noha, mint fentebb láttuk, Jaspers egzisztenciálfilozófiája sem alkalmas arra, hogy a politika szférájára applikálni lehessen: „Amit azonban a magam számára a pusztá elmélkedéssel nyerek, s ha csak ennyit tudnék felmutatni, az egyenlő lenne a semmivel. Amit nem kommunikálunk, az nincs. Amit nem ez alapoz meg, az alaptalan. Az igazság az utóbbinál kezdődik.” (In: *Bevezetés a filozófiába*, Szathmáry Lajos [ford.], Európa, Budapest, 1987. 144. o.) Ugyanakkor mindennek forrását valóban a magányos meditáció, „az önvizsgálat, a transzcendáló elmélkedés és a tennivalók meggondolása” hármasságában gondolja el.

²⁹ Vö.: Dana R. Villa: *Politics, Philosophy, Terror. Essays on the Thought of Hannah Arendt*, Princeton University Press, Princeton (NJ), 1999. 66–67. o.

³⁰ Martin Heidegger: *Lét és idő*, 257. o.

³¹ Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*, 230. o.

gok helyett a nyilvános vagy politikai személyiség formálódása érdekes: „Annak felfedése, hogy »ki« ő, szemben azzal, hogy »mi« (minőségei, tulajdonságai, tehetségei és hibái, amelyeket megmutathat vagy elrejtethet), implicit mindenben, amit valaki mond és tesz. (...) [T]öbb mint valószínű, hogy az a »ki«, aki világosan és félreérthetetlenül megjelenik mások számára, éppen az adott személy előtt marad rejtve, mint a *daimón* a görög vallásban, aki mindenkit elkísért egész életén át...”³²

Heidegger *Mitweltje* és Arendt *public realm*-je vagy *space of appearance*-e között valóban világnyi különbség van, még akkor is, ha mindkettő értelmezhető a „társiasság” transzcendentális vagy egzisztenciál-analitikus megalapozásának. Hiszen Arendt is rámutat a *Human Condition*-ben arra, hogy a „megjelenés tere ott jön létre”, legalább potenciálisan, „ahol az emberek együttlétét a beszéd és a cselekvés formálja meg, s ezért aztán ez megelőzi és megelőlegezi a nyilvánosság (*public realm*) minden formális konstitúcióját és a kormányzat különféle formáit, azaz azokat a különféle formákat, amelyekben a nyilvánosság megszerveződhet”.³³ A közös beszéd és cselekvés nyugvó nyilvánosság olyan örök potencialitás, ha tetszik, transzcendentális alapzat, amelyről a politikai közösség mindig újrászerveződhet. Arendt e téma kimunkálásában Heidegger elé akar visszamenni, Kant-hoz, ráadásul a 18. századi ízléleméletekhez szorosan kötődő – tehát a leginkább Baeumler irracionális-könyvéből megismerhető³⁴ – Kanthoz. Úgy gondolja, ahhoz, hogy társadalom- vagy politikai filozófiát írjon, újra kell kezdenie, újra „el kell sajátítania” a hagyományt: ennyiben Arendt mesterének módszerét követi, még ha az együttlétről, a közös világról vagy éppen a nyilvánosságról³⁵ tett megjegyzéseiben rejlő értéktételekkel nem is ért egyet. Arendt ugyanis nem gondolja, hogy a közös világ „ki”-je az „akárki”, hogy a

³² Hannah Arendt: *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago, 1958. 179. o.

³³ Hannah Arendt: *The Human Condition*, 199. o.

³⁴ Alfred Baeumler a korabeli neokantiánusok ellenében igyekezett a 18. századba ágyazott Kantot megmutatni, ezért is helyezte középpontba *Az ítélőerő kritikáját* (ahogy Heidegger is a neokantiánusok által ismeretelméletnek olvasott első *Kritikát* értelmezte ontológiaként hivatkozott Kant-könyvében). Baeumler amellet érvel, hogy a kanti transzcendentális filozófia a harmadik *Kritikában*, a „kritika kritikájában” teljeseedik ki, hogy a természet kauzális törvényekkel konstituált világa (az elmélet) és a szabadság törvényeivel leírt intelligibilis világ (a gyakorlat) felvázolásával nem ért véget a kritikai filozófia programja – miként a neokantiánusok értelmezéseiből tűnhetne. *Az ítélőerő kritikáját* ezért is nem követheti doktrína (nem prolegomenaként olvasandó a szépség vagy az organizmus metafizikájához). A harmadik *Kritikát* Baeumler a 18. századi ízléleméletek felől igyekszik megérteni, míg például, összehasonlításképpen, a neokantiánus Cassirer a „metafizikai teleológia” antikvitástól nyomon követhető hagyományába illesztve. Vö.: Ernst Cassirer: *Kant élete és műve*, 296–305. o.

³⁵ „Távolságtartás, átlagosság, egysikúvá-tétel – konstituálja az akárki létmódjaként azt, amit a »nyilvánossággént« (*die Öffentlichkeit*) ismerünk. Mindenekelőtt ez szabályoz minden világ- és jelenvalólétértelmezést, és mindenben igaza van. (...) [M]ert nem megy bele a »dolgokba«, mert semmiféle érzéke sincs a színvonalhoz és a valódisághoz. A nyilvánosság mindent homályba borít, és az így elfedettet ismertnek és mindenki számára megközelíthetőnek tünteti fel.” (In: Martin Heidegger: *Lét és idő*, 260. o.) Arendt 1954-ben írt *Concern with Politics in Recent European Thought* című előadásában már árnyaltabb képet fest hajdani mesteréről. Elismeri azt, hogy értékesek a „nyilvánosság” és az „akárki” heideggeri elemzése, hiszen nem állítják, hogy áthidalhatatlan szakadék lenne a mindennapi élet világa és az autentikus Önmaga között, s a nyilvánosság uralkodó szerepét is éleslátóan világítják meg. Továbbá azt, hogy komolyan veendő Heidegger kritikája, amely a hagyományos (hegeli) történelemfelfogást általános történetiséggé radikalizálta, és a filozófus-bölcs szintén hagyományos abszolút-időtlen pozícióját felszámolta. Ezzel ugyanis újra lehetővé válik a politikum filozófiai vizsgálata, s láthatóvá a politika mint elementáris emberi tapasztalat. Arendt nélkülözhetetlennek tartja Heidegger belátásait egy a világ-szerűséget és az emberi pluralitást alapvető politikai tapasztalatnak elismerő politikai elmélet számára. Vö.: Dana R. Villa: *Politics...*, 71–74. o.

kommunikáció ebben a szférában csak „fecsegés”, hogy a jelenvalólét mintegy feloldódik saját világában, gondoskodása és gondozása tárgyainak sokaságában, s hogy ezért az együttlét mint a jelenvalólét léte inautentikus (nem tulajdonképpeni). Ellenkezőleg. Igaz, fentebb láttuk az „elébeugró-felszabadító” létmód jellemzésénél, Heidegger bizonyos mondatai is arról szólnak, hogy valóban lehetséges az autentikus együttlét, lehetséges az „Önmagá”-hoz eljutás, mint amikor a jelenvalólétek közösen belevágnak ugyanabba a dologba (kollektíven és spontánul cselekszenek, mondaná Arendt): „Csak ez a tulajdonképpeni összetartozás (*eigentliche Verbundenheit*) teszi lehetővé azt a valódi tárgyilagosságot, amely a másikat a maga szabadságában (*Freiheit*) önmaga számára hozzáférhetővé teszi.”³⁶ S ez a tárgyilagosság (*Sachlichkeit*) ismerősen csenghet Arendt fentebb idézett leveléből, ahol „tárgyszerű politikai nyelvet” emlegetett, amely egyedül képes garantálni azt a kommunikációt, melyben a szabadság megnyilvánulhat.

III.

A politika Arendtnél nem az uralom megszerzésének és megtartásának művészetét, nem is instrumentális célok elérésének a technikáját jelenti, hanem azon jelenségek világát konstituálja, amelyben az emberek kollektív tettekben mutathatják meg magukat, felfedhetik, kik is ők, s milyennek akarják látni a világot. A szabadság a nyilvános beszéden és cselekvésen keresztül tapasztalható meg, ezért emberhez méltó szabad élet csak politikai közösségben, poliszban³⁷ élhető. Ahhoz, hogy illeszkedni tudjunk a beszélő és cselekvő emberek tettei által alkotott jelenségvilághoz, s hogy képesek legyünk megtalálni helyünket ebben, szükségünk van egy mentális képességre: az ítélőerőre.³⁸ Az 1970-ben elhangzott előadássorozat, amely tehát Kant soha meg nem írt politikai filozófiáját próbálja kibontani, elsősorban *Az ítélőerő kritikája* bizonyos passzusainak újraolvasásából, a kétkötetes *The Life of the Mind* el nem készült harmadik kötete előmunkálatának látszik. A gondolkodás és az akarat témájának egy-egy kötetnyi kidolgozása után a harmadik rész címe „*Judging*” (ítélés) lett volna. Az ítélőerő problémája fokozatosan került Arendt érdeklődésének középpontjába, talán mert alkalmas lehetne arra, hogy a lényegét tekintve mindig magányos gondolkodás (a *vita contemplativa*) és a mindig közös cselekvés (a *vita activa*) világát összekapcsolja, hogy a filozófus és a polgár szétválasztását megszüntesse:

„[A politikai] szabadság sajátos ideálja s ezzel általában a speciális politikai alkalmasság mércéje a *phronészisz*ben, a politikus ember (...) belátásában rejlik... Egy politikai tényállás belátása nem jelent mást, mint megszerezni és megtartani a lehető legnagyobb áttekintést mindazon lehetséges álláspont és szempont fölött, amelyből az adott tényállás szemlélhető és megítélhető.”³⁹

³⁶ Martin Heidegger: *Lét és idő*, 253. o.

³⁷ „A polis, helyesen elgondolva, nem városállam annak fizikai fekvésében érte; hanem a nép szerveződése, ahogy az a közös cselekvésből és beszédből létrejön, s igazi tere az e célból együtt élő emberek között húzódik, s mit sem számít, éppen hol is vannak. (...) Ez a megjelenés tere a szó legszélesebb értelmében, az a tér, ahol megjelennek mások előtt, ahol mások megjelennek előtttem, ahol az emberek nem pusztán úgy léteznek, mint más élő vagy élettelen dolgok, hanem explicitte teszik megjelenésüket. (...) Az emberek számára a világ valóságát mások jelenléte garantálja, annak mindenki számára való megjelenése...” In: Hannah Arendt: *The Human Condition*, 198–199. o.

³⁸ Vö. Ronald Beiner: *Political Judgment*, Methuen, London, 1983. 13–14. o.

³⁹ Hannah Arendt: *A sívata*..., 118. o.

Arendt szerint a *phronészisz*, ami Arisztotelésznél még a legfőbb politikai erény, később teljesen háttérbe szorul, s éppen Kant „kibővített gondolkodás”-fogalmában – azaz a *sensus communis*ként elgondolt ízlésfogalomban – bukkan fel újra. Ez azonban ahhoz a felismeréshez vezet, hogy a „kanti filozófiában a tulajdonképpeni politikai képesség nem a törvényhozó ész, hanem az ítélőerő”. Szembekerül egymással az ész, amely csupán egy önmagának nem ellentmondó Ént feltételez, és a másokat mindig *a priori* tekintetbe vevő ítélőerő.⁴⁰ Kantnál az észhasználat valóban a gondolkodásnak és az erkölcsnek, illetve az ész „nyilvános használatára”⁴¹ a felvilágosodásnak az alapja. Mindnyájan az ész közösségéhez tartozunk, akárhol is élünk. Ez a közösség univerzális, az emberiség közössége. Mit kell emberként tennem? Erről lehet így beszélni. De hogy miként kell véleményt nyilvánítanom, hogyan kell állást foglalnom egy aktuális politikai kérdésben vagy egy napi közügyben, arra nem mindig alkalmasak az erkölcsi törvények vagy a belőlük levezetett jogi elvek.⁴² Itt nyílik tér az ítélőerőnek, vagy mondhatnánk úgy is, itt hoz létre (köz)teret az ítélőerő. Hiszen a politika a vélekedések vagy vélemények szabad, bár nem korlátlan mezeje.⁴³

Arendt arról beszél, hogy Kantnál legalább három értelmezési szint különböztethető meg, amikor az emberről van szó: Kant beszél az „emberiségről” vagy emberi nemről, akivel a természetnek célja van (ld. *Az ítélőerő kritikájának* sokat idézett 83. paragrafját); „az emberről” mint autonóm eszes lényről, önmagában vett célról, a szabadság világának lakójáról; s végül az „emberekről” (többes számban), akik benépesítik a földet, akik *sensus communis*szel felruházott tagjai közösségüknek, akik „nem autonómak, a mások társaságára még a gondolkodás szempontjából is (»a toll szabadsága«) rászorulnak”.⁴⁴ Ebből világosan következik, hogy az emberi nem eszmei közössége, az ember mint erkölcsi lény ésszüksége és a társult ember közvetlenül megélt közössége más beszédmódot igényel, más fogalmakat érint, következésképp a szabadság másfajta értelmezését követeli meg. Arendt azt is egyértelművé teszi, hogy őt a harmadik megközelítés érdekli, hiszen ennek van köze az emberi pluralitáshoz, a politikához. Amikor Kant az *Örök béke*-ben, *Az erkölcsök metafizikájában* és más kisebb írásaiban úgy beszél a politikáról, mint alkalmazott etikáról, akkor az ész diktálta jog világáról beszél. „A polgári állapot tehát, merőben jogállapotként tekintve, a következő *a priori* elvekre épül” – írja az észfilozófia Kantja az „Ama közönségesen használt szövegről...” című tanulmányában: 1. A társadalom minden tagjának mint embernek a szabadságára. 2. Alattvalóként mindenki mással

⁴⁰ Hannah Arendt: *A sivatag...*, 119. o.

⁴¹ Immanuel Kant: „Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?”, in: *Történetfilozófiai írások*, 16. o. skk.

⁴² Hogy mik legyenek az alkotmány elvei vagy a nemzetközi jog normái vagy az igazságos adótörvények, talán valóban levezethető az ész törvényeiből, de az, hogy, teszem azt, egy transzszexuális táncművész alkalmas-e nevelőszülőnek, már nehezebben, s vélhetőleg korántsem megnyugtatóan, pedig ez utóbbi valahogy közvetlenebbül „politikai” kérdés.

⁴³ „»Minden kormányzat a véleményen nyugszik«, mondta James Madison, és még a legönkényesebb uralkodó vagy zsarnok sem emelkedhetne hatalomra, s még kevésbé tarthatná azt meg a vele hasonlóan gondolkodók tám[ogat]ása nélkül.” In: Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*, 239. o. Arendt persze akár David Hume-ot is idézhette volna.

⁴⁴ Hannah Arendt: *A sivatag...*, 264. o. Azt gondolom, hogy a „toll szabadságára” való hivatkozás nem túlságosan szerencsés ebben a különben nagyon érdekes felosztásban. Ez ugyanis Kant „nyilvános észhasználat”-konceptiójára utal: éppen ennek szabadságát tartja nélkülözhetetlennek a felvilágosodáshoz: „Saját eszünk nyilvános használatának azt nevezem, ha egy tudós az olvasók teljes közösségének színe előtt gondolkodik.” Ilyenkor a „világpolgári társadalom tagjának tekinti magát”, s elmékedései nem érintik közvetlenül azt a tevékenységet, amit folytatnia kötelessége a polgári életben. (Immanuel Kant: „Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?”, in: *Történetfilozófiai írások*, 17. o.) Nem állítom, hogy áthidalhatatlan szakadék van az észhasználat és világpolgári közösség, valamint az ítélőerő működtetése és a valódi politikai közösség között, de erre legalábbis reflektálni kellett volna.

való egyenlőségére. 3. Polgárként a köz minden tagjának önállóságára.”⁴⁵ A polgári állapot, az emberek lakta világ, miként a harmadik *Kritikában* és más úgynevezett történetfilozófiai írásaiban Kant is pontosan tudja, egyáltalán nem „merőben jogállapot”, sőt inkább nem az: hanem a kultúra, az ízlés tere, az együttélés élményének szférája:

„Csak a társadalomban juthat eszébe [az embernek], hogy ne pusztán ember, hanem a maga módján finom ember is legyen (ez a civilizáció kezdete); mert ilyenek ítéljük azt, aki hajlamos és képes másokkal megosztani örömét, s akit nem elégit ki egy tárgy, ha az általa kiváltott tetszést nem érezheti másokkal közösségben.”⁴⁶

„Az ember” és a csak társadalomban (innen a pluralitás) fellelhető „finom ember” megkülönböztetése éppen megfelelni látszik annak a distinkciónak, amelyet Kant az ész közösségének embere és a politikai- vagy ízlésközösség (mondhatnánk: az esztétikai kultúra) emberei között vont az imént.⁴⁷ S egyúttal utal az erkölcsi szabadság és a politikai szabadság különbségére is. Arendt 1961-es *Freedom and Politics* című tanulmányában ez áll:

„[Kant] két politikai filozófiát fejt ki, amelyek élesen különböznek egymástól: az első az, amelyet mint ilyet *A gyakorlati ész kritikájában* lévőnek ismernek el általában, a második pedig az, amelyet *Az ítélőerő kritikája* tartalmaz. (...) [Ú]gy gondolom, Kant minden politikai írásában látható, hogy ő maga is nagyobb súlyt helyez az »ítélőerő« témájára, mint a »gyakorlati észére«. *Az ítélőerő kritikájában* a szabadságot mint a képzelőerő (*power of imagination*) predikátumát jellemzi, s nem mint az akaratét, valamint a képzelőerő kötődik legszorosabban ahhoz a szélesebb gondolkodásmódhoz, amely a *par excellence* politikai gondolkodás, mert ez tesz képesé arra bennünket, hogy »mások fejével gondolkodjunk«.”⁴⁸

A közösségi élet politikumában (tehát nem a „világ”-politikában, a nemzetközi jogban, az írott közjogban stb.) az ítélőerő az alapképesség, és nem az ész. A szabadság nem mint az önmagunknak adott törvényeknek való engedelmeskedés merül fel, hanem a képzelőerőhöz és így a kibővített gondolkodáshoz tartozik. Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet – noha részletes kifejtésre itt nem vállalkozhatom – a képzelőerő és értelem „szabad játékában” megjelenő szabadságra. Kant egy helyütt nagyon érdekesen fogalmaz *Az ítélőerő kritikájában*:

„És bár a természeti szép feletti közvetlen öröm szintén előfeltételezi és kiműveli a gondolkodásmód bizonyos *liberalitását*, vagyis a tetszésnek a pusztá érzéki élvezettől való függetlenségét, a szabadságot itt mégis inkább a *játék* szabadságaként jelenítjük meg, mintsem olyan szabadságként, amelyet egy törvény szabta *feladat* foglal maga alá.”⁴⁹

⁴⁵ Immanuel Kant: „Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér”, in: *Történetfilozófiai írások*, 186. o.

⁴⁶ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 222. o.

⁴⁷ „Az ítélet, és különösen az ízlésítélet, mindig reflektál másokra, mások ízlésére, számol mások lehetséges ítéleteivel. Ez azért szükségszerű, mert ember vagyok, és nem élhetek az emberek társaságán kívül. Ennek a közösségnek a tagjaként ítélek, nem pedig az érzéklőlötti világ tagjaként.” Hannah Arendt: *A szivatag...*, 341. o.

⁴⁸ Idézi: Ronald Beiner: „Interpretive Essay”, in: Hannah Arendt: *Lectures on Kant's Political Philosophy*, 101–102. o.

⁴⁹ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 190. o. (kiemelés az eredetiben)

Az utóbbi jelenti az ember erkölcsiségét, melyben azonban „az észnek erőszakot kell tennie az érzékiségen”; nem így a szép tapasztalatok. Amikor az „esztétikai szabadság” a téma – a társalgásé (a szellem szabadsága) vagy a társas együttélés örömeiben megtapasztalté –, akkor sokkal inkább erről a „liberalitásról” lehet szó, mint a különben nagyon nemes, de önmagunkkal szembeni erőszaktétele kényszerítő erkölcsi szabadságról, amelynek esetében mégiscsak egy általános (erkölcsi) törvény diadalmaskodik az individuális (privát, konkrét stb.) felett. A játék szabadsága – ez az összetétel egyszerre utalhat a játéktérre és a játékosok spontaneitására, amelyet ugyan szabályok irányítanak, de nem kényszerítenek. A játék lényege ugyanis sohasem a szabályoknak való megfelelés (noha ez nélkülözhetetlen), hanem maga a (spontán) tevékenység, amelyben egyáltalán maga a játék mint olyan megmutatkozhat. Mindenesetre az ítéletalkotás esetében szintén elemelkedünk a privátfeltételektől, ugyanakkor ítéletünk mégis valami konkrétira vonatkozik.

„Hogy az ítéletalkotás képessége éppen a kanti megfogalmazás értelmében vett sajátos politikai képesség, nevezetesen az a képesség, amellyel az ember a dolgokat nem csupán saját nézőpontjából szemléli, hanem mindazok perspektívájából, akik jelen vannak; sőt, hogy ez az ítélőerő annyiban lehet az embernek mint politikai lénynek alapvető képessége, amennyiben lehetővé teszi számára a nyilvánosság szférájában, a közös világban való tájékozódást – mindezek tehát olyan belátások, amelyek valójában egyidősek a megfogalmazott politikai tapasztalattal.”⁵⁰

Sennek az ítélőerőnek a kanti ízléskonceptió a modern kori megalapozója. Kant a tiszta ízlésítélet feltételeinek elemzése során, *Az ítélőerő kritikája* első részében következetesen elhatárolja az esztétikai ítéletet mind a megismerési ítéletektől, mind a kellemesre vonatkozó érzéki és a jóra vagy hasznosra vonatkozó morális-pragmatikus ítéletektől. Miután elénk áll immár tisztán „az esztétikai”, kicsit meglepődünk az eredmény láttán: a tiszta esztétikai ítélet paradigmaticus példái a véletlenül formásra összekapcsolódó falombok, a „szép hókristályalakok”, a szabad zenei fantáziák, „a virágok, a madártollak vagy a kagylók” stb. Csupa tartalom és jelentés nélküli „tetszetős” (szubjektív-célszerű) forma. Sőt kiderül, a tiszta ízlésítélet számára egy az eredetihez megszólalásig hasonló művirág éppúgy megfelel, mint a mezőn talált eredeti. Ezért aztán a 41. paragrafustól kezdődően Kant nekilát visszaaggatni az ízlésre a hagyományosan hozzákapcsolódó társadalmi, civilizációs és morális tartalmakat. A „széphez fűződő empirikus érdek” címén elsorolja mindazt, ami az ízlés kérdését a kifinomultsághoz, stílushoz és általában a civilizáció kialakulásához köti, azaz, amit főként a 18. századi brit ízlésméletekben dolgoztak ki. A 42. paragrafus a „széphez fűződő intellektuális érdek” fedőneve alatt az ízlés morális érzéssel való kapcsolatát tárgyalja (a felvilágosodás korának „esztetizáló” moralistáinak és teodícea-íróinak nagyobb dicsőségére); a 43.-tól pedig a szépművészet- és zsenielmélet kezdődik, amelynek már csak nagyon halovány köze van a lombkoronák érdekes összefonódásához. Az első rész záró szakaszában, „az ízlés módszertanában” aztán mindazokat a társadalom-, kultúr- és politikafilozófiai mozzanatokat elismétli, amelyek a 18. század egyik központi jelentőségű fogalmává tették az ízlést. Kant kifejti, hogy az „emberiséghez méltó”, „az embert az állati korlátozottságtól megkülönböztető” társiasság vagy boldogság eléréséhez „*humanitásra*” van szükség, amely a „*részvétel általános érzését*” és az emberi benső általános megoszthatóságának képességét jelenti. Egy népet csakis „*törvényes társiasság*” tehet „tartós közösséggé”, amelynek eléréséhez fel kellett fedezni „*annak művészetét, hogy a legműveltebbek miként oszthatják meg eszméiket a nyersebb gondolkodásaikkal, valamint azt, hogy az előbbiek kibővült gondolkodásmódja és kifinomultsága hogyan hozható össz-*

⁵⁰ Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*, 228. o.

hangba az utóbbiak természetes egyszerűségével és eredetiségével”. Ahol ezt megoldották, ott sikerült a szabadságot és az egyenlőséget a kényszerrel egyesíteni, hiszen megtalálták „a magasabb kultúra” és a természet közötti helyes „közepet”, amely „a mércét jelenti az ízlés mint általános emberi érzék számára is”.⁵¹ Itt ismét római fogalmakba ütközünk, s Arendt maga is szeret hangsúlyos helyeken Ciceróra hivatkozni, mint például éppen a kultúra és a humanitás fogalmának eredetéről szólva: „Cicero voltaképpen azt mondja, hogy az igazi humanista számára sem a tudós igazsága, sem a filozófus igazsága, sem pedig a művész szépsége nem lehet abszolút; a humanista, mivel nem szakértő, az ítéletalkotás és az ízlés képességéhez folyamodik... (...) Ez a római humanitas olyan emberekre vonatkozott, akik minden tekintetben szabadok voltak...”⁵²

Szabadok voltak, hiszen nem álltak sem az igazság, sem a művészi szépség kényszere alatt. Az igazság mindig magában hordozza a kényszerítés mozzanatát, ezért aztán a politika világa nem az igazság világa: „az igazsággal foglalkozó gondolkodás és kommunikáció módjai, a politika szemszögéből nézve, szükségképpen ellentmondást nem tűrők; figyelmen kívül hagyják mások véleményét”.⁵³ A politikai gondolkodás ezzel szemben „representatív jellegű”, kanti értelemben „kiterjesztett”, hiszen állandóan tekintettel van mások álláspontjára, még akkor is, ha a többiek nincsenek jelen, azaz az ítéletalkotás magányosan zajlik. Nem empátiáról van szó, nem is a többségi véleményhez csatlakozásról, hanem minél több ember álláspontjának megjelenítéséről az elmében, arról, hogy az ítéelő beleképze magát a többiek helyébe. Minél szélesebb lesz ez az elképzelt platform, annál érvényesebb lesz a véleményem, én magam pedig „mindenki más képviselőjévé válhatom”.⁵⁴ A politika, a közös érzék világában a pártatlan vélemények kapnak teret, s nem az igazság uralkodik:

„A világ egyetlen jellemzője, amellyel felmérhető valósága, az, hogy közös mindnyájunk számára, s a közös érzék (*common sense*) igen magas rangra helyeződik a politikai minőségek hierarchiájában, mert ez az egyetlen olyan érzék, amely összhangba hozza a valósággal mint egésszel az öt szigorúan individuális érzékünket és az általuk felfogott szigorúan partikuláris adatokat. (...) Ezért aztán a közös érzék/józan ész (*common sense*) észrevehető csökkenése egy adott közösségben és a babona és a hiszékenységek észrevehető növekedése majdnem csálhatatlan jelei a világtól való elidegenedésnek.”⁵⁵

A valóság egészével összhangban lenni, azaz nem veszteni el azt az érzékünket, amely a körülöttünk lévő dolgok súlyáról, értékéről, jelentőségéről tájékoztat, s lehetővé teszi, hogy adekvát módon reagáljunk: nos, éppen ez az, amit Arendt félt, aminek elmúlását diagnosztizálja a modern korban. Ez a világtól való elidegenedés az, ami a modernség precedens nélküli politikai jelenségéhez, a totalitárius diktatúrák kialakulásához vezet, miként *A totalitarizmus gyökerei*,⁵⁶ a *Human Condition* és az *Eichmann Jeruzsálemben*⁵⁷ című könyveiben is kifejti: „[A] modern kor éppúgy arra törekedett, hogy kizárja a politikusi embert, azaz a cselekvő és beszélő embert a nyilvánosságból (*public realm*), ahogy az antikvitásban a *homo faber*t akarták kirekeszteni.”⁵⁸ Ennek a törekvésnek az eredménye az a modern ember, aki elvesztette elemi tájékozódási képességét a világban; a *sensus*

⁵¹ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 287–288. o. (kiemelések az eredetiben)

⁵² Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*, 232. o.

⁵³ Uo., 247. o.

⁵⁴ Uo., 248. o.

⁵⁵ Hannah Arendt: *The Human Condition*, 208–209. o.

⁵⁶ Braun Róbert et alii. (ford.), Európa, Budapest, 1992.

⁵⁷ Mesés Péter (ford.), Osiris, Budapest, 2000.

⁵⁸ Hannah Arendt: *The Human Condition*, 159. o. Arendt e megjegyzés első felét illetően egy Marx *Tőkéjében* talált, kiváló történeti érzékről tanúskodó észrevételre hivatkozik.

communis nélküli ember: aki már régen nem „eszme”, de még csak nem is „kalap”. S aki ezért nem is „valaki”, hanem egy névtelen, bármikor felcserélhető eszköz egy óriási gépezetben. Ez a lét persze kényelmes is, hiszen nem teszi szükségessé, hogy gondolkodjunk, hogy ítéljünk, hogy alkotó módon reagáljunk a folytonosan változó eseményekre és helyzetekre, elég, ha „hiszékenyek” vagyunk és minden készen kapott klisé, propagandát, ideológiát vagy reklámot beveszünk. A *sensus communis* elvesztése tehát a józan értelem, egyáltalán a gondolkodás spontaneitásának megszűntét és a közös világtól való elidegenedést egyszerre jelenti. Arról a spontán intellektualitásról van szó, amely – kanti fogalmaknál maradva – a reflexióban pillantható meg, s különösen a reflektáló ítélőerő működésében, amely az individuálisról dönt.

Alfred Baeumler az individualitás felől közelíti meg az esztétika problémáját irracionalitás-könyvében. Azt állítja, hogy a 18. század, az esztétika kora felfedezi az individuálist (és egyáltalán nem pusztán a „szubjektívet”), az általános törvények által soha meg nem közelíthető, az azok elől mindig elhárító partikulárist.⁵⁹ Nem is titkolja, hogy az ezt kimunkáló, Leibniztől Hegelig ívelő német szellemi hagyomány elhomályosulásától tart, s ezzel együtt az új, hódító oroszországi eszmék káros befolyásának megerősödésétől.⁶⁰ Ezért fordul a 18. századhoz, amikor megszületik a modern lélek mint az ízlés élménye által konstituált (azaz esztétikai) szubjektum a maga belső meg hasonlottságával. Hiszen amikor a modern esztétikai szubjektum elkezd az érzéseire hivatkozni, rá kell ébrednie végletes egyedüllétére, arra, hogy nincsenek mércék, amelyekre támaszkodhat, csakis önmagával áll szemben az esztétikai tapasztalatban. Az individualitás gazdagságának és belső (személyes) szabadságának tapasztalata az áthidalhatatlan magány és kommunikálhatatlanság veszélyét hordozza magában. A felvilágosodás kora azért kitüntetett fontosságú, mert az individualitás igénye mellett (még) él a racionális magyarázat, ha tesszik, az ész ellenőrzésének igénye is. E két princípium harcaként és kiegyenlítési kísérleteiként is leírható az a folyamat, amely végül is Kant transzcendentális filozófiájában, különösen *Az ítélőerő kritikájában* és Goethe művészetében teljeseedik ki. Baeumler szerint igazából a létét önmagában bíró individuális megragadása a 18. század fő kérdése, amelynek az esztétikai tárgy vagy az eleven organizmus – a harmadik *Kritika* két célpontja – csak speciális esete. Az individualitás pedig csak történetileg ismerhető meg, teoretikusan nem. Így a végső tárgy, amire a „kritika kritikája” irányul, valójában a történelem. Az ízlés és az ítélőerő terminusaival jellemezhető esztétika a partikularitásokban megnyilvánuló történeti világ és a történeti érzék felfedezését készítette elő. Miközben az észfilozófia kanti programja éppen a történeti ismeretek folyamatos bírálatáról szól, s amennyiben lehetséges, azok észismeretté átalakításáról, hiszen szükségszerűség vagy kötelesség nem támasztható alá történeti ismeretekkel: „szigorú értelemben tehát nemcsak nem *lehetséges* kanti történetfilozófia, de nem is volna *szabad*, hogy legyen.”⁶¹ S mindez a politikai filozófiára is érvényesnek látszik, amennyiben azon nem alkalmazott erkölcsstant értünk, hanem a partikuláris társas-történeti helyzetekhez, viszonyokhoz, történésekhez való alkalmazkodást, adekvát viszonyulást. Úgy tűnik, hogy az észfilozófia szigorú programja alól kibújni akaró területek végső módszertani megalapozásuk ku-

⁵⁹ Odo Marquard nagyon hasonló tételt fogalmaz meg: „A perbefoghatatlanságba való kitörés [ti. a mindent ítélőszéke elé állítani és igazolni akaró ész elől való menekülés] körébe tartozik az *individualitás* konjunktúrája is, az individualitásé, melynek ügyét a XVIII. század filozófiai antropológiájában az »antropológiai jellegtan« kialakulása mozdítja elő, és a történeti érzék születése támogatja. *Individuum est ineffabile...*” In: *Az egyetemes történelem és más mesék*, Mesterházi Miklós (ford.), Atlantisz, Budapest, 2001. 119. o.

⁶⁰ A német szellemi hagyomány féltésének nagyon hasonló érvei miatt csatlakozott később mind Baeumler, mind Heidegger a náci mozgalomhoz.

⁶¹ Kisbali László: „Lehetséges-e, és ha nem, hogyan?”, in: *BUKSZ*, 9. (1997 ősz), 3. 292. o.

tatóit szükségképp a harmadik *Kritikához* utalják: Baeumler a történeti világ és a történeti érzék felfedezéseként, Arendt pedig politikai filozófiaként olvassa a művet:

„[Kant] etikája ugyan az individuum körében marasztja őt, az erkölcsi személy alapfogalmának, illetve az erkölcsi személy öntörvénykezésének a talaján – történelmi és történetfilozófiai fölismerései azonban arra a meggyőződésre juttatják, hogy csak a társadalom közegén keresztül teljesebben ki ténylegesen és empirikusan is az erkölcsi öntudat eszmei föladata. A társadalom érték(ének kritériuma) (...) abban rejlik, (...) hogy mennyiben szolgál(...) az egyén szabadságra nevelésének eszközeként.”⁶²

Ez Cassirer klasszikus megoldási javaslata Kant etikájának és történetfilozófiájának (avagy a harmadik *Kritikában* található civilizációfelfogásának) viszonyáról: ezen az úton juthatunk el *Az ítélőerő kritikájától* Schiller *Levelek az ember esztétikai neveléséről* című művéig. Arendtnél azonban inkább a különbség hangsúlyos; ha pedig az átmenet kérdése tematizálódik, akkor sem az individuumból indul ki, akinek erkölcsi kiteljesedéséhez szüksége van a többiekre, hanem a szociális szabad emberből, aki mindig is csak a többiek körében létezhet, s akinek már „individualitása” is csak ebből a társas világból származtatható.

IV.

Umberto Eco, aki Mathieu, Paci, Peirce és mások belátásai alapján⁶³ tárgyalja Kant séma-elméletét, azt állítja, logikusan következik abból egy olyan értelmezés, hogy a séma mindig valami előremutatót, a jövő és a lehetőség felé nyitottat képvisel. Kant sémaival *A tiszta ész kritikájában* találkozunk mint a transzcendentális képzelőerő produktumaival: a sémák hivatottak közvetíteni az érzéki szemlélet sokfélesége (a konkrét vagy partikuláris) és a tiszta értelmi fogalmak (az általános) között, tehát kulcsszerepet – ugyanakkor nagyon homályosat – játszanak a megismerésben.⁶⁴ Éppen ennek a sémaelméletnek a megoldatlan problémái térnek vissza a harmadik *Kritika* reflektáló ítélőerejében. Hiszen a reflektáló ítélőerőnek mindig is úgy kell működnie, „reflektálnia”, hogy nem áll rendelkezésére előzetesen általános fogalom, amelyhez mérhetné magát (nincs előzetesen adott szabályunk – sem definíciónk, sem transzcendentális sémánk – arról, mi „a szép”, „a helyénvaló”, „a tapintatos”, az „önzetlen” stb.). Feltehetjük a kérdést Ecoval, hogyan vagyunk képesek valami korábban soha nem látottat megítélni, amikor valami olyasmivel kerülünk szembe, amit egyetlen meglévő észlelési sémánkkal sem tudunk kezelni? Eco válasza: állandó oda-vissza játékokban megvalósuló összehasonlítással, folyamatos próbálkozások útján. Ebben az állandó tanulási folyamatban nagy segítségünkre lehetnek a (képző)művészek, akik „gazdagítják a környezetre irányuló észlelési képességünket”, hiszen „alkotótevékenységük igyekszik folyton megkérdőjelezni észlelési sémáinkat, vagy legalábbis annak belátására szólít fel, hogy bizonyos körülmények között a dolgok másként is feltűnhetnek előttünk, vagy hogy alternatív sémák is létrehozhatók, amelyek provokálóan rendellenes

⁶² Ernst Cassirer: *Kant élete és műve*, 243. o.

⁶³ Vö.: Umberto Eco: *Kant és a kacsacsőrű emlős*, Gál Judit (ford.), Európa, Budapest, 1999. 123. skk. o.

⁶⁴ Csak utalni tudok e helyütt erre a kérdésre. Az első *Kritika* talán legtöbbet tárgyalt fejezetéről van szó, amely Heidegger számára éppúgy kulcsfontosságú, mint Eco vagy Arendt számára. Utóbbi sémaértelmezését s ennek a történeti-politikai világra alkalmazhatóságát a „példaszerű” fogalmán keresztül I. „A képzelőerő”, in: *A sivatag...*, 363–372. o.

módon hangsúlyozzák a tárgy bizonyos vonásait”.⁶⁵ Ha a politikára alkalmazzuk ezeket a megfontolásokat, akkor úgy tűnik, egy bizonyos értelemben minden politikai esemény „soha nem látott”, nem csak a kitüntetettek, mint például a francia forradalom, a holocaust, Hiroshima vagy szeptember 11. Mindig készen kell állnunk sémáink átalakítására, hogy nyitottak maradhassunk a jövő irányában. Arendtnél éppen az ítélőerővel jellemzett politikai világ alkalmas arra, hogy folyamatosan fenntartsa a mindig újonnan felmerülő megvitatásának és a (legalább időleges) konszenzus megteremtésének, azaz a beszélők sémái – kognitív típusai, ízlés-mércéi stb. – folyamatos tesztelésének és megújításának a lehetőségét. E közösen alakított „sémák” azért is fontosak, mert a világról, a perspektíváinkról, a közös ügyeinkről alkotott véleményeink pluralitását belátható keretek között tarthatják. Hiszen ha a cselekvésben a mértéktelenség (vagy a véleményben a korlátlan szélsőségeség) szabad utat kap, az éppen az emberi viszonyok alkotta politikai világot pusztítja el. „Minden törvény – mondja Arendt az antik görög és római politika összehasonlító elemzősekor – először azt a teret hozza létre, amelyben érvényes, s e tér az a világ, amelyben szabadon mozoghatunk. Ami e téren kívül esik, az törvény, pontosabban szólva világ nélkül való, az emberi együttélés értelmében: sivatag.”⁶⁶ A törvényben, vagy – miként sugallni próbálom – a sémában rejlő korlátozás vagy inkább formaadás az értelmes szabadság cselekvési és szellemi terét, az oázist hivatott megőrizni. Odo Marquard az „elvszerűtlen filozófiát” ajánlja nekünk, a „szkepszist” – amelyen érthetünk kritikus szellemet: szellemes kritikát filozófiai vagy akár társalgási szinten: „E meggondolások búcsút intenek az ember elvi szabadságának; de nem búcsúztatják el a valóságos szabadságot, illetve szabadságokat, többes számban. Ez utóbbiak szülője az előtaláltak tarkasága: az, hogy a hatalmak sokfélesége – a rivalitás, az egyensúlyt kereső vita, a kiegyensúlyozás – semlegesíti vagy korlátozza uralmukat az egyes ember fölött. A szabadságok a hatalommegosztásból fakadnak.”⁶⁷ Tehát a szkepszis vagy kritikus szellem tesz fogékonnyá minket a szabadságok iránt, mivel megosztja a meggyőződések hatalmát és érzékeny a világ sokfélesége iránt.

S talán ide kapcsolható Kantnak az esztétikai eszméről mint az észeszmé párdarabjáról szóló fejtegetése (amely a Dominique Bouhours-ig visszanyúló modern esztétikai gondolkodás kliséit dolgozza fel):

„A szellem, esztétikai jelentésében véve, a megjelenítő elv az elmében. Ami által pedig ez az elv a lelket megeleveníti – az anyag, melyet ehhez használ –, az nem más, mint ami az elme erőit célszerű módon lendületbe hozza, vagyis egy olyan játékba, amely önmagát tartja fenn, s evégből felfokozza magukat az erőket. Azt állítom mármost, hogy a szóban forgó elv az *esztétikai eszmék* ábrázolásának képessége; esztétikai eszmén pedig a képzelőerő olyan megjelenítését értem, amely arra készítet, hogy sok mindent gondoljunk, de amellyel egyetlen meghatározott gondolat sem, azaz egyetlen *fogalom* sem lehet adekvát, s amelyet ennél fogva semmilyen nyelven nem képes teljesen elérni és érthetővé tenni.”⁶⁸

A produktív képzelőerő tevékenységét ezek után kezdi Kant oly módon leírni, ahogy azt a romantikus művészetfilozófiákból ismerjük: „másik természetet alkot”, sőt ez „a képzelőerő teremő”. E kreativitása éppen abban érhető tetten, hogy „magát a fogalmat esztétikai módon határtalanul kibővíti”; „mozgásba hozza az intellektuális eszmék képességét (az észet)”, így sokkal többet gondolhatunk, mint ami a tárgy fogalmából diszkurzíven ki-

⁶⁵ Umberto Eco: *Kant...*, 278–279. o.

⁶⁶ Hannah Arendt: *A sivatag...*, 144. o.

⁶⁷ Odo Marquard: *Az egyetemes történelmi és más mesék*, 31. o.

⁶⁸ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 240. o.

fejthető.⁶⁹ Az esztétikai eszmét létrehozó teremtő képzelet (a zseni képessége) tehát kibővíti a fogalmat, kimeríthetetlenül és jelentőssé teszi, varázslatossá – amiről már nem lehet világosan beszélni, nem fogható fel tisztán és nem tehető disztinktté. Ez a mindenki által újra és újra megtapasztalható kimeríthetlenség pedig éppen a sokszínűség, a végtelen lehetőségek és cselekvési minták, általában az érzéki-szellemi pluralitás garanciája lehet.

Az a szabadság, amelyet Arendt keres, újra és újra körbejár, hogy felidézze „szellemét”, s hogy újra figyelmünkbe ajánlja, nem az akarat individuális, akár korlátlan szabadsága, nem is az önmagunknak állított törvényeknek engedelmeskedés fennkölt (erkölcsi) szabadsága. Ezekről természetesen lehet beszélni, a valóságukat és jelentőségüket sem érdemes vitatni. De megélni őket csak egy-egy pillanatban, egy-egy tett erejéig lehet – miközben ott van még életünk nem kitüntetett pillanatainak végtelennek tűnő sokasága a cselekvés és a másokkal való érintkezés mindennapos színterein: „Az emberek addig szabadok (...), amíg cselekednek, és sem előtte, sem pedig utána; mert szabadnak *lenni* és cselekedni ugyanaz.”⁷⁰ Arendt Macchiavelli *virtù*-fogalmára utal, arra a kiválóságra (erényre), amellyel a világ által felkínált lehetőségekre reagálunk. Az ebből származtatható „virtuozitás” pedig azt teszi világossá, hogy ez csakis az előadás, a végrehajtás *folyamatában* tapasztalható meg. Arendt nem említi, pedig érdekes kapcsolat lehetne Macchiavelli politikai *virtù*-ja és Kant közösségi érzékkel megáldott embere között Lord Shaftesbury „*virtuoso*”-ja: a műkedvelő vagy műértő világfi típusa, aki nyitott a világra, érzékeny, kifinomult és elegáns társasági lény („nem szakértő”, miképp fentebb a cicerói szabad ember sem), s aki éppen ezért a legjobb úton halad az erény felé. Ő a *homo aestheticus*: a *sensus communis*-nak, a szellem és a humor (*wit and humour*) szabadságának az embere; akinek szabadsága és szelleme csakis a művelt társalgás folyamatában nyilvánulhat meg. Ez volna a spontán cselekvés felőli megközelítés.

A másik, a közölhetőség irányából: „Az állampolgár részére a politikai szabadság azt a lelki nyugalmat jelenti, amely abból a véleményből származik, melyet ki-ki saját biztonsága felől táplál.”⁷¹ (Ehhez a szabadsághoz Montesquieu szerint az szükséges, hogy ne kelljen egymástól félnünk – ez elég minimális programnak látszik, bár néha még ennyinek is örülnénk.) Montesquieu-t persze még a törvények szerepe, a hatalmi ágak szétválasztása, egyáltalán a formális garanciák érdeklik. Arendtet már nem. Talán azt is mondhatnánk, ennek a „nyugalomnak” mint általános „érzésnek” a megragadása, transzcendentális vagy antropológiai előfeltételeinek felkutatása foglalkoztatja. Valamiféle közelebről nehezen meghatározható kellemes és inspiratív diszpozícióról (az öröm megoszthatóságáról) lehet itt szó, amely a többiek körében eltöltött időnket tölti ki a mindennapokban, „érdeknélküli tettségéről”, amely ösztönzőleg kihat minden gesztusunkra és minden mondatunkra, illetve éppen ezekben mutatkozik meg. Csak hozzánk hasonló érzésű és gondolkodású emberek körében érezzük biztonságban és jól magunkat, itt hisszük el, hogy fontosak vagyunk („valakik” vagyunk), hogy a közösségi normák rendjébe illeszkedő célkitűzéseink megvalósításához folyamatosan adottak a lehetőségek, s hogy mindebből kifolyólag képesek leszünk megbirkózni minden váratlanul felmerülő új helyzettel, hogy a kiszámíthatatlan jövő sem fenyegető, ha megőrizzük valóságra érzékenységünket és rugalmasságunkat. Úgy gondolom, Arendtnek éppen azért kell a római sztoicizmus társadalmi- és politikafilozófiai tartalmait újjáélesztő 18. századi ízlésemleket felől értett Kanthoz fordulnia, mert éppen ezzel alapozhatja meg sem nem totalitárius, sem nem liberális szabadságfilozófiáját.⁷²

⁶⁹ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 240–242. o.

⁷⁰ Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*, 161. o.

⁷¹ Montesquieu: *A törvények szelleméről*, 248. o.

⁷² E tanulmány megírásának idején az OTKA T-34453 számú kutatási programjának támogatásában részesültem.

VIDÉKI ELBESZÉLÉSEINK*

Laudáció GreCsó Krisztián Pletykaanyu című könyvéről

Hölgyeim és Uraim, Kedves Barátaim!

Hálás feladat olyan könyvről beszélni, mely méltán lett híres és sikeres a megjelenése óta eltelt egy évben, és örömteli feladat olyan szerzőt méltatni, aki az olvasók legkülönbözőbb köreiből lett ismert és népszerű, és akit a szigorú kurátornak nemcsak szakmabeliként van szerencséje személyesen is ismerhetni, hanem – most már, az eredmény ismeretében elmondhatja – a szerző két félén keresztül hallgatója is volt a szegedi egyetemen, és egy tanárnak mindig szívvel-méltalul arra gondolni, hogy milyen szerencsés volt, amikor, bárha csak egy rövid ideig, de talán ő is inspirálhatta híressé vált, tehetséges tanítványát.

Hálás és örömteli feladat tehát nekem GreCsó Krisztián *Pletykaanyu* című könyvéről beszélnem, de mégsem könnyű feladat, részben mert a mi magaskultúránkban a kritikus értelmiség okkal, ok nélkül eleve bizonyos gyanakvással fogadja a sikeres, főleg a piaci siker és média-ismertséget is hozó műveket és művészeket, másfelől pedig a média gerjesztette hírnév gyakran elfedi még a professzionális olvasók előtt is a mű legfontosabb érényeit. Úgyhogy most a díjnyertes könyv eme rejtettebb értékeiről szeretnék szólni Önöknek, Hölgyeim és Uraim.

Mészöly Miklós elmélkedett arról egy esszéjében, hogy a klipek és csipek korát éljük, a mai kor mitológiája a sűrítés és a tömörítés jegyében áll, minél több információt igyekszünk tárolni minél kisebb helyen, és minél nagyobb sebességgel továbbítani. GreCsó mintha szemben haladna az árral és az így felfogott korszellemmel: mondatai hosszúak, többszörösen összetettek, szereplői ráérnek hosszan beszélgetni és bonyolult történeteket mesélni egymásnak. Minden látszat ellenére azonban GreCsó Krisztián legjobb írásaiban ez a lassú, ráérősnek, régiesnek tűnő, időnként tudatosan Mikszáthra hajazó elbeszélés-mód éppen hogy a prózanyelv lehetséges megújításának irányába mutat, mégpedig a mi egyközpontú és egynyelvű magyarországi irodalmunkban még mindig nem eléggé elterjedt polifón narratív szerkezetek felé. Elbeszéléseiben GreCsónak sikerül több egyenrangú szöveget kidolgoznia és összeszövie, és az egymásnak felelő, egymást feltételező egyenértékű szövegeknek köszönhetően válnak írásai különlegesen nyitottakká. A nyitottság másik forrása a fikció kezelése, a valós, a kitalált, a metafiktív és az imaginárius nyelvi terek mesterei egybejátszása, egyfajta ironikus vagy humoros beszédkritika. Ezt a fajta nyitottságot pedig éppen nem redukcióval lehet elérni, hanem ellenkezőleg, olyan nagyobb formákkal, ahol a különböző nyelvi rétegek, a különböző személyiséggel, identitással rendelkező elbeszélők megfelelően ki tudnak bontakozni, érzékelhetővé válik az a bonyodalom, amit a másik ember jelent. És hát korunk filozófiája, progresszív szellemi irányzatai a legkülönbözőbb aspektusokból igyekeznek kimunkálni az Én és a Más rop-

* Mikola Gyöngyi és Ilia Mihály itt olvasható laudációi a Bródy Alapítvány díjátadásán hangzottak el 2002. szeptember 27-én, a Műcsarnokban. A legjobb első prózakötetért járó Bródy-díjat idén GreCsó Krisztián kapta *Pletykaanyu* című kötetéért, amely a Jelenkor Kiadó gondozásában jelent meg 2001-ben. (A szerk.)

pant összetett és kultúránként, nyelvenként is változó összefüggéseit, viszonyrendszerét. Éppen azért, hogy olvasni tudjuk a Másik szenvedésének és szenvedélyének azt a néma regényét, mely sokszor valóban csak néhány elejtett szóban vagy egyetlen futó pillantásban képes hírt adni magáról. Számomra az ideai mezőnyben Grecsó szövegeinek érzékeny, költői polifóniája volt az a legüdítőbb esztétikai jelenség, amely egyértelműen kiemelte őt pályatársai sorából.

A megformálás nyitottságával függ össze, Hölgyeim és Uraim, a díjnyertes mű másik olyan különossége, melyet reflexióinkban (a sajátomat is ideértve természetesen) talán nem kellő árnyaltsággal értékeltünk eddig. Valószínűleg azért történhetett ez így, mert elég kényes kérdésről van szó, olyan témáról, amelyről önmagában is nehéz beszélni, hiszen fennáll a veszély, hogy valamely ideológia vagy szűk érdekektől vezérelt politikai retorika uszályába kerülünk – és ez a téma: a vidékiség kérdése Grecsó szövegeiben. Kényes kérdés nekem személy szerint is, hiszen a Bródy Alapítvány immár egyetlen vidéken élő kurátora lévén azt kockáztatom, hogy elfogultsággal vádolnak majd, ha éppen a vidékiség újszerű feldolgozása miatt is ünneplem a *Pletykaanyut*. Jóllehet én magam sokkal pozitívabban és problémamentesebben éltem és élem meg a saját vidékiséget, mint Grecsó elbeszélői és hősei, mégis nagyon mélyen megértem a hiánynak, az elvágyódásnak és az erős, szinte eltéphetetlen kötelekeknek azt az ellentmondásosságát, belső drámáját, melyet ezek az elbeszélők és hősök megélnék. A vidékiség mint léthelyzet ambivalenciájáról döbbenetes erővel szól a szabadkai születésű belgrádi filozófus, Radomir Konstantinovič *A vidék filozófiája* című, 1968-ban írt, magyarul nemrégiben, Radics Viktória értő tolmácsolásában megjelent könyve.

Hölgyeim és Uraim, engedjenek meg egy rövid idézetet ebből a műből, mely távol az ideológiáktól, a filozófia szigorú módszereivel határozza meg a maga tárgyát: „A vidék szelleme a meghunyászkodás szelleme, melyen keresztül a holt világ, melybe süpped, megpróbál megszólalni; vállalkozó kedvű, familiáris szellem, ám egyúttal a gyűlölet pamfletista színházának szelleme is; boldogtalan szerelmes a halott kedves sírjánál, ám egyúttal az a szellem, mely próféta dühvel üldözi mindazokat, akiket a meg nem talált egység miatt bűnösnek kiált ki. Megalkotta az ún. »kisember« vízióját, aki valamiféle kis életet él, szárnyaszegett fél életet; az elfojtás, a lemondás, a szerénység szelleme ő, de éppen ezért a barbarizmus kirobbanásának szelleme is, mely a szerénységre való képtelenségünkől, a szűkös létezésbe való bele nem törődésünkől fakad ki, hiszen a létezés a lény kibontakoztatására törekszik, s e lény nem a lemondás és nem a szegénység híve.”

A vidékiség vagy más szóval provincializmus azonban Konstantinovič szerint éppen hozzátartozik a szellemhez, mint a mozgáshoz a nyugvás, vagy a történelemhez a történelemmel való békétlenség. Éppen ebben rejlik a magyarázata annak a tételének, mely szerint „a vidék nem a világban van, hanem a szellemben, és mindenütt lehetséges”, vagyis a vidékiség nem pusztán geográfiai és nem is szociológiai kategória, hanem a szellem egyik irányultsága, specifikuma. A vidékiséggel, a vidékiségi szellemével való szembenézés és számvetés befejezhetetlen munka, állandó kötelezettség és ihletforrás.

Ez az ihletforrás, az azonosság és az elkülönülés ambivalenciájának óriási energiája táplálja Grecsó Krisztián írásait is, azoknak a gondolkodóknak és művészeknek a munkáihoz hasonlóan, akik bevilágítják, nyitottabbá és termékenyvé teszik a kultúra számára azt a senkiföldjét, melyet itt, Közép-Európában „vidéknek” vagy „vidékiségnek” nevezünk.

Szívből gratulálok a szerzőnek, és kiadójának, a – nem mellékesen vidéki – Jelenkor Kiadónak is, és további szép sikereket kívánok mindkettőjüknek.

EGY TÁVOLLÉVŐ SZAVAI A BRÓDY-DÍJ ÁTADÁSÁRA

Ha szeretjük a jelképeket, márpedig szeretjük, akkor jelképnek sem rossz, hogy az a Grecsó Krisztián, aki most átveszi a Bródy-díjat, azon a vidéken vitézkedik mint szerkesztő, író, ahonnan Bródy Sándor első kötete is útnak indult: Békés megyében. Bródy Sándor *Nyomor* című novelláskötete (1884) Békés-Gyulán jelent meg, ahol a szerző a magyar vidéki ügyvédi iroda világában ismerkedett a magyar élet mindennapjaival; tehát a legvárosibb magyar írók egyike a legmélyebb magyar vidékről indult. Kérem, hogy ne feledkezzünk meg erről, ha Bródy Sándorról beszélünk, s talán e díj is ráirányítja a figyelmet ennek az életműnek a máig ható jelenlétére. Grecsó Krisztián szegedi egyetemi hallgató volt még a közepes időkben is, annak az egyetemnek a hallgatója, ahonnan az elmúlt évtizedekben különböző hullámokban indultak fiatal írók a magyar irodalmi fórumokra, lapokhoz, kiadókhoz, sőt némelyiküket a Lajtán túlra is elvitte irodalmi sikere. Van ennek a városnak valami titka, rejtett tulajdonsága, mely az indulásra, az írásra, az irodalmi pályára ösztönzi a fiatalokat, miközben szinte mindet elereszti, elküldi, néha elüldözi, s a művekben annyi nyoma van a nosztalgiának, a visszavágyódásnak és egyszersmind a gyűlöletnek is iránta. (Kulcsregényeket kellene itt felsorolni, leleplezéseket tenni, de hát az itt szóló is szereplője némelyiknek, így aztán inkább hallgat és titkolózik ez irányban, ámbár tudom, hogy az ilyen irodalmi titkok ma éppúgy érdeklik a közönséget, mint a *Pletykaanyu* olvasóit érdekelte a „ki kicsoda az elbeszélésben” kérdése. Grecsó Krisztián nem az első, aki az efféle indiszkréciós vitát elszenvedi, vigasztalja a tudat, hogy az éppen hatvan éve halott Móricz Zsigmondot is ki akarták korbácsolni Csongrád megyéből.)

Irodalmi pletyka, hogy a magyar irodalomban a közelmúltban és mostanság is van egy kis szögedi összeesküvés, azoknak a nem látványos, hallgatólagos összetartása, akik az említett egyetemi műhelyből indultak. Nem tudom, hogy van-e, nincs-e? Csak azt tudom, hogy írásban, szóban, gesztusokban el-elárulják magukat ezek a régi szögedi diákok, akik prózában, versben hírt szereztek maguknak, s öröm, hogy Grecsó Krisztián is ilyen árulkodó jeleket mutat.

Ha már Szeged, akkor még egy Bródy-párhuzam. A 20. század tízes éveinek az elején Bródy Sándor sűrűn megfordult Szegeden, ilyenkor a híres szögedi halászsárdás nő, Bagits Rozál kocsmájában üldögélt, és beszélgetett ezzel a nagyon karakteres asszonysággal. De nem a „paprikás madonnáért” járt ő Szegeden, hanem azért, mert egyszerre három fia is ott tanult. Grecsó Krisztián is járt a Bagits Rozál kocsmája táján, s ha még nem is a három fia ügyében, azért három kötete mégis csak odaköti ehhez a városhoz. Ha „gyütt-mönt” is Grecsó Krisztián Szegeden, azért ne feledkezzen meg erről a városról, mert az mindig kísérteni fogja írás közben.

FONALVEZETÉS

Tóth Krisztina költészetének alakulásához, a Porhó-kötet kapcsán

[Álomlogika]

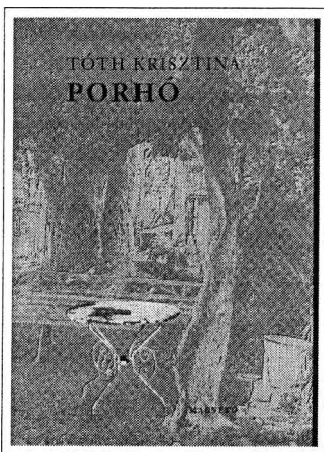
Tóth Krisztina eddigi költészetében, így e jelen kötetben is központi szerephez jut az álom. És nem kizárólag a szerző álmainak versbeéneklése, hanem az álomszerűség, sőt a versei szerveződésére olyannyira jellemző álomszerű logika. A kortárs francia költészet fordítójától ez persze cseppet sem meglepő, hiszen nyilván alkati vonzódás nyomán választott második nyelvet. Számos kitűnő fordításában élvezhetjük a francia poszt-szürrealista költők álomnyelven íródott opuszait. („...itt, ahol csak / hamu és hangok íze száll az alvó / arca mögött, itt áll a villámlakta költő, / vesszen a vers és vesszen a versek olvasója” – Guy Goffette; vagy Emmanuel Moses töredéke – szintén az ő tolmácsolásában: „...Múlt éjjel Benedek / Álmomból átment a tiédbe, egy kis szicíliai földet / hagyva a párnán. / Kinyitod a bőröndöt, ahol a könyvek alszanak.”) Tóth Krisztinánál mégis kicsit másként hangzanak a hasonló álomélmények és versbeemelések. Amolyan magyar változatok, nemcsak a többnyire kötött forma miatt, valahogy a magyar versnek más a logikája, mint a franciáé. Valahogy racionálisabb. Gondoljunk csak Weöres álomverseire (ilyenekre például, hogy: „Hol lila fák közt lankadoz a lélek, / ott alszik a huszonnégy nagy madár / kővé vált párnán. Azt hinnéd, nem élnek, / de csőrükön az álmuk ki-be jár” – *Dalok Na Conxy Pan-ból* 4.), melyek a legapróbb motívumokig megmagyarázhatóak. (Legalábbis ő meg tudta...) Lator László a *Porhó*-kötetben is szereplő *De fato* című verset elemezve állapítja meg: „Szerencséje van, mert képzelete, álmai, esetleg hallucinációi realista, figuratív technikával dolgoznak. Verseiben ezért könnyű neki az átjárás álom és valóság közt.” Vagyis az álom egyrészt megmunkálendő nyersanyag, másrészt az álomszerűség poétikai technika, mely az álom (a tudatalatti) működésének mintájára szerveződik. Azaz az álmok képek lebegő egymásutániségének mintájára kapcsolja össze a valóságból kiragadott részleteket. A működés kulcsát pedig – nevezhetjük egyébként meseszerűségnek is – saját maga adja kezünkbe azáltal, hogy az alvást, az álmot konkrétan is megnevezi:

„Alszom, álmomból elkésik a víz,
de a nevemet hozza, hozza,
és én ismétlem, ringatódzó diófej,
összecsúszik öt síkos kontinens.”

(*Lombzsák*)

„Álmok, álmok: hova is gyömöszölnénk
annyi sok érintést meg arcot,
szép csobogást.”

(*A könnyű poggyász*)

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2001
108 oldal, 1090 Ft

„Álmomban mért ígértem neki hogy szövök egy szőnyeget
után csak hánykolódtam azt se tudtam hol kezdjem el
ne haragudj kívántalak azért hazudtam
én szőni-fonni sose tudtam”

(Szőnyeg)

[Dalszerűség]

A korábbi köteteket jellemző könnyedebb dalszerűséget, amelyet majd minden kritikus erényként említett, a *Porhó*ban némileg komolyabb, fajsúlyosabb vagy talán inkább összetettebb-bonyolultabb (dal)beszéd váltja fel (→[*Formakísérlés*]), a pusztán csak játékos, könnyed dalok elmaradnak, és ebben is tetten érhetjük a szerző szerkesztői szándékát (→[*Kötetkompozíció*]). A régi versekből csak azokat a sanzonszerű darabokat hagyta benne a válogatásban, amelyek által valóban megszületik az „énekes”, melyeknek valóban/valódi tétje van. Amelyek súlyt adnak, megfelelő gravitációt az új verseknek. Kontraszt által, ugyanis a kesernyész hang és a látszólag könnyed, felszínes (álomszerűséget imitáló) forma (a visszafogott rímelés, a központozás gyakori elmaradása stb.) igen jól áll Tóth Krisztinának. Ennek a kettősségnek az összhangban tartása az egyik legfőbb erénye ennek a dalköltésznek.

[Emlékezőgyakorlatok]

A kezdetektől meglévő álomszerűség mellé e kötet újabb darabjainak legerőteljesebb tematikája a gyerekkori emlékek és kamaszkori élmények vissza- vagy újraélése a versekben. Vagyis, az életút feléről, a krisztusi korból (→[*Számmisztika?*]) már van hova visszanézni. És ez az emlékezős aspektus lokalizálja Tóth Krisztina időhöz való viszonyát, mely kiemelt szerepet kap az új versek között. A *Szálak* című új verseket tartalmazó nyitóciklus szinte teljes mértékben e tematikát járja körül. A következő ciklus versei pedig, ha lehet, naplószerűséggel még tovább mélyítik e problematikát. A *Napló* című vers harmadik darabjának utolsó versszaka, gondolom, emblematikus jelleggel került a borítóra. Ahogy a költőnő által érzékelt idősíkok rakódnak egymásra, e sorok is így demonstrálják az idő természetét:

„Pedig el akartam mondani hogy megszületett és.
Hogy van egy fiam valami furcsát is megfigyeltem.
Tudom persze hogy nyár tél hogy a virág meg a termés.
De közben áll az idő és néz a szeme se rebben.”

Valami ilyesmit érzékelünk a kötet rendhagyó, fordított szerkezetén is (→[*Kötetkompozíció*]). Hogy az emlékezés lehetővé teszi, a jelenből, az új versekből kiindulva jussunk el a legtávolabbi múltig, a jelentősen (előnyére) megszelektált első kötetig, az *Őszi kabátlobogásig*. Az emlékezés sokszor fájdalmas, de nem lehet akarni a felejtést. Viszont az emlékek idővel, az emlékezés által megváltozhatnak. Miként Tóth Krisztina régi kötetei is ebben a válogatásban. Másként esik rájuk a fény, átrendeződnek az árnyékok és a napsütötte sávok.

[Fonalgombolyítás]

Milyen tematikus szál húzódik, s húzódik-e egyáltalán egy ilyen feltételezett fonál, egy jól látható és érzékelhető vonal az egyes versek mentén? Milyen szándék vezérelte Tóth Krisztinát emberi életútja felén, hogy számot vessen eddigi műveivel, és azt erősen megrostálva bocsássa az olvasó elé? (→[*Kötetkompozíció*]) Elégedetlenség a korábbi opuszokkal, kötetekkel? Vagy nem volt elég az újabb versek terjedelme egy önálló kötethez? Satöbbi-satöbbi. E kérdésekre adott válaszaink, mivel nem interjúról van szó, mindenképpen esetlegések lesznek.

Viszont. Kérdéseink és válaszaink együttese – mint remélhetőleg mindig – talán most is közelebb viszi e minilexikon olvasóit Tóth Krisztina költészetéhez, ahhoz a ponthoz, melyet akár központinak is tekinthetünk a költőnő eddigi életművében, és nemcsak a válogatás reprezentatív szándéka miatt. Középponti hely tehát például a labirintus közepe. Ahonnan már lehet ilyeneket kérdezni: „Honnan is kezdjem el. Tudnád folytatni onnan?” – teszi fel a kérdést, dobja fel a labdát *A Minotaurusz álma* című vers második strófájában a költőnő. Költői kérdés, de a megszólított éppúgy lehet az olvasó, mint egy konkrét személy (véltetően a szerelme, mint oly sok Tóth Krisztina-vers esetében →[*Női tudás*]), és így természetesen maga a költő válaszol rá még két strófában. Ez a fajta megszólító kérdésfeltevés egyszerre közvetlen és poétikus, ezáltal aztán – tiszta egyszerűsége révén – filozofikus is lesz, vagy inkább csak bölcs. És mindebből, vagyis az újabb versek karakterisztikusabb jellegéből, nem azt a következtetést kell levonnunk, miként e kötet egyik kritikusá tette (Vanicsek Réka: *Irodalmi Vadmecum*), hogy az újabb (tehát erősebb) versekkel indítva, a korábbiak („zsengébbek”) hátrébb-később olvasva kevésbé érdekesek. (→[*Kötetkompozíció*]) A költőnő bátorságát kell szem előtt tartanunk, ahogy a korábbi köteteit nyersanyagnak tekintve, azok részleteiből, egy újfajta szempont alapján hoz létre – a teljesség igényével – egy új könyvet. Ugyanez a bátorság érhető tetten azon a sajátos, labirintikus központoszáson, melyet egy egész cikluson keresztül végigvisz. (És talán ennek a formai játéknak a felszabadító ereje miatt is lesz e ciklus a legkiemelkedőbb, legerősebb a kötetben →[*Formakísérlet*]). Mindezek által egy ismert-mitologikus témát is, mint a/egy Minotaurusz álma, személyessé tud tenni.

[Formakísérlet]

Egy pillanatra azonban ugorjunk vissza *A Minotaurusz álma* című verset is tartalmazó *Havak éve* ciklus versformáihoz. Jó példa ugyanis a szerzőben és egyben költészetében lezajlott változásokra. Korábbi kötetei kapcsán Tóth Krisztinát gyakran érte az „újholdasság” vádja, némileg jogosan persze, hogy úgynevezett „tárgyas” lírát művel, túlságosan kiszámíthatóan, többnyire kötött (dal)formában. A *Havak éve* ciklusban abszolút saját formát teremt, alkotásnak megfelelő, izgalmasat, ám mégis ellenáll a ki-/megtalált forma csábításának, nem viszi túlzásba, nem engedi, hogy a puszta forma kiüresedetté váljék. E tizenhat versben a sajátos mondatalakítás-központoszáson ellenére (minden sor végén mondatzáró pont van, mintha egy mondat lenne, noha nem az, folytatódik, tartalmilag, a következő sorban-mondatban; vesszőt is csak egy-egy versben – alkalmanként – használ; és egészen véletlenül 4x4, azaz tizenhat sorból áll a vers →[*Számmisztika?*]), szóval a sajátos megoldás ellenére, mert rendkívül izgalmassá teszi a verstestet, még rímel is a sorvég. Noha maguk a sorok eltérő hosszúságúak (jambikus lüktetésűek ugyan), mégis ez a meglehetősen szabadon kezelt sajátos forma nagyon jól megy Tóth Krisztinának. Láthatóan elengedi magát, nem akar mindenáron megfelelni a formakényszernek, saját útját járja. Persze láttunk már hasonlóan kötött-szabad megoldásokat Kosztolányinál vagy József Attilánál, aztán az ő nyomán nem oly rég Petrinél is, de ez a „forma” Tóth Krisztina saját találmánya. S hogy ez mennyire ösztönösen megtalált formai játék, az jól látszik a kötet több dalszerű darabjából is, például a hasonló technikával (mondatvágásokkal) megírt kötetnyitó versből, *A könnyű poggyászból* is.

[Hiánypillantások]

Az *árnyékember*-kötet egyértelműen a felnőtté váló nő életébe beszivárgó problémákról szól. A korábbi sima (élet)út mintha megdőccenne kissé, és ez nem hagyja érintetlenül Tóth Krisztina költészetét sem. Persze mindez találgatás, nem tudhatjuk biztosan, de a versekből elég jól nyomon követhető valami ilyesmi. Ami aztán a *Porhó*-kötet új versei-

nek homlokterébe az időt állítja (→[Emlékezőgyakorlatok]), nem klisészerűen, nem pusztán tematikaként, hanem mélyen megélt élményként. (Hiszen az ember életét meghatározó viszonyok és problémák feldolgozásához – több-kevesebb – idő kell.) Legjellegzetesebb példája a *Napló* harmadik darabjának zárósora. Miközben az egész vers az idő múlásának nyomait követi, dokumentumait veszi sorra, rendhagyó módon így zár: „De közben áll az idő és néz a szeme se rebben.” (Vagyis nem az idő múlását érzékeli, hanem a jelen, az álló pillanat hagy benne hiányérzetet. És szerencsére a konkrétumokat nem tudjuk meg. Így teljes lehet/maradhat a vers.) A versformák és mondatalakítások (→[Formakísérlés]) a korábbi kötet lebegőbb hiányérzését belsővé teszik, paradox módon a vágások, a kihagyások által. (Igen jó példa rá a *Virrasztók* című vers, amelyben két eseményszálat sodor össze – egy horgászás emlékét és egy beteg ember [valószínűleg a horgász maga] „végső stádiumának” jeleit –, hol ebből, hol abból villantva fel konkrét részleteket, majd az érintkezési pontok nyomán összeáll a teljes kép, minden elhallgatás, látszólagos értelmetlenség vagy feleslegesnek tűnő információ értelmet nyer.) Reflektál és elhallgat. És ezek a csendek szólnak, beszélnek nagyon szépen és poétikusan a hiányról, miközben tekintete mindennapi konkrétumok között pásztáz, siklik ide-oda, vagy megnyugszik rajtuk néhány pillanatra. De ugyanerről beszélnek, legalábbis ugyanezt árnyalják finoman, szellemes szójátékai is (például „szélmalom-arc”). Szinte az első ciklus majd minden darabjában van egy-egy telitalálat: (*Álmok, álmok*), *Fehérhajú*, *Álmos felhő*, *Néz* (→[Szemlélődés]), *Szálak*.

[Kötetkompozíció]

A régi és új verseket tartalmazó kötetet az új versek ciklusaival kezdi Tóth Krisztina. Ezáltal akár úgy is olvashatjuk a könyvet, hogy a költő szándékosan akar egyfajta alaphangulatot teremteni, irányt mutatni, egy személyes szálat, amelynek segítségével az olvasó – biztonságosan – végigbolyonghatja költészet-labirintusát. A személyes szál pedig egy ízig-vérig reális szituációból fakad, akkor is, ha eszközeiként álom- és emlékképek vetődnek egymásra (→[Álomlogika], →[Emlékezőgyakorlatok]), akkor is, ha hagyományos és rendhagyó formákból épül a labirintus fala. Pontosabban nem is igazi labirintus ez, legalábbis nem kőből épült, ijesztően reménytelen, hideg falakkal, hanem sövényből. (És közepén természetesen nem Mino, hanem egy fa, talán az Élet fája áll. Lásd a régi kertlabirintus-ábrázolásokat!) Szépen nyírt és nyesett sövényből épített (de annyira azért nem franciás) kert-labirintus. Melyet eddigi életművéből alakított ki a szerző. Csak azokat az építőelemeket, versnövényeket tartva meg, amelyek kertépítő kedvének és elképzelésének maximálisan megfeleltek. Vagyis időben visszafelé haladva csak azok a témák szerepelnek, melyek az új versek által szenvedélyesen megrajzolt főtémákat (szerelem, anyaság, öregedés, gyerekkor, kamaszkor stb.) árnyaltabbá teszik. Mert a több mint száz oldalas kötet első fele is kitett volna egy komplett könyvet, pusztán az új verseket tartalmazva. Más lehetett tehát a költőnő szándéka. Az utolsó ciklus, vagyis az első kötet (*Őszi kabátlobogás* – mindössze négy verssel) egyik verse, a *Tcrézvárosi elégia* részlete akár az egész kötet tóthkrisztinás alaphangulatát is jellemezheti:

„Indulj csak: víz alatti csönd fogad,
és mint egy kagylóformájú medált,
úgy látod elmerülni
egy láncon arcodat.”

[Női tudás]

Nagyon finoman deklarálja, soha nem erőszakos, nem viszi túlzásba a feminin jelleget. Gyakran tűnik fel elhagyott vagy inkább szenvedő szerető képében, de soha nem kelt ön-maga iránt szánalmat. Az erotikus-szexuális töltésű és tematikájú (többnyire a „másik”-at →[*Hiánypillantások*] megszólító) versekben is mindig szembenéz, szembesül az idő és – annak függvényeként – a test mulandóságával, (vagyis) a lélek örök problémáival. Például, és nagyon szépen: a *Somnivore* című versben:

„Elmondanám hogy nem bírlak szeretni
hogy sose bírtam senkit igazából
Ha most bemennék nem történné semmi
mert mindig ott egy utca ott a máshol”

És ott van a női tudás többi, remek verse, az *Óda az ötvenes férfiakhöz* vagy a *Néma, Néma, Néma*. Aztán az anyaverek fojtott visszafogottsága, *A könnyű poggyász*, az *Anyai lista*, melyekben a női lény óvná-védené egyetlen gyermekét, miközben nagyon is jól tudja, hogy a szülői féltés mennyire ambivalens dolog. (Nem védheti meg mindig, nem lán-colhatja magához, és végül, akármennyire fáj is, akármennyire nehezére is esik majd, el kell engednie, hadd menjen a saját útjára.) Mindez a versekben konkrétan is megfogalmazódik, vagy éppen az elhallgatások révén válik evidenssé. Vagyis hitelessé.

[Nyelvkeresés]

Önmaga keresésében, pontosabban arra a kérdésre adott válaszában, hogy ki is beszél valójában a versben, a mai költők nagy része (ismét) egyre inkább magára vállalja e feladatot, azonosul a versbeli énnel, legfeljebb játékos-ironikus módon tart egy kis távolságot. Ezáltal a költői (romantikától megörökölt) szerepet leépíti, a beszélő én fontosságát lefokozza, vagyis a személyiség könnyebben feloldódhat a versszövegben. Viszont egy másik probléma, a megfogalmazás, a nyelv kérelmére ezáltal előtérbe (nem új jelenséggé) kerül, három-négy évtizeddel ezelőtt nyelvkritikai attitűdként ismerték). Az erre a problematikára reflektálás pedig része lesz a versnek. Vagyis a költő nemcsak a vers születését figyeli, hanem magát is közben, és a folyamatot, s rögzíti, részévé teszi a versének. Ennek az eljárásmodnak legismertebb mai mestere Tandori Dezső. Tóth Krisztina megtanulta tőle (is), ami számára fontos volt, alkatilag rokon szépségese ezt könnyen lehetővé tette. (Ugyanakkor rokon a „táplálkozási kör” is, az *Újhold* környéke, azzal együtt, hogy a költőnő formailag erősebben kötődött e hagyományhoz, mint Tandori.) *A beszélgetés fonala* és az *Árnyékember* egyes verseiben ugyan még túl nagy hangsúlyt fektetett a nyelvi sík működtetésére, a *Porhó* újabb opuszai azonban jelzik az elmozdulást, a tapasztalat nagyobb súlyát, a női (lét)szemlélődés hatékony kibontakozását. Az eredetiség igénye („valami másfélét kell talán keresnie az írónak” – Nemes Nagy Ágnes) ilyen módon erőltetés és erőlködés nélkül beteljesülhet ebben a költészetben. És talán pontosan ebben áll a költészet több évezredes folytonos kihívása. „A költők mégis kétségbeesetten keresik továbbra is az igazi nyelvet, amelyre öntudatlanul emlékeznek – és amelyre Orpheusz mítosza szerint az állatok és a kövek is hallgattak” – deklarálja Czesław Miłosz. Nagyjából ugyanezt állapítja meg konkrétabban Schein Gábor az előző kötet, *Az árnyékember* ismertetésekor: „...a nyelven végzett munkában miként szabadulhat fel a nyelvileg meghatározott képzelet, és milyen új kapcsolatot hívhat létre.”

[Pontosságmánia]

Az újabb versek erénye (ugyanakkor számos korábbi versben ott van már a csírája), ahogy e szolidan radikális váltásé, fordulaté is, amelynek egyik legszebb deklarátuma éppen ez, a kíméletlen pontosság, mondhatni – időnként – élveboncoló kegyetlenség. Az egyetlen tiszteességes lehetőségként nem a szerelmesével szemben, hanem önmagával szemben kíméletlen. Erről szól tulajdonképpen az új versek harmadik ciklusa, a *Lombzsák*. A szótlanságba zárkózó szerető gyönyörű triptichonjával, a *Néma, Néma, Néma* című verssel:

hó alatt út,
combod közt
vizesárok,
akit szeretsz,
benned van kívüled,
valahol alszik és
fölveri álmod,
keze a kéz,
combod közt
ott találsz,
lassan kering,
szétnyitja híg öled,
hiánya tűhegyét most
pont eléred

Azt gondolom, hogy szerelmes tematikájú verset legalább így illik ma „csinálni”, feltéve, ha tud ilyet az ember. (→[*Női tudás*]) Tóth Krisztina több ilyet is produkált e ciklusban, például: *Óda az ötvenes férfiakhoz*, *Somnivore*. De itt található az *Anyai lista* is (témája címe által meghatározva), a szellemes Tandori-köszöntő vers, és a kötetcímadó opusz sem kevésbé kíméletlen, József Attila-átírat, a költőnő harminckettedik születésnapja alkalmából.

[Számmisztika?]

Harminckettő, harminchárom, harmincöt. Attól függően, melyik verset olvassuk. („Tizenhat voltam, eltelt még tizenhat...” – *Dosszié*, „...de hogy mi történt, mire volt jó / harminckét éven át e porhó...” – *Porhó*, „Kedves Évike, én most harminchárom leszek...” – *Szálak* stb.) Megjelenítődik tehát a dantei életút fele, a krisztusi vagy József Attila-i életkorral járó számvetés, ami az egyes verseken túl ismét e válogatott-új verseskötet létrejöttét indokolhatja. (→[*Kötetkompozíció*]) Egy agilis kritikus (Juhász Attila) kimutatta a kötetről, hogy a válogatott versek száma éppen 33, és a hármas szám központi szerepű (ez persze rögtön látszik!) a kötet szerkezetét-felépítését tekintve (3 új ciklus és a 3 régi kötet 3 ciklussá szelektált anyaga). De hogy a válogatott versek sorszáma 666, az újaké pedig 777 – nem hiszem, hogy ezt bárki (beleértve a szerzőt is) az említett kritikuson kívül megszámlolta volna. Ennek ellenére elképzelhető, hogy Tóth Krisztina számára a számok is olyan keretet jelentettek, melyek kedvezően-termékenyítően határolták be a kötet kompozíciós lehetőségeit.

[Szemlélődés]

A látványhoz kötődnek elsősorban Tóth Krisztina versei, képekben gondolkodik (nyilván nem múlik el nyomtalanul a képzőművészeti szakközépiskola hatása). Mindez nemcsak a versek jellegéből látszik, hanem a leírt szavakban is folyton megjelenik, központi jelentőséget biztosítva ezáltal egy szemlélődő tartásnak. Érdemes lenne összeszámolni, hányszor használja e kötetben a 'néz' és 'bámul' igéket, valószínűleg meglepően nagy számot kapnánk. *Néz* című verse például így kezdődik: „*Bámul*, takaróminta-arc, / úgy *néz*, beletelik a hold...” (kiemelések tőlem – J. A.) És úgy végződik, ahogy a címben ígérte, viszont a befejezés előtt muszáj egyet csavarintania a jelentésen, ne legyen túl egyszerű:

„...fényszem a lombok közt, opál
macskaszem, szőlőszem,
emlékidőben emlék-
szem, *néz*.”

Akár ez a versidézet zárhatná is e kis – kényszerűségből természetesen hiányos – kézisztóárt, hiszen ebben szinte együtt van majdnem minden eddig körüljárt és lecsupaszított tematika. Az álmologika alapján egymás mellé rendelődő képek, az emlékezés folyamata az időben (az idő által vagy vele szemben) és a nézés, látás kiemelt funkciója. De inkább álljon itt még egy példa, cáfolva az esetlegességet, melyet a nemrég elhunyt nemzedéktárs, Simon Balázs emlékének (vagy talán még az élő, reménytelenül beteg embernek, verseinek) szentelt, *Az emlékezetről*:

„Mnémoszüné: nem alszik, sose pislog.
Minden tekintet számontartatik.
(...)
Kialudni a gesztenyefa tépett
rajzát: nem esett, könnye sose
csordul, nem alszik, sose pislog,
sose nézett félre, Mnémoszüné,
lombszemü hold, múlt:
számontartatik
minden szemnyi
részlet.”

Az első kötet, az *Őszi kabátlobogás* kapcsán írta találóan Ferencz Győző: „A tárgyak fölfénylenek Tóth Krisztina tekintetétől.” És noha sok új mozzanattal-motívummal-momentummal gazdagodott Tóth Krisztina költészete, ezt a fölfényesítésre képes tekintet mint poétikájának alapvető erényét és erejét – előnyére – mindmáig megőrizte.

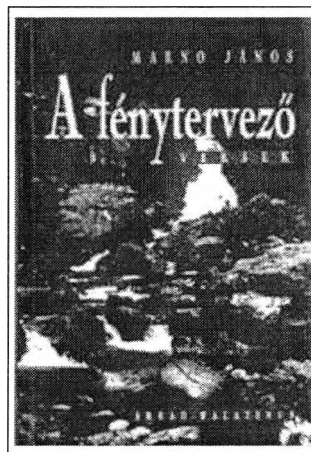
„LÍRA AZ ELZÁRT HEGYEKNEK”

Marno János: A fénytervező

A megszólítás nehézségeivel minden új kötet megjelenésekor szembesülő és ezáltal többnyire eredeti válaszokra kényszerülő Marno-recepció egyik legeredetibb darabjában Tandori Dezső („Alaprajzás”, in: *Nappali Ház*, 1997/1.) a Marno-vers feladványjellegét rokonítja a francia vers hasonló minőségeivel. A „líra az elzárt hegyeknek” cím idézet René Chartól, aki ezzel az önreflexív aktussal mintegy rögzíti saját hermetikus nyelvfelfogásának optimális irodalomszociológiai közegét. A mondat II. világháborús előzményeitől elválasztva (in: *Hypnos jegyzetei*, 182. vers, 1943–44), a produktum és az arra irányuló intellektuális akarat viszonyában sokkal inkább az izoláció kommunikációs csapdahelyzetét poétikai erénnyé alakító eljárásnak tűnik. A francia eredeti – „Lyre pour des monts internés” – szokatlan melléknévi igeneve egyszerre idézi meg az interne (‘belső’) jelentésű melléknévet, illetve az elzárttságot patológiai és/vagy politikai nézeteiben. A *lyre* és a *mont* kontaminációjában pedig a francia líratörténetben különösen jelentős Parnasszus-képzetek merülnek fel. Elzárt és belső terek, idill és mánia, a költészet színe és fonákja, pillanatnyisága és atavisztikussága: kevés szövegkorpuszt ismernek, amelyben harmonikusabban illeszkedik mindez, mint éppen Marnóban. A továbbiakban, a feladvány kivitelezésében Tandori megkülönbözteti a két típust: „Mégis: oly érdesen irritáló, hogy a francia hagyományú vers eloldja, feloldja ezt, magát a kérdést, mint átölelő, de boldogtalanul távoli ív, feloldozza. Akaratlanul, persze. Marnónál sincs érdemi feloldozás” – jegyzi meg.

A reprezentatív befogadás, azaz a kritika mind Char, mind Marno esetében beismerés és elismerés kettős modelljében hidalja át az olvasás nehezen leírható eredményeit. Visszatérő toposza a Marno-irodalomnak az értetlenség önkritikus és az érthetlenség kritikus beismerésének mozzanata, mellyel, úgy tűnik, számolnia kell. Ugyanakkor tovább árnyalja a Char-analógiát az ezzel párhuzamos kanonizálódás, illetve elismerés. A ráismerés pedig egy kétségkívül pontos, ám kevésbé informatív alakzatban ölt testet, melyet akár tekinthetünk az előbb leírt ambivalenciák diagnózisaként: „marno-feeling” (Margócsy István), marnói „görbeszéd” (Tábor Ádám), „Marnoányelv-használat” (Tandori Dezső), „Marno-mondat”, „Marno-olvasás” (Bodor Béla). A tulajdonnév jelzősítésével voltaképpen legalizálja azt a versbeszédet, melyet annak radikálisan egyéni jellege teremt, ugyanakkor megkerüli a róla való beszédet egy retorikus fordulattal. (Erről Menyhért Anna bővebben is beszámolt már a recepció korábbi tapasztalatait összegezve a *Marokkó* kapcsán, mely kötet a *Daidal* szigorú uniformizálása ré-

Árkád-Palatinus
Budapest, 2002
99 oldal, 1960 Ft

vén *A fénytervező* közvetlenebb előzményeként tartható számon. – lásd: *Alföld*, 1998/1.) Mindez sajátosan modern jelenség, hiszen a korábbiakban a normától való eltérés nem feltétlenül vonta maga után a norma felülvizsgálatát. Ezt azért fontos megjegyezni, mert észlelhető, ahogy a modernizmusnak ez az állandósuló önkorrekciója, mely kezdetben anomáliaként jelentkezik, később pedig fokozatosan az esztétikai mozgástér részévé válik, megjelenik *A fénytervező* szövegei mögött. A kritika és tárgy nyelvének ilyen nagyfokú heterogeneitása Charnál és Marnónál a recepció bizonyos kényszerpályákra állításához vezet: Char esetében a közelmúlt francia líratermésére vonatkozó filozófiai olvasatok eluralkodása teremti újra adekvát formáit: a maxima-jelleget és szentenciózusságot a forma redukciójával kontamináló elképzelésekben és praxisokban. Marnónál a nyelvészeti alapozású, szintaktikai vagy szemantikai szempontú megközelítések a gyakoriak. Az olvasást követő tapasztalat fogalmi rögzíthetatlensége az, melyet *A fénytervező* verseinek többsége is generál. Bár e költészetnek nem ambíciója a kritika analízisének elősegítése, mégis nehéz helyzetbe hozza a magyar lírakritikát terhelő familiáris beszédmódokat, hiszen az új kérdésirányok szükségszerűen megbontják azok biztonságérzetét.

A Marno-líra költészettörténeti elhelyezése sem megnyugtató, mivel a századeleji esztétamodernségtől a „klasszikus” avantgárdon keresztül a posztmodern fordulathoz kapcsolódó korszak-elképzelések is megjelennek a fogadtatásban. A konkrét leszármazás kérdésében még nagyobb a tanácstalanság, hiszen a 20. század költészeti gyakorlatának majd minden modellértékű vállalkozásától elhatárolják értelmezői (lásd például: Földényi F. László: „idilli verdesészej”, in: *Jelenkor*, 1999/június). Ehhez járul hozzá, hogy a Marno-kánon szűkössége némileg feszült viszonyban áll az e lírát jellemző nyelvfelfogással, mely a nyelv produktivitásának felszínre hozásával/kimutatásával operál. Önként vállalt irodalomtörténeti helyzetének arisztokratikussága és a nyelvjáték értékidegen jelenlétének felismerése jól megfér egymással, eltérően a kortárs irodalom egyéb mintáitól, ahol a nyelvet hasonló módon szerzőtársként kezelő koncepciók a kánon végtelenítését vonják maguk után, mint például Esterházy Péter prózaírásában. Az új kötet hivatkozásai újra nyilvánvalóvá teszik ezt a névsort: Holan, Celan, Proust stb. A Marno-líra a nyelvkritikailag érintett magyar vers hagyományához (Petri György, Tandori Dezső) kapcsol hozzá egy markáns világot úgy, hogy közben igyekszik elkerülni az énelbeszélésnek e poétikákban előregyártott formáit, és sem a szociologikumban, politikumban is megmártózott Petri-beszélőnek, sem pedig a magánnyelvhez magánmitológiai csatoló Tandorinak nem lesz egyenesági leszármazottja. *A fénytervező* jó példa rá, hogy ez a nyelvkritikai beállítottság hogyan viseli el a nem konzekvensen hozzá kapcsolódó megoldásokat, néhol akár a stilizáció és az archaizmusok jegyeit is. Údítóan hatnak a modernitás emblematikus trópusainak ártértékelései a *Triptichon* című versben, ahol a kései Rilke és a kései Kosztolányi képei megalkuvás nélkül, szervesen illeszkednek az életkép konzekvenciáit a mindent felforgató nyelviségbe transzponáló szöveghez.

Úgy látom, hogy a Kulcsár Szabó Ernő által felvetett probléma, mely a disszemináló nyelvi működés és az integritását mégis megőrző szubjektum viszonyát érinti, *A fénytervező*ben úgy aktualizálódik, hogy a kötetben óvatosan kiegyenlítődnek a még referenciálisan alátámasztható én-szóródás és az azt sürgető beszédmód kondíciói. Az énszimbolizáció hagyományos csatornáit: az álom, az emlékezés, a pszichoanalízis sok versben egyszerre jelentkezik mint a narrációt befolyásoló tényezők és mint konkrét szituációk. A beszélő önértelmező hajlandóságára utal az E/2. személyű, önmegszólító forma gyakori, szinte állandó jelenléte is. A létösszegző verstípus megidézésén, illetve „egy meg nem nevezett partnerrel folytatott szakadozott, ám mégis szintetikus dialóguson” (Margócsy István) túl az önmegszólítás az én szintjén is regisztrált izoláció retorikus következményeként is értékelhető:

„Terhemre vagyok. Ezt
mindjárt az elején, a könnyebbség
kedvéért mondod, untig tudva pedig, hogy meg-
értésre itt nem számíthatsz. Ne legyenek
illúzióid.”

(A kutyának mondod)

„Rémlik,
hogy elemzők szerint a halál bír szóra,
így hát az előjogot is az gyakorolja
megértésedben.”

(Wienerwende¹)

E líra ideális vagy fiktív olvasójának kettős meghatározottsága is a beszélői és olvasói pozíciók egybeolvadására vagy, más nézőpontból, egymást kirekesztésére utal: nyelvi kompetenciája szerint egyszerre kívánja annak benneállását a nyelvben és diskurzusfüggétlenségét, nyelvi megelőzetlenségét. Az előbbi az állandósult szöszerkezetek, frazeológiák, míg az utóbbit a neologizmusok és mondattani szabályszegések sürgetik. Az így magára maradt beszélő azonban nem e pozíció problémátlan megnyilatkozásának tekinti a szöveget, hanem olyan tanúságnak, mely rögzíti, ahogy újra és újra eljut az integráns én a felbomlás küszöbéhez, de végül mindig csak jelzi az átlépést indukáló formációkat. Az aposztrophé nyíltsága egy olyan önarckép kimunkálásának eszköze, mely a beszélő expanzív karaktereinek befogadásával képes részt venni az énhatárok módosításából adódó poétikai játékokban.

A modern kultúra – már említett – mobilis önazonosságát, centrum és periféria ideiglenes viszonyát a személyiség extenzív, a beszélő számára éppen beláthatatlan eseményeinek szövegesítésével teszi közeli tapasztalattá:

„Odahat, ahol nem vagy ura magadnak.
Örömmel fogadod szemed sar-
kában a könnyet, de a kisujjadat ez nem mozdítja
meg”

(A fénytervező)

És úgy látszik, hogy a személyiség részeként elgondolt téma éppen attól a premisszától fosztja meg az adott szöveget, mely az érzelmi intenzitással párhuzamos nyelvi attrakciót biztosítja:

„meg-
van a hatás, de oda az eredete: tiéd az eredet,
és az életben többé nem hatódsz meg tőle”

(A kalács béle)

Az alany kívülhelyezésének dokumentumaként olvashatók itt összegyűjtve az *Enigma* tematikus számaiban évek óta publikált Van Gogh-versek, melyek nemcsak az új kötetet, de a mindenkori Marno-költészet legjobb pillanataihoz tartoznak. És bár kétséges sikerű vállalkozás a művészeti ágak határainak átlépése festményvers formájában, Marno a Van Gogh-reminiszcenciák határozatlanságával mindvégig a versben megjelenő motívumok autonómiáját támogatja, a vizuális élményben való feloldódás kontrollálatlan változatainak ellenében. A Van Gogh-versek előzményeit éppen a Marno számára érvényes

irodalom szolgáltatja: Pilinszky, a 70-es, 80-as évek Tandorija, Celan kapcsolhatók be abba a diskurzusba, mely a figura és művészete körüli interdiszciplináris térben kialakult. A Van Gogh-versnek mindig számolnia kell az ekphraszisz módozatait vizsgáló kérdéseken túl olyan kérdésirányokkal is, melyek a században az életműre egyidejűleg összpontosultak. A művészettörténeti jelentőség mellett a Van Gogh-i mű Heidegger révén az autentikus műalkotás allegorikus megjelenítőjeként mutatkozik *A műalkotás eredetében*, melyhez kapcsolódva fontos művészetelméleti vita bontakozott ki Jacques Derridáig és tovább. A festő levelezésének közzétételével pedig festészetével egyszerre került a pszichopatológiai-analitikus, illetve az experimentális alkotáslélektani irányzatok érdeklődésének homlokterébe, mint tünetegyüttes.

Az arles-i lány, ez a szöveg- és műfajközöttségével szinte demonstráló s ezáltal olvasói lehetőségeit meg sokszorozó hosszúvers rávilágít a szövegek azon tulajdonságára, mely szerint a motívumok szerepe vagy információhiányként, vagy információtöbbletként határozható meg, s csak ritkán szolgálnak azzal a tájékoztatással, mely a továbbhaladáshoz elengedhetetlen. Ez összefügg a Marno-olvasás azon tapasztalatával, hogy mindig abszolút telített nyelvi alakzatoktól várja eredményeit, valószínűleg az érvényes és sokat hivatkozott esszék metatextusként való kezeléséből is adódóan, a homályos vershelyeket a megfelelő, esszébeli információ potenciális helyének tartva fenn. Az olvasásnak ezt a prekonceptiók és teleológiaiák közti ingadozását regisztrálja Margócsy István is a *Daidalról* szólva: „S Marno verseiben mindig ezek a nagyon élesre vett konkrétumok okozzák a problémát: rajzuk ugyanis olyannyira élesre van véve, oly ki zárólagos egyediséget és egyedi fontosságot sugallnak, hogy a váratlanul melléjük rajzolt új konkrétumnak idetartozását, kapcsolódását aligha tudjuk felfejteni.” (*A marno-feeling*, Élet és Irodalom, 2001. jún. 8.)

Rögtön a vers elején megjelenik a két hívószó vagy tulajdonnév, mely a mű lehetséges világaiba való bevezetésként értékelhető. A verscím a Georges Bizet-zenemű, míg a „Leviathan-beli” randevú Julien Green azonos című regényének kronotoposz-rendszerét előlegezi. Az én történeteként elbeszélő találkozás személyessége, mitizált profanítása rendre váltakozik a Van Goghhoz köthető esztétikatörténeti esemény, művészetfilozófiai paradigma profanizált mítoszának jelzéseivel. A nő minimális mozdulatainak ritmusára járó vers (ül, ásit, nyújtózkodik, tükörnek támaszkodik: a szakaszolás egységeinek határai) konklúziója a címbe helyesnév, Arles funkcionális felértékelődését hozza, amennyiben az előszövegek századfordulós pszichózisától sem mentes részleteit a végül főszereplőként fellépő város előkészítéseként értelmezzük.

„kisvárosi vidék,
borzalmas hely, mondhatni, több mint egy é-
leten át fázik csak benne az ember”

Arles mint a modern psziché/pszichózis szülőhelye elsőként Karl Jaspers 1922-es esszéjében jelenik meg, az újkori skizofrén kultúra emblémájaként. A korai, pontatlan, mára számtalanszor megcáfolt diagnózisra (tudniillik mára megingott Van Gogh skizofréniájának századeleji „mítosza”) építő gondolatmenet központi állításai mint az egzisztencia önmagát tárgyiasságokba szublimáló működése, a személyestől a kozmogónia felé törekvő lendület vagy a destruktív optika és a téma keresetlensége közötti ellentét azonban releváns kérdésekként hatnak a szakirodalomban és a szakirodalmat láthatóan olvasó Marno-lírában. Az *arles-i lány* pedig mindeközben attribútumainak osztottságával állandóan veszélyeztetni a valós figura kialakulásának esélyeit, illetve előrevetíti a grammatikai személyé válást mint a szöveg számára járható utat, mely az énelbeszélés referenciális várakozásaival szemben a *personát* a mindenkori diegézis elszenvetőjévé és előidézőjévé teszi.

Vagy nézzük meg például a *Van Gogh-mások* első darabját, mely olyan kompakt kisformát eredményez, amely kiterjedt vonatkozásaival ellentmond a terjedelemhez köthető alkalmiságnak.

„Koponyám szalmakalappal –
majd megfesti tán a természet;
de magányom épen marad,
épp, mint a természetfeletti.”

A felütés határozott képében Meyer Schapiro Heideggerhez címzett ellentéziseinek, *A csendélet mint személyes tárgynak* ad absurdum vitele történik, egészen a csendélet mint személy koncepciójáig. Önarckép és csendélet ilyen ritka szerencsés egyesítésének lehetőségével Marno már a *(Your) Self-portrait* című kisprózában (in: *Nappali Ház*, 1997/1.) számol: „...Van Gogh, eltérően a másokról festett konszolidáltabb portréitól, ugyanolyan ecsetvonaglásokkal jelenítette meg önmagát, mint külső, illetve belső csendéleteit.” A négy soros jelentéstani teherbírása bámulatos: a szalmakalapos önarckép amortizálódásának eredménye egyszerre mint ikonográfiai és mint személyes momentum jelenik meg, ahogyan Jan Białostocki is kitér a Van Gogh-motívumok kettős identitására, az allegorikus és intim kódokhoz fűződő tárgyválasztásra. A koponya mint a csendélet hagyományos „mors” vagy „brevitas” szimbóluma és mint olyan önarckép, amely felett, úgy mond, „eljár az idő”, a későbbiekben a természet munkájához kötődik. A műfaj francia terminusa, a „nature morte” egyrészt organikusan a szóanyagból következően mint előkép, másrészt mint elvárás felállítja a szöveget szervező analógiapárokat: önarckép – természet, magány – természetfeletti. A természetfeletti mára elhomályosult jelentésű összetétele újra motivált lesz, és ezzel az eddig temporálisan kiterjesztett kép térszerű elemeit is akceptálja.

A szóalak és az etimológia jelentősége a Marno-versekben – főképp az említettekhez hasonló szigorúbb kompozíciókban – megnő, hiszen átvállalja a katalizátorszerepet a közlés ideológiamentességéből származó mindenféle előzetességstruktúrát elutasító szövegben. Kukorelly Endre ezekben a kevésbé transzparens, de pótolhatatlan kifejezésekben látja e poétika megkülönböztető jegyét: „Marno verseinek lényege a fölcserélhetetlen nyelvi elemre való rátalálás.” („Pénzt és életet”, in: uő.: *Kedvenxc*, Jelenkor, 1996.) A nyelv néhol önmagát felszolgáló, néhol az egyéni szóalakítás eredményeképp létrejövő elemei a nyelvjáték (vagy a Celan-fordító Marnónál a celani *Atemwende*) atipikus gesztusaival úgy izolálják magukat a befogadótól, ahogyan a képi jelenség, a képi tény állít, minden kérdést megelőzően, mert a megnyilatkozást kiváltó kognitív működés előtt és után ott áll nem kérdésként, és nem válaszként, hanem elszigetelten létezőként a maga szélsőségesen érzéki formájában. A Marno-képek szövegszerűségükben is sokat megőriznek a kép efféle archaikus ismeretéből, s így képesek újra és újra megszólaltatni az eredet dilemmáját. Amikor pedig a metonímiákban megjelenő téma primér módon a képhez kapcsolódik, akkor már-már azt a Dantónál bizonyító erejű megállapítást negálja, mely szerint a tárgyról való beszéd és a műtárgyról való beszéd különbsége a materiálison túl megnevezhetőben exponálódik (például: „izzik a szénkutya pofája”, „csónak a grafitos vízen”, „olaj a napraforgókra” stb.). A gesztus Danto munkájában (*A közhely színváltozása*) a *ready-made* státuszának tisztázásában érdekelt, Marnónál pedig a reakciós/retrográd program produkcióba fordulását idézi elő a nyelvben: amit elvesz a műtárgytól anyagi összetevőjére csupaszítva, azt visszaadja neki az interpretáció tudatos, differenciált formáiban.

A *Miért ír Ön?* nevezetes *Nappali Ház*-beli körkérdésére válaszoló Marno a kép-szöveg dichotómiát eleveníti fel: „Miért írok? Talán azért is, mert rajzolni elkejtettem.” („Miért

írok?”, in: uő.: *Az anarchia szórendje*, Palatinus, 1997.) Valóban, versei – még a kritika által epikusként emlegetettek is –, Lessing *Laokoón*-beli tipologizációjának értelmében kevésbé az írás időbeliséget prezentáló tapasztalatában, sokkal inkább az inkarnáció képszerű tapasztalatában mutatkoznak meg, inkább az ábrázolás részletező erejében, mint a megnevezés szolgáltatja konkrét bizonyosságban. Nem oldódnak fel a vers nevű folyamat performativitásában, hanem a különállás nehézségeit vállalják magukra. Nem annyira konstruktívak, mint amennyire dezertőrök. Az egyformán jelentős nyelvi elemekre osztott, tablószerű szöveg olvasása a nézés intenzitását közelíti az újraolvasások ismétlődő sorában, melyekben az összerendezés logikája a vizualitás szimultaneitásigényére ismerhet, ha az alakzatokat hajlandó az idő hagyományos, lineáris tapasztalatán túl a kapcsolatok újfajta, mindig ideiglenes rendszerében elhelyezni. Ugyanígy van ez *A fénytervező* verseivel is, melyek megmutatkoznak, elzárkóznak és meggyőződésé teszik a kezdettől meglévő gyanút, hogy itt valaki mégiscsak nagyon jól rajzol.

Kedves Jelenkor-olvasó!

Kérjük, hogy személyi jövedelemadójának egy százalékával támogassa a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, rendelkezzen a következő

adószám javára:

18308884-2-02

Jelenkor Alapítvány

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik az elmúlt évben lapunk működési költségeihez ebben a formában
– 12.840 forinttal – hozzájárultak.